

***Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti***

Fakültə: SABAH qrupları

İxtisas: İqtisadiyyat

B U R A X I L I Ş İ Ş İ

***Mövzu: Xarici investisiyaların Azərbaycan iqtisadiyyatına
dolayı və birbaşa təsirləri***

Kurs: IV

Qrup: S2_İQT2

Tələbə: Əlili Aydan

Elmi rəhbər: Rzayev Rafael

Kafedra müdiri:

Bakı 2018

Mündəricat

GİRİŞ	3
--------------------	----------

Fəsil 1. Xarici investisiya fəaliyyətinin nəzəri-konseptual əsasları.	5
---	----------

1.1. Xarici investisiya qoyuluşunun nəzəri-konseptual əsasları. ...	5
1.2. İnvestisiya mühiti və onu müəyyən edən amillər.	17
1.3. İnvestisiya siyasəti və onun elementləri.	24

Fəsil 2. Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların təsirləri.....	31
---	-----------

2.1. Azərbaycanın neft sektorunda xarici investisiyaların rolu. .	31
2.2. Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda xarici investisiyaların rolu.	42
2.3. Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb olunmasının perspektivləri.	59

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	73
----------------------------------	-----------

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT SIYAHISI.....	76
--	-----------

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dünya iqtisadiyyatı xarici investisiyalar olmadan müvəffəqiyyətlə inkişaf edə bilmir. Dünyanın əksər ölkələri öz vəsaitlərini digər ölkələrin iqtisadiyyatına fəal investisiya edərək, müəyyən gəlir və mənfəət əldə edir və həmin ölkələrin ayrı-ayrı sahələrini inkişaf etdirirlər.

Müasir dövr özünün qlobal həcminə, daşınan mənasına və əhəmiyyətinin mürəkkəbliyinə, iqtisadi hadisələrin çoxluğuna görə digər dövrlərdən əsaslı şəkildə fərqlənir. İqtisadi proseslərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi, inkişaf sürəti bu sahəyə dinamik xarakter verir. Həqiqi dövrdə dövlətin milli iqtisadi və sosial inkişafı xarici amillər nəzərə alınmadan təcrid olunmuş halda həyata keçirilməsi qeyri-mümkündür və bu fakt tam ciddiliklə nəzərə alınmalıdır. Digər bir ifadə ilə, qapalı iqtisadi məkandan dövlətin dünya təsərrüfatına inteqrasiya edilməsi artıq ümumbəşəri bir problemə çevrilmişdir. Milli dövlət mənafeələrinin birbaşa regional və qlobal mənafeələrdən asılılıq təşkil etməsi isə iqtisadi inteqrasiyanın zəruriliyini vahid inkişaf modeli kimi meydana çıxarır. Resursların məhdud lakin onlara tələbatın durmadan artması və inkişafı cəmiyyəti xarici resursları əldə etmək üsullarının axtarılmasını tələb edir. Onsuz əsas istehsal fondlarının təzələnməsi, geniş təkrar istehsalı və onunla əlaqədar rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalı, deməli, ölkənin inkişafının sosial-iqtisadi problemlərinin həlli mümkün deyildir. Dünya təsərrüfatına inteqrasiya milli iqtisadiyyatın beynəlmiləşməsinə şərtləndirir, o da öz növbəsində beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin əsasını qoyur. Ölkəmizdə iqtisadi islahatların aparılması ölkə iqtisadiyyatına xarici kapitalın cəlb olunması təcrübəsinin təkmilləşdirilməsini və onun təhlilini, investisiya mühitinin daha da sabitləşdirilməsini tələb edir.

Tədqiqatın məqsədi - Xarici investisiyaların Azərbaycan iqtisadiyyatına birbaşa və dolaylı təsirlərini araşdırmaq, eyni zamanda xarici investisiyaların cəlb edilməsi və təşviqi yollarını tədqiq etməklə müvafiq təkliflər verməkdir.

Tədqiqatın obyektı - Azərbaycanın neft və qeyri-neft sektorunda investisiya mühiti və onun stimullaşdırılması istiqamətində dövlətin həyata keçirdiyi siyasət

mexanizmləridir.

Tədqiqatın predmetini - Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiya qoyuluşlarının təsirləri, həmçinin xarici investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması və təkmilləşdirilməsi imkanları təşkil edir.

Buraxılış işinin məqsədinə çatmaq üçün tədqiqat işi qarşısında aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Xarici investisiya qoyuluşunun nəzəri-konseptual əsaslarının təhlili;
- Xarici investisiya qoyuluşunun tənzimlənməsinə aid nəzəri konsepsiyaların araşdırılması;
- Xarici investisiyaların milli iqtisadiyyatın inkişafında yeri və rolunun tədqiq edilməsi;
- Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiya qoyuluşunu təhlil etməklə onun inkişaf perspektivlərinin qiymətləndirilməsi.

İnformasiya mənbəyi kimi yerli və xarici alimlərin əsərləri, internet resursları, rəsmi dövlət orqanlarının saytlarından istifadə olunmuşdur.

Fəsil 1. Xarici investisiya fəaliyyətinin nəzəri-konseptual əsasları.

1.1. Xarici investisiya qoyuluşunun nəzəri-konseptual əsasları.

Beynəlxalq bazarlara çıxmağın müxtəlif yolları, istiqamətləri və metodları mövcuddur. Onların içində alternativ istiqamətlər də mövcuddur. Bu yolların ən çox istifadə olunan formaları əsasən aşağıdakılardır:

- ❖ məhsulların ixracı;
- ❖ mövcud və ya yeni istehsal sahələrinə kapital qoyuluşu;
- ❖ xarici qiymətli kağızların alınması;
- ❖ ticarət markalarının, lisenziya, patent və digər qeyri-material hüquqların alınması.

Xarici investisiyalardan o zaman bəhs etmək mümkündür ki, xaricdən gələn kapital ölkənin dövlət və ya özəl müəssisələrinin aktivlərinə qoyulmuş olsun. Investisiyaların qoyulması obyektləri olaraq material aktivləri, maliyyə aktivləri və qeyri - material aktivləri təsnifləşdirilir.

Bunlardan başqa, birbaşa və portfel kapital anlayışları da geniş yayılmışdır. Adətən birbaşa xarici investisiya dedikdə, xarici investorlar tərəfindən istehsala investisiya qoyulması və idarəetmədə iştirakı və müəssisəyə nəzarəti təmin edən səhm paketinin alınması nəzərdə tutulur. Müəssisənin şəxsi kapitalının bir hissəsi olan xarici investisiyalar tikintidə mövcud müəssisələrin yenidən qurulmasında, yeni texnika ilə təchiz edilməsində və digər məqsədlərdə istifadə edilir. Əgər xarici investor müəssisənin səhmlərini yenidən satmaq məqsədilə alarsa, o zaman xarici portfel kapitallardan söhbət gedir. Bir sıra ölkələrin qanunvericiliyində birbaşa və portfel kapitallarını məhdudlaşdıran maddələr mövcuddur. Adətən, bu kimi məhdudiyyətlər daha çox xarici investorların müəssisənin nizamnamə kapitalının əsas hissəsinə sahib olmasının qarşısını almaq üçün tətbiq olunur. Birbaşa xarici kapitalların həyata keçirilməsində bir sıra metodlardan istifadə olunur. Bu metodların ən mühümləri aşağıdakılardır:

- ❖ xarici ölkədə yeni şirkətin açılması;
- ❖ xaricdəki mövcud şirkətlərin satın alınması;
- ❖ xarici şirkətlərin iştirakı ilə müştərək müəssisələrin yaradılması və həmçinin səhmlərin alınmasıdır.

Bəzən birbaşa xarici investisiya fəaliyyəti metodlarına françayzinqi də əlavə edirlər, amma digər hallarda françayzinqə ixracın bir növü kimi baxırlar. Portfel kapitalların əsas metodlarına aşağıdakılar aiddir:

- ❖ xarici ölkə bazarlarından qiymətli kağızların alınması;
- ❖ öz ölkələrində fəaliyyət göstərən xarici şirkətlərə aid qiymətli kağızların alınması;
- ❖ beynəlxalq kapital fondlarına sərmayə qoyulması.

Birbaşa xarici investisiyaların əhəmiyyəti onun xüsusiyyətləri və çatışmazlıqlarını, portfel kapitalları və ixrac məhsullarını müqayisə etməklə qiymətləndirirlər. İstənilən şirkət daima aşağıdakı prinsiplər üzrə qiymətləndirmə aparır: xaricdə istehsal təşkil etmək, oradan qiymətli kağızlar almaq, məhsulu ixrac etmək və s.

İqtisadi ədəbiyatlarda birbaşa xarici investisiyaların səmərəliliyi mövzusunda 2 nəzəri baxış mövcuddur. Birinci nəzəri baxış ənənəvi daxili ticarət nəzəriyyəsi üçün xarakterikdir. Bu nəzəriyyələrin əsas müddəası belədir: birbaşa xarici kapitallar əmək məhsulunu artırır və kapitalın faydalılığını azaldır.

İkinci nəzəri baxış sənaye müəssisələri nəzəriyyəsi ilə əlaqədardır. Onun tərəfdarları birbaşa xarici investisiyaların birbaşa və daxili səmərəliliyinə müraciət edirlər. Bu halda belə bir sual ortaya qoyurlar: «Niyə şirkətlər kapital fəaliyyətini xaricdə həyata keçirirlər, lazımı əmtəə və xidmətləri öz ölkələrində istehsal etmirlər?».

Bu yanaşmaya müvafiq olaraq birbaşa xarici investisiyalar investisiya qoyulan ölkənin iqtisadi inkişafı ilə bağlı olaraq əmək məhsuldarlığına və ixracın genişlənməsinə kömək edir. Birbaşa xarici investisiyaların səmərəli yerləşdirilməsində investisiya qoyulan ölkənin iqtisadiyyatı və kapital mühiti mühüm rol oynayır.

Birbaşa xarici investisiyaların cəlbi texnologiya transferini şərtləndirir, onların yerli firmalara ötürülməsini stimullaşdırır ki, bu da resurslardan səmərəli istifadə edilməsinə təsir göstərir. Düzdür, texnologiyaların transfer edilməsinin nəticələri hər zaman nəzərə alınmır, belə ki, onlar daxili xarakter daşıyırlar. Bütün bunlar

investisiya qoyulan ölkənin daxili bazarında rəqabətin artmasına təsir göstərir.

Xarici investiyalı firmalarda yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsinə ehtiyac vardır. Bu məqsədlə onlar işçi qüvvəsinin cəlbini stimullaşdırırlar ki, bu da əhalinin rifahının yüksəlməsinə xidmət edir.

Birbaşa xarici investisiyaların qoyulan ölkə üçün müsbət təsirlərini aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

❖ TMK-ların filial və ya şöbələrinin təşkili xarici investisiya qoyulan ölkənin iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşunu genişləndirir, əmək məhsuldarlığını və məşğulluğu artırır.

❖ Yerli firmaların dünyaya və beynəlxalq bazarlara çıxışı genişlənir.

Investisiya qoyulan ölkə milli istehsal və inkişaf strategiyası üzərində nəzarəti itirir. Faktiki olaraq birbaşa xarici kapital prosesini müxtəlif sahələr üzrə nəzarətin xaricilərə verilməsi kimi də qiymətləndirirlər.

Portfel investisiyalar şirkətinin xüsusiyyətindən və sahə strukturundan asılı deyil. Onlar kapitalın həcmi genişləndirməklə, yerli firmaların rəqabət qabiliyyətliliyini artırır.

Qiymətli kağızların birinci dərəcəli yerli və beynəlxalq kapital bazarlarında alınıb satılması birbaşa xarici investisiya qoyulan ölkənin iqtisadiyyatına bilavasitə təsir göstərir.

Xarici investisiyaların siyasi əhəmiyyəti artdıqca birbaşa investorlar həm öz ölkəsinin, həm də investisiya qoyduqları ölkələrin dövlət orqanlarının diqqətlərindən "bəhrələnilirlər".

✓ Dövlət təminatının verilməsi. Bu təminat həm baza ölkə, həm də investisiya qəbul edən ölkə tərəfindən verilə bilər. Investisiya dövlət təminatı əksər ölkələr tərəfindən ikitərəfli və regional sazişlər vasitəsilə təmin olunur. Dünya səviyyəsində isə investisiya təminatı Beynəlxalq Valyuta Fondu nəzdində yaradılmış investisiya təminatı üzrə çoxtərəfli agentliklər tərəfindən təmin olunur. Təminatın şərtləri Avropa birliyi ölkələri və digər İEOÖ arasında bağlanmış Lomayka konvensiyası, həmçinin beynəlxalq təşkilatların çoxtərəfli sənədlərində əks olunur;

✓ Xarici investisiyaların sığortası. Dövlət və ya xüsusi agentliklər tərəfindən həyata keçirilir. ABŞ-da xarici investisiyaların sığortalanması ilə Dövlət İnvestisiya Sığorta və Təminatı Korporasiyası (OPIC-Overseas Private Investment Corporation) məşğul olur;

✓ İnvestisiya mübahisələrinin tənzimlənməsi. Bu məqsədlə üzv ölkələri arasında beynəlxalq arbitraj prinsipi qəbul edilmişdir;

✓ Administrativ və diplomatik dayaq;lar;

✓ Vergilərin aşağı salınması və s.

Beləliklə, xarici investisiyaların meydana çıxma səbəblərinə fikir verdikdə, bir neçə səviyyənin mövcud olduğunu görürük: belə ki, ölkə daxilində istehsal olunan hər hansı bir «fərqləndirilmiş» məhsulun istehsalının daha çox gəlir əldə edilməsi məqsədilə xaricdə təşkil edilməsi nəticəsində horizontal inteqrasiya meydana çıxır. Məsələn, «XEROX», «Toyota», «IBM» və s. transmilli kompaniyalar xaricdə filiallar yaratmaqla oraya ötürülən texnologiyadan istifadə üzrə nəzarət hüquqlarını tam olaraq özlərində saxlayır. Xarici investisiyaların mövcudluğunun digər səbəbi istehsal üçün zəruri olan xammalın əldə edilməsi üzərində nəzarət yaradılması və xammala təchizatın əlverişli qiymətlərlə təmin edilməsidir ki, bu zaman da vertikal inteqrasiya meydana çıxır.

Birbaşa xarici investisiyalara məhdudiyyətlərin qoyulması daxili ticarət siyasətinin tərkibindən asılıdır (xarici mülkiyyətin payı, investisiya qoyulan ölkənin bazarına sərbəst giriş, istehsal olunan məhsulun bir hissəsinin ixrac edilməsi, yerli işçi qüvvəsinin istifadəsi üçün kvotalar və s.), o həmçinin ixracın stimullaşdırılması formalarında (əgər məhsul xarici investisiyalı müəssisədə istehsal olunubsa) və milli istehsal amillərinin həcmində də əks olunur.

İdxalın azaldılması siyasətinin əsas məqsədi yeni və ya zəif sahələrin qorunmasıdır. TMK-lar bu siyasətin reallaşdırılması üçün yerli firmalara yeni texnologiya və idarəetmə təcrübəsi təqdim edirlər. Daxili ticarətdə dövlət gömrük məhdudiyyətləri tətbiq edir, bu sahəyə ciddi nəzarət edir və birbaşa xarici kapitallara məhdudiyyətlər qoyur. İdxalın azaldılması siyasətini tətbiq edən ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu siyasət o qədər də uğurlu deyil.

Müəyyən bir rejim altında fəaliyyət göstərən xarici şirkətlər digər firmaların rəqabəti ilə üzləşirlər. Bu da onları yerli iqtisadiyyata artıq uyğunlaşmış texnologiyaların istifadəsindən imtina etməyə məcbur edir.

İdxaləvəzləyici siyasətdən fərqli olaraq ixracın stimullaşdırılması siyasəti birbaşa xarici kapitalların yerli işçi qüvvəsini və təbii ehtiyatların istifadəsi və ixracın stimullaşdırılması ilə əlaqədar olduğunu əks etdirir. Dövlət ixracın genişləndirilməsində əhəmiyyətli rolu olan firmalara vergi güzəştləri edir. Bu da istər istəməz onlarda motivasiyaya səbəb olur.

Birbaşa xarici investisiya tənzimlənməsini daha sərt həyata keçirən ölkələrdə ixrac istehsalı zonaları və ya azad ticarət zonaları təşkil edilir. Bunlara daha yaxşı şərait, güzəştli rejim, aşağı vergi dərəcələri, təchizatın və təbii ehtiyatların gömrüksöz daşınmasını təklif edirlər. Eyni zamanda bu şirkətlərdə istehsal olunan Bütün məhsulların ixrac olunması tələb olunur. Təcrübə göstərir ki, ixracın stimullaşdırılması siyasəti idxalın azaldılması siyasətindən daha səmərəlidir. İnvestisiya qoyulan ölkənin geniş daxili iqtisadi əlaqələri həm milli firmalara, həm də xarici şirkətlərin filial və nümayəndəliklərinə geniş imkanlar verir.

Ümumiyyətlə xarici investisiyaya dair əsas nəzəriyyələri iki hissəyə bölmək olar: *mikroiqtisadi və makroiqtisadi*.

Mikroiqtisadi nəzəriyyəyə xarici investisiya qoyuluşunu və kapital miqrasiyasının səbəblərini ayrıca götürülmüş investor-şirkət mövqeyindən izah edir. Belə ki, firmanın artımı nəzəriyyəsinə görə (bu cərəyanın nümayəndələrinə R. Robinsonu və E. Penrouuru aid etmək olar) xarici investisiyalar firmanın optimal artım imkanlarının genişləndirilməsini ehtiva edir. Bu zaman göstərilən prosesin hərəkətverici motivi kimi həm daxili bazarda maneələr həm də xarici bazarlara yiyələnmə perspektivləri çıxış edə bilər. Bu nəzəriyyənin inkişaf etdirilməsində H.Conson, S.Hamer, S.Maqi, R.Kovel kimi alimlərin böyük rolu olmuşdur. Onlar belə bir fikir irəli sürmüşlər ki, xarici investisiyaların əsasında «nou-hou», müasir texnologiyalar və inhisar üstünlüklərinə malik olma dayanır.

Xarici investisiya qoyuluşunun ən vacib aspektlərindən biri investor müəssisənin müqayisəli üstünlüklərinin təhlili təşkil edir. İnhisar üstünlükləri

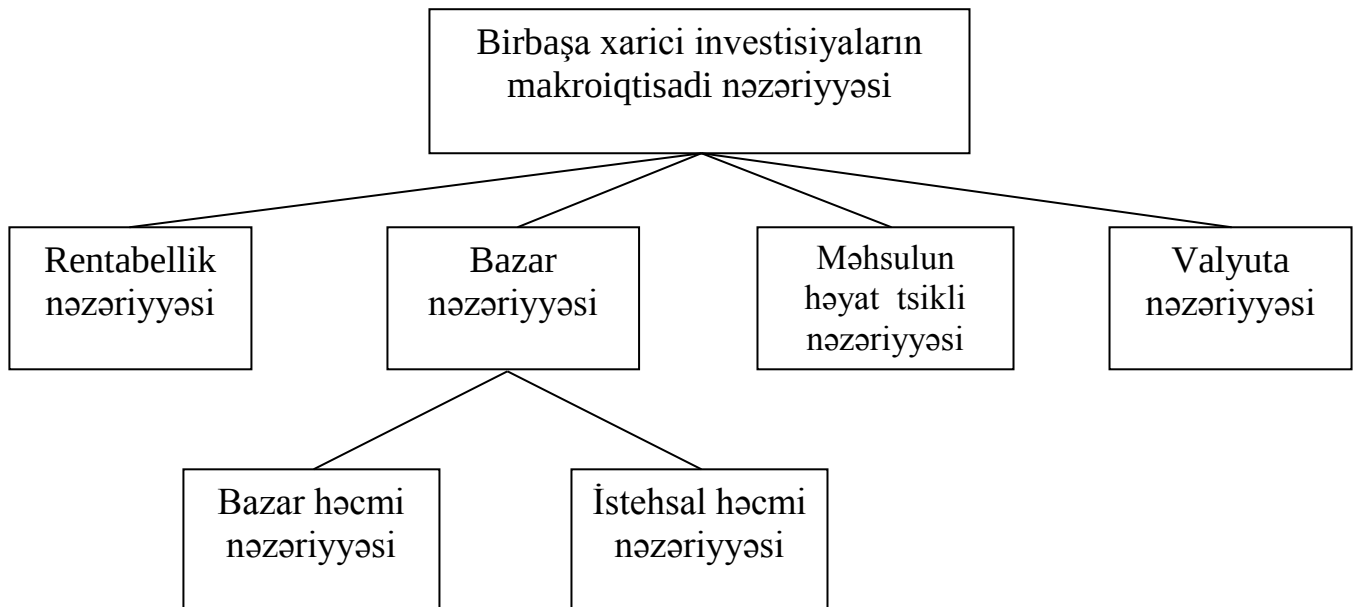
nəzəriyyəsinin işlənməsində artıq yuxarıda adı çəkilmiş Amerika alimi S.Hamerin böyük rolu olmuşdur. O, belə bir fikirlə çıxış edir ki, xarici investor yerli müəssisə ilə müqayisədə daha zəif mövqeyə malikdir, bu ondan irəli gəlir ki, onun yeni bazar haqqında məlumatı məhduddur, o yerli oyun qaydalarına bələd deyil, əlavə tranzaksion və nəqliyyat xərcləri mövcuddur və risklərdən daha çox əziyyət çəkir.

Bununla belə xarici investisiya qoyuluşu, artıq qeyd edildiyi kimi yalnız investor müəssisə və ya mikroiktisadi nəzəriyyələrin mövqeyindən əsaslandırılmaz. Başqa sözlə desək, bu məsələ kapitalın ümumiqtisadi səviyyədə hərəkətinin öyrənilməsi ilə əsaslandırılır. Bunlar makroiqtisadi problemlərin həlli ilə məşğul olan konsepsiyalar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Kapitalın beynəlxalq hərəkəti nəzəriyyələri, xüsusilə neoklassik nəzəriyyə çərçivəsində işlənmişdir. Onun əsasında D.Rikardonun müqayisəli üstüklüklər prinsipi qoyulmuşdur. Bu prinsipə əsaslanaraq C.S.Mill ilk dəfə olaraq kapitalın ölkələr arasında hərəkəti nəzəriyyəsini hazırlamağa başladı. C.S.Millin fikrincə, kapitalı milli sərhədlərdən kənara çıxmağa məcbur edən səbəb gəlir normalarındakı fərkdir. Belə ki, kapitalın bol olduğu ölkələrdə gəlir normasının azalması meylə mövcuddur. Bu cərəyanın bir çox tərəfdarları (C.A.Hobsom, C.M.Keyns) J.B. Seyin konsepsiyasını beynəlxalq münasibətlərə keçirdilər. Onlar beynəlxalq ticarətin və istehsal amillərinin beynəlxalq hərəkətinin alternativliyi barəsində postulatı irəli sürdülər. Bununla əlaqədar olaraq göstərilən nəzəriyyənin nümayəndələri marjinalistlərin amillərin son hədd məhsuldarlığı nəzəriyyəsinə maraqlarını artırmağa başladılar. Nəticədə kapitalın hərəkətinin neoklassik nəzəriyyəsi E. Hekşer, B.Olinin və K.İversenin tədqiqatları ilə formalaşmış oldu.

İsveç iqtisadçıları E.Hekşer və B.Olin XX əsrin 30-cu illərində beynəlxalq kapital hərəkətinin istiqamətləri və strukturunun hansı amillərlə müəyyən edilməsi haqqında müasir anlayışların əsasını qoydular. E.Hekşer son hədd faydalılığı nəzəriyyəsinə əsaslanaraq öz konsepsiyası çərçivəsində istehsal amillərinin qiymətlərinin beynəlxalq tarazlığa meyllənməsi tezisini irəli sürmüşdür. Onun fikrincə bu meyl həm beynəlxalq ticarət, həm də istehsal amillərinin beynəlxalq hərəkəti vasitəsi ilə reallaşır. Bu zaman istehsal amillərinin həm qiyməti, həm də kəmiyyəti müxtəlif ölkələrdə bir-birindən fərqlidir.

İnvestisiya cəlb etmək istəyən ölkələr xarici kapitalın cəlbə üçün əlverişli mühit yaratmağa, kapitalın və gəlirin geri qayıtma hallarını azaltmağa, xarici şirkətlərin səmərəli fəaliyyətini təmin etməyə səy göstərirlər.

Birbaşa xarici investisiyaların makroiqtisadi nəzəriyyələri aşağıdakı sxem 1-də göstərilib:

Sxem 1. Kapital obyektı olaraq ölkənin xüsusiyyətlərini əks etdirən BXİ.

Bu nəzəriyyələrdə birbaşa xarici investisiyaların əsas amilləri rolunda kapitalın verimliliyi (rentabellik nəzəriyyəsi), bazar nəzəriyyəsi (bazarın və istehsalın həcmi nəzəriyyəsi), istehsal məsrəfləri (istehsal sektoru nəzəriyyəsi), valyuta kursundakı dəyişikliklər (valyuta nəzəriyyəsi) çıxış edir.

Bu nəzəriyyələr arasında əsas yeri rentabellik nəzəriyyəsi tutur. Belə ki, rentabelliğin müxtəlif səviyyələri digər amillərə də təsir göstərir. Bu nəzəriyyə klassik fikirlərə əsaslanır. Belə ki, klassik düşüncəyə görə müəssisənin əsas məqsədi gəlir əldə etməkdir. Müəssisə buna müvafiq olaraq kapital fəaliyyətini gözlənilən nəticələr əldə olunana qədər davam etdirir.

Rentabellik nəzəriyyəsindən birbaşa xarici kapitalların, bir tərəfdən faiz dərəcələrinin, digər tərəfdən isə mənfəətlilik nəzəriyyəsinin izahı üçün işlədilir.

Faiz dərəcələri nəzəriyyəsi istehsal amili nəzəriyyəsi əsasında formalaşmışdır. Buna müvafiq olaraq iki və ya daha çox ölkə arasında mövcud olan faiz dərəcələrindəki fərqlər, bu ölkələrin kapitalla təmin olunma səviyyələrindən

asıldır. Yüksək faiz dərəcəsi, «kapital» yüksək məhsuldarlığın əsas amili olduğu halda, kapitalla təmin olunma və faiz dərəcələri eyniləşənə qədər, BXİ artıq kapitalla malik ölkələrdən nisbətən kasıb ölkələrə axdığı zaman baş verir. Mənfəətlilik nəzəriyyəsi çərçivəsində rentabellik nəzəriyyəsi müəssisənin səviyyəsinə təsir edir.

Birbaşa xarici kapital qoyuluşunu müəyyənləşdirən amillər kimi burada kapitalın verilmə faizləri nəzərdən keçirilir, bu konkret layihələrə aid olur və onların mənfəətliliyi analoji milli kapitalların mənfəətlilik dərəcəsindən yüksək olur.

Rentabellik nəzəriyyəsi xüsusilə 1950-ci illərdə xaricdə Amerika kapitallarının artmasının, xüsusilə də Amerika firmalarının filiallarının Avropada yenidən təşkilinin uğurlu nəticələrinin izahı üçün geniş təbliğ olunurdu. Belə ki, Amerika firmalarının Avropada təşkili öz ölkələrinə nisbətən daha yüksək rentabelli firmaların yaranmasına səbəb oldu. Amma 1960-cı illərin əvvəllərində bu nəzəriyyə öz əvvəlki əhəmiyyətini itirməyə başladı. Belə ki, ABŞ-da rentabelliğin səviyyəsi yüksək olduğu halda, Avropaya kapital axını yenə də müşahidə olunurdu. Rentabellik nəzəriyyəsinin əhəmiyyətinin az olmasının səbəbini onun nəzəri bazasının yetərli olmaması ilə izah edirlər.

Rentabellik nəzəriyyəsinin digər zəif cəhəti ölkələrarası Bütün kapital axınlarını nəzərə almamasıdır. Məsələn bu nəzəriyyə eyni zaman kəsiyində həyata keçirilən kapital qoyuluşlarını izah etməyə qadir deyildir. Bir tərəfdən isə bu fenomen yüksək inkişaf etmiş ölkələrarası münasibətlərdə əsas rolə malikdir. Belə ölkələrdə kapitalın məhsuldarlığı və onun istehsal faktorları ilə təmin olunması demək olar ki, eynidir.

İstehsalın və bazarın həcmi nəzəriyyəsi birbaşa xarici kapitallarla onların yerləşdirildiyi ölkənin istehsal miqyası arasındakı əlaqənin izahında geniş istifadə olunur.

Bazarın həcmi nəzəriyyəsi klassik kapital nəzəriyyəsi, xüsusilə də Koyyak akseleratoru modeli və onun əsasında hazırlanmış Yorgensena modeli əsasında hazırlanmışdır. Bu modellərdə yerli kapitallarla ÜDM və ÜMM arasındakı

əlaqənin mövcudluğu əks olunur.

Çoxsaylı empirik sübutların mövcud olmasına baxmayaraq yuxarıda nəzərdən keçirilən hər iki nəzəriyyə zəif hesab olunur.

Xarici kapital mövzusunda qərarların qəbulunda investorun məxsus olduğu ölkədə bazarın həcmi də əhəmiyyətlidir. Əgər bazar həcmi nəzəriyyəsi ədalətli olsaydı, o zaman bazar həcmi böyük olan ölkələrdə kapital qoyuluşu az olardı. Bu da Amerika təcrübəsinə ziddir. Belə ki, Amerika firmaları beynəlxalq müqayisədə xarici kapital qoyuluşu fəaliyyətinə görə liderdir. İnkişaf etmiş bir sıra ölkələrdə birbaşa xarici kapitalların ixracın alternativisi olaraq istifadəsi bazarın həcmi nəzəriyyəsinə ziddir.

Belə ki, maksimal daxili bazar həcmi olan ölkələrin müəssisələri xaricdə filial və nümayəndəliklərə sahibdirlər.

İstehsalın həcmi nəzəriyyəsi də vacib olan suallara lazımi dərəcədə cavab vermir. Məsələn: hansı müəyyənləşdirici faktorlar investorun milli və ya xarici kapital fəaliyyəti ilə məşğul olmasında əsas rol oynayır. Bu nəzəriyyə yalnız onu bildirir ki, yerli müəssisələr ölkə xaricində dövriyyəsi yüksək olan sektorlara kapital qoyurlar. Yerli bazarlarla müqayisə aparılmır. İstehsal həcmi nəzəriyyəsinin kapitalların yerləşdirildiyi regionların spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə aldığı da tam aydın deyil.

Məhsulun həyat tsikli nəzəriyyəsi: bu nəzəriyyə Vernon tərəfindən hazırlanmışdır. O, birbaşa xarici kapitalları beynəlxalq bazarlarda fəaliyyət göstərməyin iki strateji yolundan biri kimi qiymətləndirir. Texnoloji innovasiyalar isə dünyanın müxtəlif yerlərində istehsalın təşkili və dünya ticarəti strukturunun baş ünsürlərindən biri kimi qiymətləndirilir. Geniş bazar həcminə və əhalisi yüksək səviyyədə gəlirə malik olan ölkələr yeni məhsul istehsalı və inkişafında texnoloji və innovativ lider rolu oynayırlar.

Vernon iki müddəaya əsaslanır: birincisi, gəlirin yüksək olması əhalini daha yüksək keyfiyyətli məhsullar almağa sövq edir. İkincisi, «işçi qüvvəsi» faktoru-nun məhdudluğu texnoloji innovasiyalar üçün stimül yaradır. Bu nəzəriyyə göstərir ki, beynəlxalq bazarlara çıxış məhsulun həyat tsiklini uzadır. Bazar seqmentlərinin

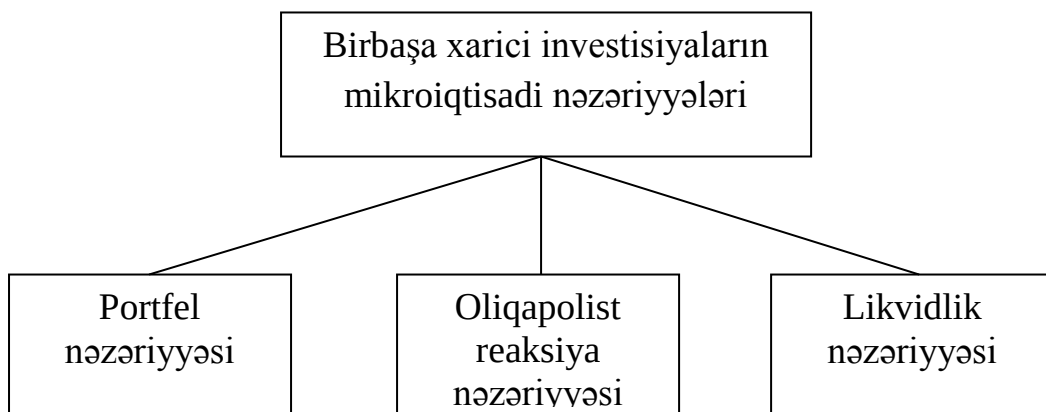
artması hesabına TMK-ların rəqabət mövqelərini yaxşılaşdırır.

Məhsulun həyat tsikli nəzəriyyəsinin bir sıra çatışmayan cəhətləri vardır. Bu çatışmazlıqlar 1970-1980-ci illərdə yaranmağa başladı. Bunun səbəbi bir çox firmaların nəinki daxili, həm də xarici bazarlar üçün elektrotexnika, maşınqayırma və digər sahələrdə yüksək texnoloji məhsullar istehsal etməyi planlaşdırmağa başlaması idi. Buna həm də kommunikasiya sektorunda yeni kəşflərin edilməsi səbəb oldu.

Məhsulun həyat tsikli nəzəriyyəsinə müvafiq olaraq ixrac və birbaşa xarici kapitallar arasında mütləq və ardıcıl növbələşmə mövcuddur. Bu nəzəriyyə inkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən daha çox istifadə olunur.

Valyuta nəzəriyyəsi - bu nəzəriyyə Aliber tərəfindən hazırlanmışdır. Onun fikrincə, kapital qoyulacaq yerin müəyyənləşdiriləcəyinə təsir edən faktorlar valyutanın dayanıqlılığı və onun kursunun dəyişməsi amilidir. Valyuta sahəsi nəzəriyyəsinə görə xarici investisiyılı ölkələr öz valyutalarını zəifliyə meylli ölkələrin iqtisadiyyatına yönəldirlər. Valyuta kursu stabil olan ölkələrdən isə valyuta çıxışı müşahidə olunur.

Növbəti nəzəriyyə qrupu birbaşa xarici kapitalların mikroiqisadi nəzəriyyələridir. Bu nəzəriyyələr filialların yaranması səbəblərini izah etmək üçün formalaşdırılmışdır. Bu qrupa daxil olan nəzəriyyələr aşağıdakı sxem 2-də göstərilmişdir.

Sxem 2. Firmanın xüsusiyyətlərini əks etdirən BXİ nəzəriyyələri

Portfel nəzəriyyəsi özündə rentabellilik nəzəriyyəsini əks etdirir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə tez-tez rast gəlinən ekstremal hallarda təşkilatlandırılmış kapital

bazarları mövcud olmur, buna görə də, yalnız birbaşa xarici kapitalların həyata keçirilməsi mümkündür. Rəqəssinin fikrincə, hətta nisbətən inkişaf etmiş ölkələrdə də birbaşa portfel kapitalların yerləşdirilməsi mümkündür. Bu o zaman mümkün olur ki, beynəlxalq bazarların kapitalla olan tələbi yüksəkdir, mənfəətlilik səviyyəsindəki dalğalanmalar isə əvvəlkilərlə müqayisədə yüksək olur. Bir sıra səhmdarlar üçün qiymətli kağızların mənfəət dalğalanması ilə əlaqədar olan risk, sahibkarlıq riski ilə müqayisədə daha çox artır. Belə olduğu halda, investorlar TMK-lar tərəfindən ölkə xaricində təsis edilmiş filialların fəaliyyətində iştiraka üstünlük verirlər və beləliklə burada portfel kapital fəaliyyətini həyata keçirirlər.

Portfel nəzəriyyəsinin əsas arqumentlərindən biri çeşidləndirmə olmayan sistemə risklərin xarici ölkələrin bazarlarına daxil olmaq hesabına azaldılmasıdır.

Məlumdur ki, hər hansı bir ölkədə inflyasiya səviyyəsi, faiz dərəcələri və bunlarla əlaqədar olan digər risklər ayrı-ayrı firmalar tərəfindən həll edilə bilməz. Amma bu firmalar milli bazarlarda kapitalın qeyri-optimal istifadəsi və s. riskləri aradan qaldıra bilirlər. Belə ki, onlar mümkün variantlardan yalnız birini seçərək, yəni bir sahəyə və ya bir korporasiyanın qiymətli kağızlarına kapital qoya bilirlər.

Hər bir ölkədə risk səviyyəsi müxtəlifdir. Bu da ölkədə baş verən iqtisadi və siyasi hadisələrlə əlaqədardır. Riskli vəziyyətlərin mövcud olduğu zamanlarda yerli firmaların riskin nisbətən az olduğu ölkələrin iqtisadi həyatına daxil olmaq imkanları yaranır. Portfel nəzəriyyəsinin əvvəlcədən göstərilən nəzəriyyələrlə müqayisədə üstünlüyü ölkələrarası qarşılıqlı kapital axınlarının və onun əsas faktorlarının mövcudluğunun izahı nəticəsində yerli iqtisadiyyata, yoxsa xarici ölkə iqtisadiyyatına kapital qoyulması arasında seçimə kömək etməsidir. Ancaq bu nəzəriyyənin birbaşa xarici kapitallara tətbiqində bir sıra çatışmazlıqlar mövcuddur. Belə ki, TMK-ların kapitalında paya sahib olan investorların menecerləri xaricdə aktivlərin diversifikasiyasına sövq etməsi aydın deyil, halbuki onlar qiymətli kağızlar portfelinin yenidən formalaşdırılması yolu ilə optimal diversifikasiyaya nail ola və digər şəxslərin asılılığından azad ola bilirlər. Rəqəssinin göstərdiyi misal yetərli qədər inandırıcıdır, amma onu inkişaf etmiş

ölkələrə aid etmək olmaz.

Oliqopolist reaksiya nəzəriyyəsinin müəllifi Knikerbokerdir. O hesab edir ki, birbaşa xarici kapital fəaliyyətini həyata keçirən firmalar milli bazarda fəaliyyət göstərən və oliqopolist struktura malik olan firmalardır. Ehtimal olunur ki, belə bazarlarda firmaların optimal strategiyası rəqiblərə nəzarətdən ibarətdir, belə ki, bu zaman bazarı itirmə təhlükəsi digər alternativ variantlarla müqayisədə az olur.

Ümumiyyətlə, hər bir firma üçün bazarın qorunması və daha da artırılması ən vacib məsələlərdən biridir. Bu istiqamətdə firma bütün səylərini səfərbər edir. İstər yeni əmtəə və ya xidmət istehsalının təşkili, istər xarici bazara istiqamətlənmə və s. fəaliyyətlərə daim rəqiblər tərəfindən izlənilir, əksər hallarda isə təkrarlanır.

Oliqopolist bazarlarda firmaların davranışına müvafiq olaraq Knikerboker göstərir ki, müəssisələr ilk birbaşa xarici kapitalları qısa zaman müddətində həyata keçirirlər. Hətta zaman müddəti nə qədər qısa olarsa, bu, bazarm o qədər oliqopolist xarakterə malik olduğunu göstərir.

Oliqopolist reaksiya nəzəriyyəsinin zəif tərəfi hansı faktorların kapital qoyuluşuna təsir etməsinin izahının olmaması və ya yetərsizliyidir. Bu zəifliyin aradan qaldırılması üçün Knikerboker məhsulun həyat tsikli nəzəriyyəsinə də buraya cəlb etmişdir, amma o özü də bununla oliqopolist reaksiya nəzəriyyəsinin zəif olduğunu bir daha təsdiq etmişdir.

Likvidlik nəzəriyyəsinin əsasını müəssisənin nəğd pul axımları ilə kapital həcmi arasında müsbət əlaqəni formalaşdıran kapital fəallığı və likvidlik arasında əlaqə nəzəriyyəsi təşkil edir.

Klassik iqtisadi düşüncənin nümayəndələrindən olan Adam Smit və David Rikardo ölkələrarası ticarət münasibətlərinin səbəblərinin izahını tapmağa çalışmışdılar. Olin, İverson, Nurkse kimi alimlər isə portfel kapitalların izahını verməklə kifayətlənmişdilər. Onlar əsas diqqətlərini Birinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrlərdə baş vermiş iqtisadi hadisələrə yönəltmişdilər. Həm də 1930-cu illərdə kəskin maliyyə böhranları, ölkələri kapital hərəkətlərinə məhdudiyyətlər qoymaqla ciddi nəzarət tətbiq edirdi və ölkələr bir-birinə etibar etmirdilər. Bundan sonra alimlər diqqətlərini qısa müddətli iqtisadi qərarlara yönəltdilər.

Nəhayət, yalnız 1970-ci illərdə xarici ticarət nəzəriyyəsinə əsaslanan birbaşa xarici kapital modeli yarandı. Korden, əvvəlcə üzərində Olinin işlədiyi, H-O-S modelinin üzərində işləyərək yeni bir model hazırladı. Kordenin modelinin uğuru ondan ibarətdir ki, onların bir-birini əvəz edə bilmə xüsusiyyətlərini göstərərək birbaşa xarici kapitallarla bağlı qərarların verilməsini məhsul ixracı ilə əlaqələndirmişdir. Digər tərəfdən isə modeldə hansı hallarda müəssisələrin məhsul ixracına və hansı hallarda xaricdə filialların təşkilinə üstünlük verməsi izah edilmir, yalnız ticarət münasibətlərini məhdudlaşdıran və kapital qoyuluşuna səbəb olan faktorlar qeyd olunur.

Birbaşa xarici investisiyaların əsas nəzəri konsepsiyalarının şərhı göstərdi ki, ayrı-ayrılıqda hər hansı nəzəriyyə tam gerçəkliyi əks etdirmir.

Hər birinin ayrı-ayrılıqda üstün və zəif cəhətləri vardır. Bu heç də təəccübləndirici deyil, Çünki, birbaşa xarici investisiyalarla bağlı qərarlar müxtəlif vəziyyətlərdə verilə bilər. Hər bir müəssisənin meneceri müxtəlif məqsədlərə çatmaq üçün çalışır, öz təcrübələrinə və dünyada baş verən yeniliklərə əsaslanaraq strateji inkişaf konsepsiyası hazırlamağa səy göstərir.

1.2. İnvestisiya mühiti və onu müəyyən edən amillər.

“İnvestisiya mühiti” dedikdə xarici investoru ölkəyə investisiya yatırmağa və yaxud yatırım etməkdən imtina etməyə vadar edən amillərin məcmusu başa düşülür. Dünya Bankı isə investisiya mühitini firmaların məhsuldar tərzdə investisiyalar yatırması, iş yerləri yaratması və fəaliyyətin genişlənməsinə yönəldilmiş imkanların və stimulların olması kimi tərif edir. Analoji olaraq, bu buraxılış işində investisiya mühiti hər hansı bir şirkətdə fəaliyyət göstərən əcnəbi və yerli şirkətlərə bizneslə məşğul olma və mənfəət əldə etmək imkanı verən sistem kimi təqdim edilir.

İnvestisiya mühiti üç geniş dəyişkən kəmiyyətlə qiymətləndirilə bilər:

- ❖ Makro-iqtisadi vəziyyəti şərtləndirən vergi, pul və ticarət siyasətləri;
- ❖ İdarəetmənin keyfiyyəti və institutlar mövcudluğu;
- ❖ İnfrastrukturun inkişaf səviyyəsi.

İnvestisiya mühiti sadəcə biznes sahələri üzərinə qoyulan vergi dərəcələrindən və vergi güzəştlərindən asılı deyil. Ona ciddi təsir edən zəruri amillərə siyasi sabitlik, qanunun aliliyi, makroiqtisadi şərait, hökumətə inam və tənzimləyici mühit daxildir.

Hər bir ölkənin investisiya mühitinin vəziyyəti həmin ölkənin xarici investisiyalara cəlb etmək və kiçik və orta müəssisələri inkişaf etdirmək qabiliyyətini müəyyən edən başlıca amildir. Transmilli müəssisələr sağlam biznes mühitinə malik, yəni xərclərin, yubanmaların və riskin minimum səviyyədə oldu ölkələrə investisiya yatırmağı üstün tuturlar. Bundan əlavə kiçik və orta müəssisələrin inkişaf etmək şansı müxtəlif veriri və təncimləmələrlə yüklənməmiş bir mühitdə daha yüksəkdir. Dünya Bankının veb-səhifəsində bu belə ifadə olunur: «Səmərəli investisiya mühiti hər bir ölkənin öz iqtisadi inkişafına təkan vermək stratejiyasının zəruri dayağıdır. Şəç növbəsində, bu stratejiya əməyin daha məhsuldar olması və kasıb insanların daha yüksək ıəlir əldə etməsi üçün imkanlar yaradır».

Bütün dünyada və o cümlədən, ATƏT məkanında məhz daha çəntin ölkələr daha əlverişli və investisiya mühitlərinə malik olmağa can atırlar. Böyük enerji və ya xammal ehtiyatlarına malik olmayan Şərqi Avropa ölkələrinin bir çoxu öz investisiya mühitlərində islahatlar həyata keçirməklə iqtisadiyyatlarını bütün dünyada xarici investisiyalar üçrə ən cəlbədicə hədəfə çevirmişlər.

Ölkədə sabit investisiya mühitinin yaradılmasında əsas amil ilk növbədə xarici investorlara əlverişli şəraitin təşkil edilməsidir. Hökumətlər xarici investisiyaları dəvət edərkən çox vaxt investisiya mühitinin vacibliyini kifayət qədər qiymətləndirmir. Onlar diqqəti daha çox bazarın ölçüsünə, təbii ehtiyatların mövculuğuna və işlənilən xərclərə yönəltməyə meyl edirlər. Bu amillərin hamısının əhəmiyyətli və vacib olmasına baxmayaraq, investisiya mühiti zəruri bir amildir və heç çaman lazım olduğundan az qiymətləndirilməməlidir. Çünki nəzərə almaq lazımdır ki, ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiya qoyuluşunun artması hər şeydən əvvəl məhz əlverişli investisiya mühitinin formalaşması ilə

əlaqədardır.

İnvestisiya mühitinin təşəkkülündə dövlət tərəfindən müvafiq qanunvericilik bazasının yaradılması və möhkəmləndirilməsi mühüm rol oynayır. Son illərdə bu sahədə görülmə işlər müəyyən müsbət nəticələr vermişdir. Hüquqi bazanın formalaşmasında 1995-ci ildə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyəti haqqında” qanunun rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycanın investisiya mühiti haqqında beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında yüksək nailiyyətlər əldə edilmişdir. Belə ki, Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanan **"Doing business 2017" hesabatında** Azərbaycan 65-ci pillədə qərarlaşıb. Hesabata əsasən, Azərbaycan dünyada 3 və daha çox islahat aparan 29 ölkədən biridir. Belə ki, "Xarici ticarətin aparılması" göstəricisi üzrə beynəlxalq ticarət zamanı idxal və ixrac bəyannamələrinin elektron qaydada verilməsi sisteminin tətbiq edilməsi, "Vergilərin ödənilməsi" göstəricisi üzrə nəqliyyat vasitələrinə tutulan vergi üzrə sadələşdirilmənin aparılması və "Elektrik təchizatı şəbəkələrinə qoşulma" meyarı üzrə yeni qoşulmalar prosesi zamanı yeni istifadəçilərin qoşulma nöqtələrinin müəyyən edilməsi üçün sərf olunan vaxta qənaət edən məlumat bazasının yaradılması hesabatda mühüm islahatlar kimi vurğulanıb. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəhbərliyi ilə ütən il ərzində həyata keçirilən uğurlu islahatlar nəticəsində Azərbaycan hesabatda bir sıra göstəricilər üzrə mövqeyini daha da yaxşılaşdırıb. Belə ki, ölkəmiz "Biznesə başlama" göstəricisi üzrə 5-ci, "Kiçik investorların maraqlarının qorunması" göstəricisi üzrə 32-ci, "Xarici ticarətin aparılması" göstəricisi üzrə 83-cü və "Elektrik təchizatı şəbəkələrinə qoşulma" göstəricisi üzrə 105-ci pilləyə yüksəlib. Bundan başqa, "Doing Business 2017" hesabatının "Biznesə başlama" göstəricisi üzrə Azərbaycan biznesin qeydiyyatını sadələşdirməklə dünyada ilk beşliyə daxil olub və ən yaxşı təcrübəyə malik ölkələrdən biri kimi qeyd edilib. Bundan başqa, "Əmlakın qeydiyyatı" (22), "Kiçik investorların maraqlarının qorunması" (32), "Vergilərin ödənilməsi" (40), "Müqavilələrin icrasının təmin edilməsi" (44) indikatorları üzrə Azərbaycan öz mövqelərini yaxşılaşdıraraq, 190 ölkə arasında ilk 50-likdə qərarlaşıb.

Qeyd: "Doing Business 2016" hesabatı 189 ölkədə biznes mühitinin qiymətləndirilməsi əsasında hazırlanıb.

Dünya İqtisadi Forumunun "Qlobal Rəqabət Qabiliyyətliliyi İndeksi 2017-2018" hesabatı - Azərbaycan bu hesabatda 138 ölkə arasında 35-ci yerdə qərarlaşmışdır. Ölkəmiz artıq 8 ildir ki, sözügedən hesabatda MDB ölkələri arasında 1-ci yerdə qərarlaşır. Hesabatda Azərbaycan "əmək bazarının səmərəliliyi" göstəricisi üzrə 26-cı, "makroiqtisadi sabitlik" göstəricisi üzrə isə 39-cu yerdədir.

İnvestisiya mühiti uzunmüddətli vəsait qoyuluşu, rəqabət mühitinin inkişafı, antiinhisar tədbirləri, istehsalə mənfəət gətirən qoyuluşların təmin edilməsi, onun regionlar və sahələr arasında sərbəst axınından və sair amillərdən asılıdır. Onu da qeyd etmək ki, bu mühit həmçinin məqsədyönlü investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi üzrə tədbirlər kompleksinin təsiri altında təşəkkül tapır. İnvestisiya mühitini sosial-iqtisadi, siyasi və ya investisiyanı gətirən maliyyə amillərinin məcmusu kimi qəbul etmək olar.

Milli iqtisadiyyat üçün önəmli olan cəhət istehsalın artımının təmin edilməsi baxımından investisiya mühitinin təşəkkülüdür. Bu proses kortəbii baş vermir. Bazar avtomatizmi bu problemi həll etmək iqtidarında deyil və atılan müvafiq və məqsədyönlü addımlar investisiya proseslərinin lazımı qaydada intensivləşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Dünya təcrübəsi göstərir ki, istənilən ölkədə investisiya qoyuluşunun reallaşdırılmasında qərarların qəbulu investorlara məxsusdur. Bu o deməkdir ki, dövlət investisiyaları istisna olmaqla digər investisiyaların reallaşdırılması investorun yanaşmasına bağlıdır. Hansı ki, onun da əsasında dayanan başlıca amil investisiya mühitinin xarakteridir. Ümumiyyətlə investisiya mühiti hər hansı bir ölkədə investisiya fəaliyyətinin formalaşmasına təsir göstərə biləcək amillərin xarakterini müəyyən edir. Bu mühitə daxil olan elementlər isə siyasi, iqtisadi, sosial və qlobal amillər qrupu kimi təsnifləşdirilir. Daha açıq desək, əlverişli investisiya mühiti o zaman mövcud olur ki, xarici investorların fəaliyyəti siyasi, sosial-iqtisadi və qlobal risklərdən maksimum dərəcədə sığorta edilmiş olsun. Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir təsnifat

qrupunun da daxilində analoji xüsusiyyətlərə malik olan və investisiya fəaliyyətinə təsir etmək iqtidarında olan amillər cəmləşdirilir. Məsələn: siyasi amillər qrupuna ölkənin siyasi quruluşu, mövcud olan sosial münasibətlər, dövlətin iqtisadiyyatda iştirak payı, iqtisadi amillər qrupuna ölkədə inflyasiya tempi, kredit resurslarının mövcudluğu, vergi sisteminin xarakteri, iş qüvvəsinin kəmiyyət və keyfiyyəti, sosial amillər qrupuna əhalinin milli xüsusiyyəti, onların xarici kapitalla münasibəti, dini adət-ənənələr, əhalinin etnik tərkibi, qlobal amillər qrupuna isə investisiya qoyuluşu reallaşdırılacaq regiondakı mövcud geosiyasi durum daxil edilir.

İnvestisiya mühitinin formalaşmasına təsir edən amillər 3 əsas qrupa bölünür:

- Siyasi
- İqtisadi
- Sosial

Siyasi amillər aşağıdakı kimi təsirləri var:

- Xarici investisiyalara tətbiq edilən dövlət siyasəti;
- Dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə səviyyəsinin nə dərəcədə olması;
- Siyasi cəhətdən sabitlik;
- Beynəlxalq razılaşmaların şərtlərinə əməl olunması;
- Dövlətin idarəetmə aparatının işinin səmərəliliyi;
- Digər amillər.

İqtisadi amillərin aşağıdakı kimi təsirləri var:

- Ölkə iqtisadiyyatının mövcud vəziyyəti- böhran və ya yüksəliş;
- İnflyasiya səviyyəsi;
- Valyuta kursunun vahidliyi;
- İşçi qüvvəsinin dəyəri;
- Vergi və gömrükdə güzəşt səviyyəsi;
- Konkret növ əmtəələrə və xidmətlərə tələb və təkliflər;
- Mərkəzi bankların müəyyən etdikləri uçot dərəcələri;
- Digər amillər.

Sosial amillərin aşağıdakı kimi təsirləri var:

- Cəmiyyət üzvlərinin xarici kapitalla və xüsusi mülkiyyətçiyə münasibəti;
- Cəmiyyət üzvlərinin ideoloji bilik səviyyəsi;
- İşçi qüvvəsinin təşkilatçılıq qabiliyyəti;
- Digər amillər.

Müvafiq amillərin investisiya fəaliyyətinə təsirinin müəyyənləşdirilməsi kifayət qədər mürəkkəbdir və uzun zaman tələb edir. Buna görə də müvafiq sahədə ixtisaslaşmış beynəlxalq qurumlar fəaliyyət göstərir ki, onların da başlıca vəzifəsi ayrı-ayrı ölkələr üzrə investisiya mühitinin qiymətləndirilməsindən ibarətdir. Bu baxımdan dünyada Beri indeksi deyilən göstərici hesablanır ki, onun səviyyəsi də hər bir ölkənin investisiya mühitinin əlverişli olub olmamasına dəlalət edir.

Digər mühüm faktorlardan biri də maliyyə sabitliyi. Bu sabitliyin əldə olunması xeyli dərəcədə investisiya ehtiyatlarının formalaşması, investisiya layihələrinin reallaşdırılması, onların səmərəliliyinin təmin olunmasını və ümumən əlverişli investisiya mühitinin səciyyəvi şərtləridir.

İnvestisiya mühitinin təşkili xeyli dərəcədə özəl sektorun fəallığından, xüsusi çəkisindən, əlaqələrinin intensivliyindən, kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf səviyyəsindən asılıdır. İnvestisiya mühitini müəyyən edən amillərə həmçinin müəssisə və təşkilatların qarşılıqlı ödəmələrinin vəziyyəti də aid edilir. Hər hansı bir nəticəyə gəlmək üçün müəssisə və təşkilatların qarşılıqlı hesablaşmalarında (sistem daxili borclar nəzərə alınmaqla) debitor borclarının məbləği ÜDM ilə müqayisə edilir.

Ümumiyyətlə, investisiya mühitinin qiymətləndirilməsində fərqli yanaşmalar vardır. Müxtəlif ölkələrdə bu mühiti formalaşdıran amillərin mövcudluğu yanaşmalardakı müxtəlifliyə bəraət qazandırır. “Business Environment and Enterprise Performance Survey” jurnalının şərhində investisiya mühitini formalaşdıran amilləri iki qrupa ayırır. Bunlar makroiqtisadi və mikroiqtisadi göstəricilərdirlər. Makroiqtisadi faktorlara siyasi sabitlik (qeyri-sabitlik, inflyasiya) və mübadilə kursu aid edilir. Mikroiqtisadi faktorlara isə ölkənin maliyyə vəziyyəti, vergilər, qanunvericilik və infrastruktur daxil edilir. Yeri gəlmişkən

onuda qeyd edək ki, göstərilən mənbədə təqdim olunan hesabat Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, həmçinin, Dünya Bankının da daxil olduğu bir sıra beynəlxalq təşkilatların ixtisaslı mütəxəssislərinin araşdırmaları və sorğuları əsasında tərtib olunmuşdur. Düzdür, belə hesabatların məlumatları müqayisəli təhlil zamanı və yalnız ciddi tənqidi araşdırmalardan sonra nəzərə alınə bilər.

Bir qayda olaraq Azərbaycanın investisiya mühitini müəyyən edən amillərdən danışarkən onun əlverişli geosiyasi və coğrafi mövqeyi, yüksək ixtisaslı kadr potensialı, zəngin təbii sərvətləri önə çəkilir. Əslində əlverişli investisiya mühiti yaratmaq üçün bunlar yalnız ilkin şərtlərdir, səmərəli və düzgün qurulmuş strateji yanaşma olmadıqda bu zənginlik ölkə iqtisadiyyatı və hətta, ümumiyyətlə, ölkə üçün ciddi problemlər mənbəyi ola bilər. Bu problemlərə ilkin yanaşmada aşağıdakılar aid edilə bilər:

- regionda marağı olan dövlətlərin mənafeələrinin toqquşması;
- milli iqtisadiyyatın birtərəfli genişlənməsi, ölkənin böyük dövlətlər üçün xammal əlavəsinə çevrilməsi təhlükəsi və s.

Azərbaycanda həyata keçirilən torpaq islahatı keçmiş sovet respublikalarının bir çoxundan fərqli olaraq investisiya mühitinin əlverişli olması üçün obyektiv zəmin yaratmışdır. Belə ki, gələcəkdə təşəkkül tapacaq normal torpaq bazarı xarici investisiya fəallığına təkan verən amilə çevrilir. Bununla belə həmin fəallığın təmin edilməsinin, ciddi hazırlıq və sistemli yanaşma tələb etdiyi şübhəsizdir.

İnvestisiya mühitinin qiymətləndirilməsində siyasi və iqtisadi sabitlik, qanunvericiliyin mükəmməllik dərəcəsi, vergi sisteminin səmərəliliyi, infrastrukturun inkişaf səviyyəsi və s. göstəricilər istifadə edilir. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə torpaq üzərində mülkiyyət, girov mexanizminin reallaşması kimi prinsipial məsələlərdə investorlar birmənalı cavab almadıqda investisiya cəlb edilməsində ciddi problemlər meydana çıxır.

İnvestisiya mühitinin formalaşmasında sığorta sistemi böyük rol oynayır. İnkişaf etmiş ölkələrin sığorta təşkilatlarında külli miqdarda maliyyə ehtiyatlarının toplanması sığortanı fəal investisiya yolu ilə iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinin mühüm amilinə çevirir.

Xarici investisiyaların cəlb edilməsinin başlıca şərti investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasıdır, bu prosesin təmin olunmasının əsas amili hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsidir. Bu zaman - hüquqi normalarda nəzərdə tutulan dəyişikliklər haqqında sahibkarların qabaqcadan məlumatlandırılması və investorların fəaliyyətinə ekoloji rəqlament qoyulması məsələləri diqqət mərkəzində olmalıdır.

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə investisiya mühitinə həlledici dərəcədə təsir edən amillərdən biri özəlləşmədir. Bu, ölkələrdə qiymətli kağızlar bazarının real sektorla əlaqəsini təmin edən səmərəli kapital bazarının təşkili xüsusi aktualıq kəsb edir. Belə ki, özəlləşdirmənin sistemli, kompleks, düşünülmüş və gəlirlərin kapitallaşdırılması prinsipləri gözlənilməlidir.

İnvestisiya mühitinə təsir edən amillər çoxsaylı və müxtəlif miqyaslıdır. Bu ölkənin liderlərinin investorlar üçün əlverişli şərait yaratmaq sahəsində görülməklə işlər barədə bəyanatlardan tutmuş, müəyyən regionlarda iqtisadi cəhətdən geridə qalmış rayonlarda tikintiyə, yenidənqurmaya və istehsalın modernləşməsinə kapital qoyuluşlarının stimullaşdırılmasına qədər geniş sahəni əhatə edir.

1.3. İnvestisiya siyasəti və onun elementləri.

Bazar münasibətləri şəraitində iqtisadi inkişafın səviyyəsindən asılı olmayaraq, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşu həmişə diqqət mərkəzində olan prioritet vəzifələrdən biridir. İnvestisiya milli iqtisadiyyatın inkişafının mühüm maliyyə mənbəyi hesab edilir. Bu mənbə hesabına həm istehsal inkişaf etdirilir, həm də iqtisadiyyatın strukturunda ciddi sosial və iqtisad yönümlü dəyişikliklər əmələ gəlir. Qloballaşma və onun ilkin nəticələri belə göstərir ki, XXI əsrdə dünya təsərrüfat sisteminin dinamik inkişafında mühüm rol oynayacaq investisiya axınlarının dövlət və regionlararası idarəedilməsi mühüm rol oynayacaqdır.

İnvestisiyalar mühüm struktur əmələgətirmə vəzifəsini yerinə yetirir və görmək çətin deyildir ki, investisiya siyasəti iqtisadiyyatın perspektiv strukturunun formalaşmasında aparıcı rola malikdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində investisiya siyasətinin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri mövcud müəssisələrin texnika ilə təchizinə və yenidən

qurulmasına yönəldilən əsaslı vəsait qoyuluşunda avadanlıq və maşınlar üçün məsrəfin xüsusi çəkisini yüksəltməkdən ibarətdir. Bu istiqamətdə xərclərin getdikcə artması əsas istehsal fondlarının yeniləşməsinə səbəb olur.

Müasir dövrdə bu istiqamətdə ölkə iqtisadiyyatlarında əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişiklikləri aparılır. Belə ki, əsas investisiya siyasətinin formalaşmasına diqqət daha da artırılır. İnvestisiya qoyuluşları vasitəsilə iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsində əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişiklikləri həyata keçirilir. Bu məqsədlə əsasən investisiya siyasətinin formalaşmasına diqqət artırılır, Çünki investisiya sferası təsərrüfat mexanizminin təkmilləşdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İnvestisiya siyasəti - investisiya yatırımlarını iqtisadiyyatın perspektivli sahələrində cəmləşdirilməsi üzrə bütün tədbirləri müəyyənləşdirən təsərrüfat qərarlarının toplusu başa düşülür. İnvestisiya siyasətinin köməyi ilə respublikanın makro və mikro iqtisadiyyatının davamlı inkişafına müvəffəq olunur. Eyni zamanda iqtisadiyyatın tarazlığı, onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi və milli gəlirin artımı təmin edir.

İnvestisiya siyasətinin ən vacib vəzifəsi mövcud ehtiyatlardan səmərəli istifadə etməklə vəsaiti ETT-nin sürətləndirilməsini təmin edən sahələrin xeyrinə yenidən bölüşdürülməsindən ibarətdir.

Kapital qoyuluşlarının təmərküzləşməsi, müxtəlif maliyyələşdirmə mənbələrinin səfərbər edilərək daha əhəmiyyətli və təxirəsalınmaz regional problemlərin həllinə yönəldilməsi investisiya siyasətinin əsas elementlərindəndir.

Müasir dünyada investisiya prosesi transmilli korporasiyaların iştirakı olmadan demək olar ki, baş vermir. Hazırda investisiya proseslərinin xüsusiyyətlərindən biri odur ki, istehsalat və kommersiya fəaliyyəti üçün sadəcə investisiyalar deyil, elmi-texniki innovasiya nailiyyətləri, ətraf-mühitə zərər verməyən tullantıların texnologiyaları reallaşdıran investisiyalar tələb olunur. Təsədüfi deyildir ki, investisiya siyasəti elm və texnikanın ən mühüm nailiyyətlərinə əsaslanır. Məhz buna görə də investisiyaların cəlb edilməsi və reallaşdırılması ümumi dövlət siyasətinin ən mühüm istiqamətlərindən biri sayılır.

Ümumiyyətlə, ölkəyə investisiyanın axıb gəlməsinin ən başlıca səbəbi xarici investorların həyata keçirəcəkləri iqtisadi fəaliyyət və əməliyyatlarından lazımi mənfəət və gəlir əldə etməsidir. Məhz buna görə xarici investisiyaların cəlb edilməsi investisiya siyasətində baş verəcək ciddi keyfiyyət dəyişikliklərinin aparılmasını tələb edir. Buna görə də respublikada həm investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinin ümumi qanunlarının, həm də xarici investisiyaların cəlb edilməsi məsələlərinin həlli bazar münasibətləri şəraitində mühüm zəruriyyətə çevrilir.

Dövlətin investisiya siyasətinin əsas məqsədi elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiqi hesabına əsas fondların yeniləşdirilməsinin və istehsalın yenidən qurulmasının həyata keçirilməsinin təmin edilməsidir. Respublikanın investisiya siyasətinin mühüm istiqamətlərindən aşağıdakıları göstərmək olar:

- ❖ mərkəzləşdirilmiş qaydada maliyyələşdirməni azaltmaqla, onlardan əsasən ümum dövlət obyektlərinin investisiyalasdırılması üçün istifadə etmək;
- ❖ investisiyaları ən çox iqtisadiyatın prioritet sahələrinin inkişafına yönəltmək;
- ❖ investisiya resursları bazarını təşkil etmək;
- ❖ mənzil tikintisi və digər investisiya layihələrinin reallaşdırılması üçün əhalidən toplanan resurslardan istifadəni genişləndirmək;
- ❖ investisiya sığortası üzrə hüquqi bazanın yaradılması;
- ❖ birgə dövlət – kommersiya maliyyə investisiya layihəsi və o cümlədən, fərdi biznes və dünyanın inkişaf etmiş ölkələrindən kapitalın cəlb edilməsi;
- ❖ investisiya tsiklinin davam etməsi müddətinin qısaldılması.

Azərbaycanın uzunmüddətli dövrdə dayanıqlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsində investisiyaların cəlb edilməsi xüsusi rol oynayır. İnvestisiyaların tələb olunan həcm və keyfiyyətinin təmin edilməsi məqsədilə ölkədə investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması qarşıda duran əsas vəzifələrdəndir. Bunun üçün

- ✓ şəxsi mülkiyyətin qorunması və korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə;
- ✓ mülkiyyətin formasından asılı olmayaraq bütün investorlar üçün daha əlverişli rəqabət mühitinin yaradılmasına;
- ✓ stabil hüquqi-normativ rejimin təmin edilməsi məqsədilə dövlətin rolunun

artırılmasına;

- ✓ investisiya fəaliyyətinin hüquqi-normativ bazasının daha da təkmilləşdirilməsinə;
- ✓ investisiya obyektlərinin seçimi və təhlili məqsədilə müəssisələr haqqında investorların məlumatlandırılması sisteminin yaxşılaşdırılmasına;
- ✓ əmanətlərin investisiyalara səmərəli transformasiyasını təmin edən müasir institusional infrastrukturun inkişaf prosesinə yardımın artırılmasına;
- ✓ biznesin informasiya təminatının yaxşılaşdırılmasına, mühasibat uçotunun və statistikanın beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlər davam etdiriləcəkdir.

Həmçinin Respublikamızda xarici və daxili investisiya resurslarının səfərbərliyə alınması məqsədilə ölkə iqtisadiyyatına investisiyanın cəlb edilməsi üçün Milli proqram işlənib hazırlanmışdır. Bu proqramda xarici və daxili investisiyanın cəlb edilməsinin prinsipləri və mexanizmləri öz əksini tapmış və eyni zamanda, investisiyanın prioritet sferası üzrə əməkdaşlıq və onun səmərəlilik formaları göstərilmişdir. Buna əyani misal olaraq, Azərbaycan Respublikasının 2018-ci il üçün dövlət investisiya siyasəti ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf məqsədlərinə uyğun olaraq daha əlverişli investisiya mühitinin təmin edilməsi üçün ümumi biznes şəraitinin yaxşılaşdırılması, xüsusi mülkiyyətin qorunması və korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, bütün investorlar üçün azad rəqabət mühitinin yaradılması, sabit normativ-hüquqi rejimin təmin edilməsi və iqtisadi sabitliyin qorunması prinsiplərinə əsaslanmışdır.

Ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyi və tərəqqisi xeyli dərəcədə neft sektoru ilə əlaqədardır və bu sahənin inkişafı böyük xarici investisiya qoyuluşları ilə təmin edilir. Neft bölməsində layihələrin reallaşdırılması üçün ayrılan böyük maliyyə qoyuluşları zəngin karbohidrogen resursları hasilatı hesabına ödəniləcəkdir. Təbii ki bu sahə daha çox investisiyaları geri qaytarmaq imkanındadır. Lakin təbii sərvətlərin hesabına əlverişli investisiya siyasəti yeritmək iddiası həmişə özünü doğrultmur. Buna mane olan əhəmiyyətli amillərə investisiya bazarında kredit riskini aşağı salan qanunvericilik sistemində boşluqları, maliyyə vəsaiti kasadlığını və s. aid etmək olar.

İnvestisiya siyasəti investisiyaların təhlükəsizliyinə yönəldilir ki, bu təhlükəsizlik, investisiyaların investisiya bazarında baş verən proseslərdən asılı olmamasını və gəlirin sabitliyini nəzərdə tutur.

İnvestisiya risklərin idarə olunması, daha doğrusu, onların aşağı salınması tədbirləri kompleksinin həyata keçirilməsi investisiya siyasətinin mühüm elementidir. Keçid iqtisadiyyatı ölkələrində investisiya mühiti daha riskli olması ilə səciyyəvidir. Bununla belə, həmin ölkələrdə təbii sərvətlərin, iş qüvvəsinin ucuzluğu kimi amillər xarici investorları cəlb edir. Sırr deyildir ki, yerli qanunvericilikdəki boşluqlar hesabına manevrlərdən qazanmaq amili də bu qəbildəndir.

İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarları nəzərdən keçirilərkən, təbii ki, riskin mahiyyətinə və təsnifatına xüsusi diqqət yetirilir. İnvestisiya prosesində problemin aktuallığını və miqyasını, riskin strukturu və mahiyyətini araşdırmaq zərurəti yaranır. Müxtəlif ölkələrdə risk indikatoru və şərtləri müxtəlifdir. Bu problemə differensial yanaşma zəruriliyindən xəbər verir. Nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar riskin monitorinqi zamanı aşağıdakı təsnifata üstünlük verirlər: texniki, siyasi, iqtisadi və maliyyə riskləri. Bəzi mənbələrdə kommersiya riskləri də ayrıca qruplaşdırılır.

Texniki risk – mineral xammal bazası mövcudluğu halında konkret obyektə qoyuluşlar üçün səciyyəvi qəbul olunur. Ölkənin investisiya və biznes mühitinin qiymətləndirilməsində siyasi sabitliyi səciyyələndirən siyasi risk anlayışı tətbiq edilir. İnvestisiya qoyuluşu proseslərində qarşıya çıxan maliyyə risklərinin minimumlaşdırılması, investisiya siyasətində elmi əsaslandırılmış və reallığa adekvat müddələrin olmasını tələb edir.

İqtisadi risk, məlum olduğu kimi qiymətlərin, inflyasiyanın, tələb və təklif nisbətinin və s. proqnozların əsasında hesablanır. İnvestisiya siyasətində həmin proqnozların metodikası və nəticələrində tənqidi yanaşma təmin edilməlidir.

Qeyri – neft sektoruna diqqəti artırmaq istiqamətində görülmən tədbirlərə baxmayaraq Azərbaycanın investisiya siyasətində energetika kompleksinin (xüsusilə neft-qaz bölməsinin) aparıcı mövqeyi qalmaqdadır. Yanacaq-energetika

kompleksi siyasi təsirlərə daha çox məruz qalır. Odur ki, bu kompleksin inkişafı nəinki iqtisadi, həmçinin siyasi konsepsiyanın önəmli müddəalarından biri sayılır.

Təsadüfi deyildir ki, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığa əsaslanan “açıq qapı” siyasətinin həyata keçirilməsi və xarici investorların hüquqlarının qorunması ilə bağlı qanunların və normativ aktların qəbul edilməsi iqtisadiyyata qoyulan xarici investisiyaların həcmi artırılmışdır. Lakin bu prosesdə görülən işlər kifayət səviyyədə deyildir. Vəsait qoyuluşunun çatışmaması özündən kühnə yataqlarda hasilatın sabitləşməsi ilə bağlı iqtisadi məsələlərin həll edilməsində bir sıra çətinliklər mövcuddur.

İqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi xarici investisiyaların cəlb edilməsi siyasəti daxili potensialı fəallaşdırmalıdır. Bazar münasibətlərinin təşəkkülünün müxtəlif mərhələlərində bu potensialın gerçəkləşməsinə yanaşma müxtəlif olsa da, ümumi metodoloji yanaşma elementləri də yox deyildir. Xarici investisiyaların cəlb olunması sahəsində iqtisadi siyasətin əsas istiqamətləri aşağıdakı təxirəsalınmaz və məcburi vəzifələrin həll edilməsinin zəruriliyindən asılı olmalıdır:

- ❖ xarici investorlar üçün əsas hissəsi vergi rejiminin sabitliyi olan hüquqi və təşkilati şəraitin yaradılması;
- ❖ kommersiya risklərinin azaldılması hesabına ölkənin nüfuzunun yüksəldilməsi;
- ❖ potensial xarici investorların axtarılması və cəlb olunması üzrə təşkilatların funksiyalarının vahid dövlət orqanında toplanması və s.

Vergi rejiminin sabitliyini hüquqi və təşkilati şəraitin əsas tərkib hissəsi kimi, yalnız normal bazar mühitində, özü də ciddi qeyd şərtlərlə qəbul etmək olar. Ölkənin nüfuzlu kommersiya risklərinin səviyyəsindən daha çox, siyasi risklərin səviyyəsindən və səciyyəsiindən asılıdır. Bütün kommersiya əməliyyatları üçün dövlət zəmanəti və ona yaxın təminatı nəzərdə tutmaq isə keçid dövründə qeyri-real və azad iqtisadiyyat prinsiplərinə ziddir.

İnvestisiya siyasətində dövlətin üstünlük verəcəyi istiqamətlər aşağıdakılardır:

- ❖ xammalın daha dərinlən emalı, aztullantılı və tullantısız texnologiyaların geniş tətbiqinə vəsait qoyuluşu;

- ❖ yüksək texnoloji məhsul istehsalında və müasir infrastrukturun inkişafında ölkənin rolunun artırılmasına investisiyaların cəlb edilməsi;
- ❖ xidmət sahələrinin kompleks inkişafının investisiyalaşdırılması və s.

Sözü gedən istiqamətlər milli iqtisadiyyatda həyata keçirilən islahatların səmərəliliyindən, o cümlədən dövlətin investisiya siyasətinin əsaslandırma səviyyəsindən və təminatından asılı olaraq reallaşdırılacaqdır.

Milli iqtisadiyyatda xarici investisiyanın cəlb olunması sahəsində dövlətin investisiya siyasətində rolu aşağıdakı əsas prinsip və istiqamətlər üzrə reallaşdırılmalıdır:

- ❖ konkret layihə üçün xarici investisiyaların cəlb olunmasının daha səmərəli formalarının istifadə edilməsi;
- ❖ ölkədə xarici investisiyanın sığortalanması və müdafiə edilməsi;
- ❖ xarici investisiyalar üzrə girov əməliyyatının təşkili;
- ❖ xarici investorlara investisiyalaşma şəraiti haqqında sorğu materiallarının çatdırılması, mövcud investisiya layihələri üzrə məlumat bankının formalaşması;
- ❖ xarici investisiyaların cəlb olunması üçün beynəlxalq konsorsiumlar, vauçer fondları və lizinq şirkətlərinin yaradılması;
- ❖ beynəlxalq maliyyə institutları və təşkilatları ilə investisiya əməkdaşlığının inkişafı;
- ❖ ölkədən daşınan kapitalın təhlükəsizlik və maneəsiz qaytarılmasını təmin edən əlverişli şəraitin yaradılması;
- ❖ ixracı artırmaq məqsədi ilə ölkədə azad iqtisadi zonaların yaradılması üzrə dövlət proqramının işlənməsi;
- ❖ gələcəkdə xarici investorların valyuta əməliyyatlarının yerinə yetirilməsinin norma və qaydalarının liberallaşdırılması;
- ❖ regionlara xarici investisiyaların axınını gücləndirmək məqsədilə regional investisiya proqramlarının, investisiya layihələrinin işlənilib hazırlanması;
- ❖ xarici banklarla əməkdaşlığı genişləndirmək, respublikanın bank sistemi, investisiya layihələri haqqında məlumatı beynəlxalq bank ictimaiyyətinə çatdırmaq, kredit xətlərinin açılmasına çalışmaq.

Azərbaycan sənayesinin çoxsahəli olmasını nəzərə alaraq, burada struktur – investisiya siyasətinin aparıcı meyli, xammal-material resurslarının ən yeni texnika və texnologiya əsasında emal olunaraq, dünya standartlarına cavab verən yüksək keyfiyyətli, dünya bazarında rəqabətə tab gətirə bilən son hazır məhsul şəkilində ixrac potensialını artırmağa istiqamətləndirilməlidir.

Əlbəttə, belə yanaşma təbii ehtiyatlardan istifadənin səmərəliliyi problemini xüsusilə aktuallaşdırır. İnvestisiya siyasəti həmin problemi həll etmək üçün ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqinə təkan verir.

Xarici investorlar üçün müəyyən güzəşt və imtiyazların nəzərdə tutulmasına və investisiyaların qorunmasına imkan verən əsas prioritet investisiya sahələri müəyyənləşdirilmişdir. Ayrı-ayrı sahələrin inkişafında investisiyalar xüsusilədə xarici investisiyalar həlledici amil hesab edilir. Ona görə də dövlətin investisiya siyasətində vaxtaşırı dəyişikliklər aparılmalıdır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, hər bir dövlətin investisiya siyasəti vaxt keçdikcə dəyişir və ölkədə yaranmış iqtisadi vəziyyətdən asılı olaraq müəyyən edilir. Belə ki, ölkənin investisiya siyasətinin formalaşmasına diqqət daha da artırılmalı, xarici investisiya qoyuluşlarının küməyi ilə ölkə iqtisadiyyatının strukturunun təkmilləşdirilməsində əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişiklikləri həyata keçirilməlidir. Xarici investisiyalara böyük ehtiyac olduğu halda, onların tənzimlənməsi problemi əsas yerlərdən birini tutur və mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Fəsil 2. Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların təsirləri.

2.1. Azərbaycanın neft sektorunda xarici investisiyaların rolu.

Azərbaycan iqtisadiyyatının əsasını neft hasilatı və ixracatı təşkil edir.

1990-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycanda neft hasilatının sonrakı inkişaf perspektivləri bu sahəyə xarici sərmayənin və transmilli neft şirkətlərinin cəlb edilməsi ilə bağlı oldu. Əslində bu proses 80-ci illəri axırında- SSRİ-də başlayan yenidənqurma nəticəsində Qərblə iqtisadi əməkdaşlığın mümkünlüyü qəbul edildikdən sonra start götürdü. Bir sıra xarici neft şirkətləri Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda 80-ci illərdə kəşf edilmiş zəngin neft yataqlarına maraq göstərirdilər. Əvvəllər onların başlıca diqqəti 1985-1987-ci illərdə kəşf edilmiş

«Çıraq» və «Azəri» yataqlarının neft ehtiyatlarına yönəlmişdi. Xarici şirkətlərin marağını nəzərə alan hökumət 1991-ci ilin yanvarında «Azəri» yatağı üzrə tender elan etdi. Həmin tenderdə BP (Statoil ilə ittifaqda), «Amoko» və «Yunokal» kimi tanınmış neft şirkətləri iştirak etdi. Tenderin nəticələri 1991-ci ilin yayında elan edildi – ABŞ-ın «Amoko» şirkəti qalib oldu. Lakin Azərbaycan hökuməti digər şirkətlərin də cəlb olunması barədə qərar qəbul etdi. Beləliklə, «Amoko»nun rəhbərliyi altında «Yunokal», BP/Statoil, «Mc.Dermott», «Ramko» kimi şirkətlərin də daxil olduğu konsorsiumun əsası qoyuldu. Bu konsorsium texniki-iqtisadi əsaslandırmanı və kontraktın layihəsini hazırlamalı idi.

1991-ci ilin oktyabrında Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi bərpa edildi. Müstəqil Azərbaycan hökuməti neft yataqlarının xarici şirkətlərlə birgə istismarı istiqamətində danışıqları davam etdirməyi qərara aldı. Ona görə ki, neft müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş Azərbaycanın potensial olaraq dünya bazarlarına böyük həcməldə çıxara biləcəyi başlıca resurs idi. Neftdən gələn böyük gəlirlər ölkədə makroiqtisadi sabitliyi təmin edəcək və iqtisadiyyatı tənəzzüldən çıxaracaq başlıca vasitə sayılırdı.

1992-ci ilin sentyabrının 7-də BP/Statoil alyansı ilə «Çıraq» yatağına və «Şahdəniz» perspektiv strukturuna dair, oktyabrın 1-də isə Penzoyl/Ramko alyansı ilə «Günəşli» yatağına dair texniki-iqtisadi əsaslandırmanın və kontrakt layihələrinin hazırlanması üçün sazişlər imzalandı. Neft şirkətləri də öz növbəsində bir sıra öhdəliklər götürdülər. Məsələn, BP/Statoil sazişin imzalanmasından dərhal sonra Azərbaycan hökumətinə 30 milyon dollar bonus ödəməyi boynuna götürdü.

ARDNŞ «Günəşli», «Azəri», və «Çıraq» yataqlarının geoloji oxşarlıqlarını nəzərə alaraq, habelə onların işlənməsi zamanı sərmayə və əməliyyat xərclərinə qənaət etməyə səy göstərərək bu yataqlarla bağlı ümumi infrastrukturun yaradılması perspektivlərinin öyrənilməsi barədə qərar verdi.

Azərbaycanın neft sektorunda xarici investisiyaların iştirakı bu sənaye sahəsinin gələcəyi ilə yanaşı həm də bütün ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün əlverişlidir. Bu investisiya qoyuluşları da bir sıra beynəlxalq müqavilələr əsasında həyata keçirilir ki, bu müqavilələrin əsasında «Əsrin müqaviləsi» dayanır. Belə ki,

bu müqavilə çox yüksək keyfiyyətə və rəqabət qabiliyyətinə malik olan Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılmasının və Azərbaycanın yeni neft strategiyasının əsasını qoydu. Azərbaycanın mütərəqqi neft strategiyası Xəzərin Azərbaycan sektorunda olan neft yataqlarının xarici şirkətlərlə birgə işlənməsi ilə xarakterizə olunur. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi dövrdə ölkədə siyasi-iqtisadi vəziyyət çox gərgin idi. Təbii ki, belə bir şərait olan ölkəyə heç bir xarici şirkətin investisiya qoymağa marağı olmazdı. Məhz bu amili nəzərə alan Heydər Əliyev ilk öncə ictimai siyasi vəziyyəti sabitləşdirdi və 1994-cü il 12 noyabrda atəşkəs elan edilməsinə nail oldu. İqtisadi fəaliyyət üçün ölkədə hərtərəfli imkanlar açıldı. Yalnız bundan sonra ölkəmizə, xüsusən də neft sektoruna xarici investisiya axını başlandı. O vaxtdan uğurla həyata keçirilən yeni neft strategiyası indiyədək 30 beynəlxalq neft müqaviləsi bağlanmasını təmin etmişdir. Görülən müştərək işlər ölkəmizə müasir texnologiyaların gətirilməsi, neft sənayesi infrastrukturunun yenidən qurulması, yüksək peşəkarlığa malik milli kadrların hazırlanması, eləcə də digər sahələrin inkişafı, minlərlə yeni iş yerlərinin açılması üçün geniş imkanlar açmışdır.

Azərbaycan Respublikasının sektorunu inkişaf etdirilməsi strategiyası əsasən iki mənbə hesabına formalaşa bilər. Onlar aşağıdakılardır:

Azərbaycan neft sənayesinin xarici resurslar hesabına inkişaf etdirilməsi tədbirləri.

Azərbaycan neft sənayesinin daxili resurslar hesabına inkişaf etdirilməsi tədbirləri.

Azərbaycan neft sənayesinin xarici investisiyalar vasitəsi ilə inkişaf etdirilməsi ölkənin dənizdə və qurudakı bir çox neft yataqlarının xarici şirkətlər tərəfindən istismar olunması şəklində həyata keçirilir. Son dövrdə bu istiqamətdə aparılmış işlərin nəticəsi onu göstərir ki, bu sahədə çox müsbət nailiyyətlər əldə edilmişdir. 1995-ci ildən bu günə kimi Azərbaycanda xarici investiyaların böyük hissəsi neft sektoruna yönəldilmişdir. Biz bunu cədvəl 1-dən də aydın şəkildə görə bilərik.

Cədvəl 1.

Neft və qeyri- neft sektoru üzrə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş birbaşa xarici investisiyalar (m ABŞ dolları)								
	1995-2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Neft sektoru	6105,3	2955,3	3407,8	4287,8	6801.5	6730.7	6622.7	5617.4
Qeyri- neft sektoru	1362,1	659,6	886,0	1094.5	1041.0	1041.0	860.4	1706.2
Digər sahələr üzrə								
<i>sə</i>	463,0	415,5	540,5	667.6	635	791.1		
<i>kənd təsərrüfatı</i>	0,0							
<i>t</i>	359,3	89,0	119,6	147.8	140.5	168.8		
<i>ticarət və xidmətlər</i>	289,9	72,6	110,8	136.8	130.1	167.4		
<i>nəqliyyat</i>	147,3	69,3	97,5	120.4	114.5	137.1		
<i>sair xidmətlər</i>	102,6	13,2	17,6	21.9	20.9	54.1		

Azərbaycanın neft sektoruna xarici sərmayələrin daxil olması respublikanın Xəzər dənizindəki «Azəri», «Çıraq», «Günəşli» yataqlarının xarici şirkətlər tərəfindən birlikdə işlənməsi üzrə müqavilənin bağlanmasından sonra başladı.

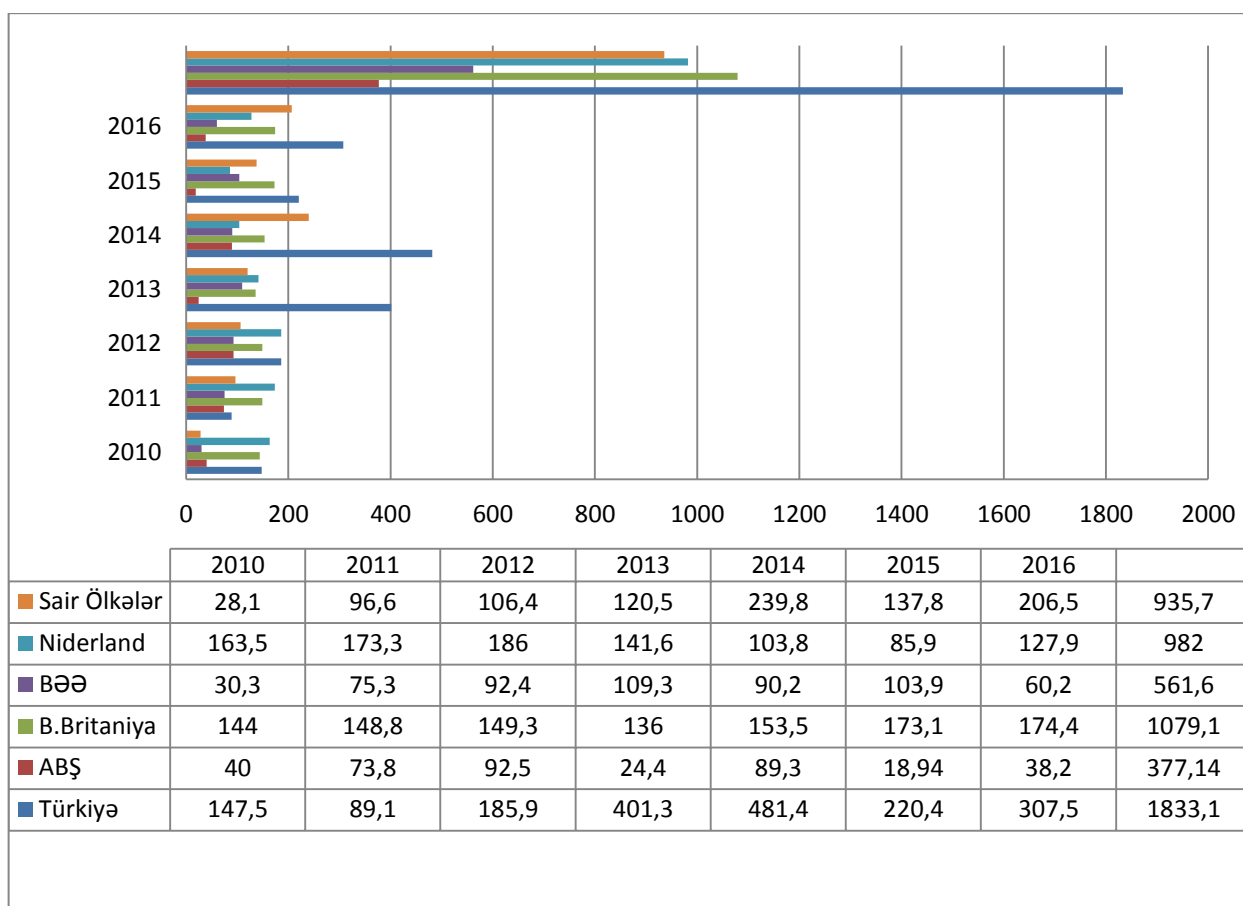
Müqavilə 1994-cü ilin sentyabrın 20-də “Production Sharing”(Pay bölgüsü) tipli layihə əsasında imzalanmışdır. Bu müqavilənin bağlanmasında 7 dövləti təmsil edən 11 xarici şirkət iştirak etmişdir. 1994-cü il dekabrın 12-də bu müqavilə ölkə parlamenti tərəfindən ratifikasiya edilib və qanun statusu almışdır. Hazırda bu sahədə bağlanmış müqavilələrin sayı 21 çatmışdır.

Müqavilənin bağlanmasında iştirak edən xarici şirkətlər onun məqsədini və şərtlərini reallaşdırmaq məqsədi ilə qarşılıqlı razılıq əsasında Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) yaratmışlar. ABƏŞ təsdiq olunmuş icra proqramlarının reallaşdırılması üçün yaradılmış gəlirsiz və ziyansız şirkətdir. Azərbaycanın neft sektorunda xarici sərmayələrin yönəldilməsində ABƏŞ-in rolu olduqca böyükdür. Neft yataqlarının istismarı məqsədi ilə qoyulan xarici kapitalın ümumi həcmində bu şirkətin xüsusi çəkisi üstünlük təşkil edir.

Azərbaycanın neft sənayesinə investisiya qoyuluşunda bir çox ölkələrin şirkətləri iştirak edirlər. 1994-cü ildə ölkənin neft sektoruna investisiyalar daha çox Türkiyə tərəfindən qoyulmuşdur.

Ölkələr üzrə yanaşdıqda Azərbaycana ən çox investisiya qoyan ölkələr, ABŞ, Böyük Britaniya, Türkiyə və əsasən Qərbi Avropa ölkələridir.

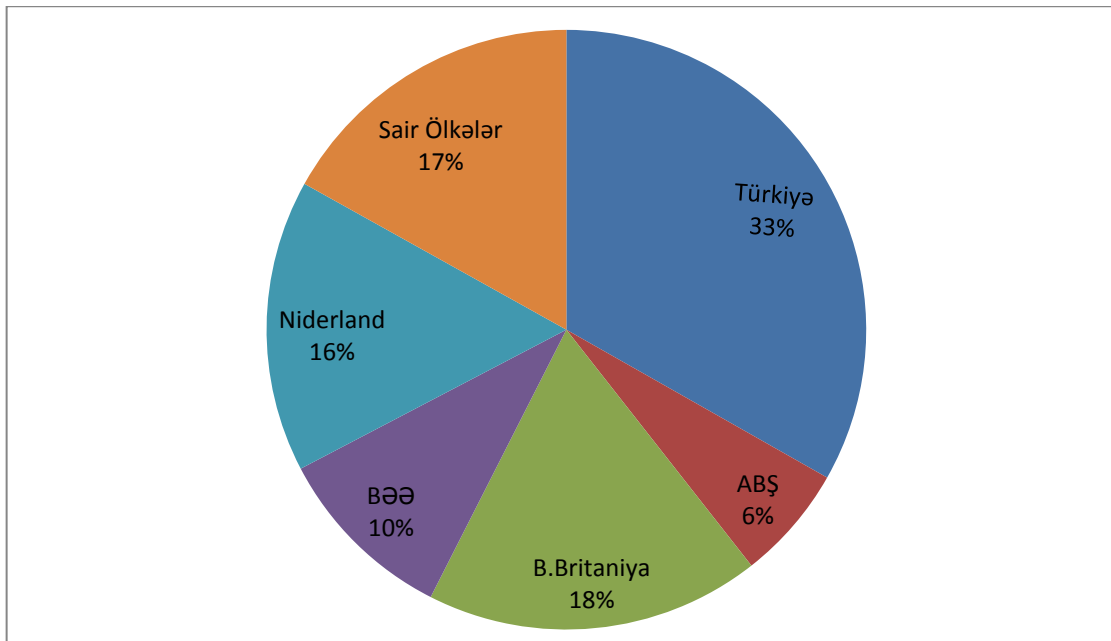
Azərbaycana yönəldilmiş xarici investisiyaların ölkələr üzrə strukturu.

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən. Cədvəl 2

Cədvəl 2-dən göründüyü kimi, investisiyaların ölkələr üzrə strukturunda bir tarazlıq yoxdur. Yəni ötən ildə əsas investorlardan biri olan ölkənin, növbəti ildə qoyduğu investisiya kəskin azala bilər. Bunun əsas səbəblərindən biri investisiyaların əsasən neft sektoru ilə bağlı işlərə yönəldilməsidir. Lakin, Azərbaycana investisiya yatan ölkələr arasında Bütün illər üzrə öz xüsusi çəkili ilə fərqlənən ölkələr var ki, bunlar da əsasən ABŞ, Böyük Britaniya, Türkiyə, BƏƏ və Niderland Krallığıdır.

Bu ölkələrin aktiv olmasının səbəbi də Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarının əsasən həmin ölkələrin şirkətləri tərəfindən hasil edilməsidir.

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən.

Şəkil 1. 2010-2016-cı illərdə Azərbaycana qoyulmuş investisiyalarda xarici ölkələrin payı.

Şəkil 4-dən də göründüyü kimi, 2010-2016-cu illər arasında Azərbaycanın əsas investorları Böyük Britaniya, Türkiyə, Niderland Krallığı olmuşdur. Qeyd etdiyimiz kimi, bunun səbəbi, adı çəkilən ölkələrə məxsus BP, BOTAS, Petkim, Türkiyə petrolleri və s kimi şirkətlərin Azərbaycanın neft sektorundakı fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Azərbaycanın neft sektoruna vəsait qoyuluşunun dinamikası onu göstərir ki, ölkənin neft sənayesinin xarici sərmayələr hesabına inkişaf etdirilməsi istiqamətində böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Respublikanın neft sənayesinə xarici investisiyaların daxil olması, vəsait qoyuluşu və texnologiyalar ilə yanaşı istehsalda geniş işçi qüvvəsinin cəlb edilməsi üçün də şərait yaradır. Cəlb edilən işçi qüvvəsinin tərkibində yerli əmək ehtiyatlarından da geniş istifadə edilir, bu da əhəlinin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün müəyyən imkan yaradır. Xarici şirkətlərin Azərbaycanın neft ehtiyatlarının mənimsənilməsində iştirak etməsi eyni zamanda ölkənin yerli kadrlarının yetişməsinə də şərait yaradır. ABƏŞ-in prezidenti də öz müsaibəsində bu fikri ifadə etmişdir: "Azərbaycan iqtisadiyyatının qazancı təkcə neft gəlirləridən deyil. Başqa mənfəətlər var. Fikrimizcə, ən böyük qazanc peşəkar kadrların yetişməsindədir. "Əsrin müqaviləsi" kimi böyük layihə, artmaqda olan məsuliyyəti

yerli kadrlar öz boyunlarına çəkiblər. Bizim ixtisaslı işçilərin 2/3 hissəsi yerli kadrlardır”.. Bütün bunlar ölkə iqtisadiyyatında işsizlik probleminin get-gedə azalmasına gətirib çıxardı biz bunu Dövlət Statistika Komitəsinin vermiş olduğu göstəricilərdən də aydın şəkildə görürük. Cədvəl 3-də 2000-ci ildən başlayaraq 2016-cı il aralığında məşğulluğun hər keçən ilə nisbətə artdığını görə bilərik.

Cədvəl 3

İllər	2000	2005	2010	2013	2015	2016
Əmək ehtiyatları	4685.8	5421,3	6015,0	6260,1	6335,9	6350,4
Məşğul olan əhali	3855.5	4062,3	4329,1	4521,2	4602,9	4759,9
İqtisadiyyatda məşğul olmayan əmək ehtiyatları	830.3	1359.0	1685.9	1738,9	1733.0	1590.5

Mənbə: ARDSK, “Azərbaycan Rəqmlərlə” statistik məlumatlarına əsasən.

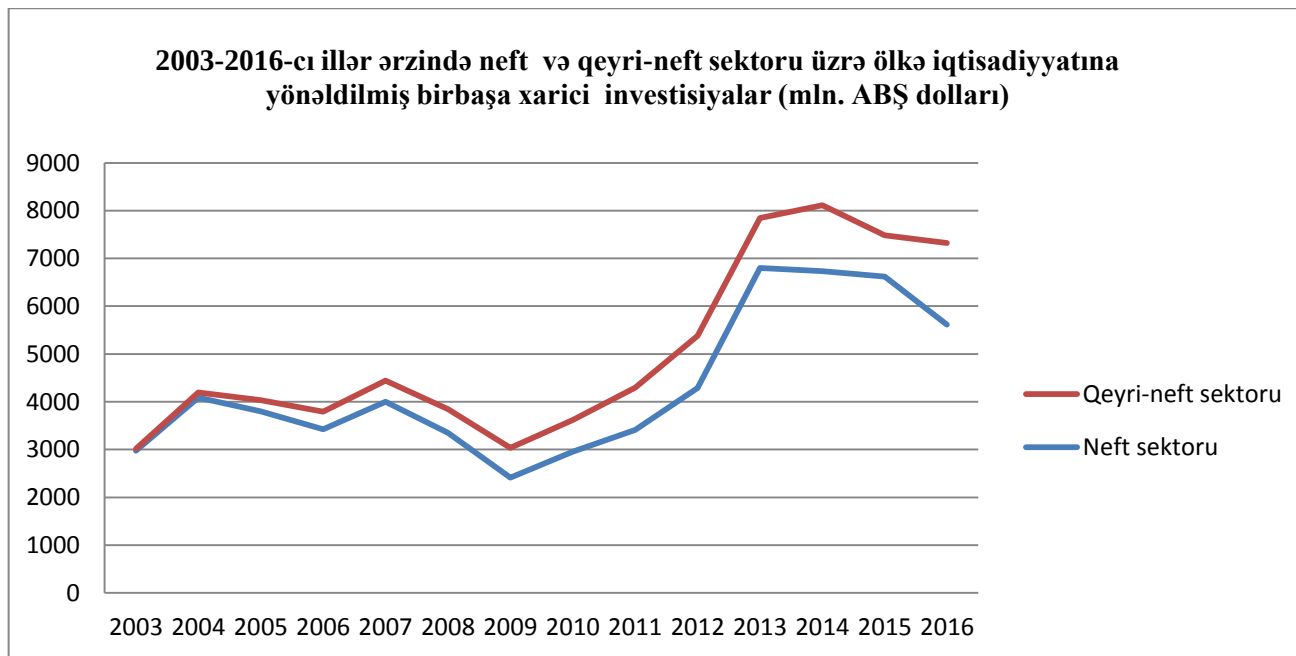
Belə ki, ölkə iqtisadiyyatına yatırılan yatırımlar yeni iş yerlərinin açılıb işsizlik probleminin həlli ilə yanaşı dövlət büdcəsinə transfertlərin artması ilə büdcəsinin də artmasına və dövlət az təminatlı və yoxsul vətəndaşlarına daha çox diqqət və qayğı göstərməsinə şərait yaradır. Biz bunu cədvəl 4-də olan statistik göstəricilərdən də görə bilərik. Yoxsulluq səviyyəsi get-gedə azalmaqdadır.

Cədvəl 4

İllər	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Yoxsulluq həddi, manat	42.6	98.7	119.3	125.2	129.6	135.6	148.5
Yoxsulluq səviyyəsi, faizlə	29.3	9.1	6.0	5.3	5.0	4.9	5.9

Mənbə: ARDSK, “Azərbaycan Rəqmlərlə” statistik məlumatlarına əsasən.

1994-ci ildən sonra “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində respublikanın neft yataqlarının xarici şirkətlər ilə birgə mənimsənilməsi istiqamətində çox böyük işlər görülmüşdür. Bu işlərin nəticəsi kimi neft hasilatı 1998-ci ildən sonra artmağa başladı. Azərbaycanın neft sənayesində hasilatın həcmnin artması bu sahədə aparılan investisiya siyasətinin müsbət nəticəsi kimi qəbul edilə bilər.

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən

.Qrafik 1.

Qrafik 1-də Azərbaycanın neft sektoruna və qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş xarici investisiyaların həcmində 2003-cü ildən artım davam etdiyini görürük.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanın neft sənayesində 1994-cü ildən son dövrə qədər xarici şirkətlərlə bağlanmış müqavilələrin sayı 21-ə çatmışdır. Bunlardan 16-ı dəniz, 5-i isə quru sahələrin işlənməsini nəzərdə tutur. Bağlanmış müqavilələrdən Azəri-Çıraq-Günəşli yatağının istismarına dair müqavilə daha tez öz nəticəsini göstərmişdir. 1994-cü ildən bu yataqlarda cəmi 20 quyu qazılmış, onlardan 12-si istismar, 3-ü suvarma və 5-i qiymətləndirmə quyularıdır.

Xəzər dənizində və Azərbaycanın quru ərazisində yeni yataqların kəşf edilməsi, neft hasilatının artırılması ilə əlaqədar olaraq xarici şirkətlər tərəfindən böyük həcmdə investisiyalar yönəldilmiş, yeni texnologiyalar və əsas fondlar istifadəyə verilmişdir. Bununla əlaqədar olaraq neft hasilatı əvvəlki dövrə nisbətən artmışdır.

Azərbaycanın neft sənayesinə xarici investisiyaların cəlb edilməsi ölkədə qaz hasilatının artmasına da şərait yaratmışdır. Qaz hasilatının artmasına əsasən neft ilə birlikdə çıxan səmt qazının çıxarılması hesabına nail olunmuşdur. Ölkədə hasil olunan qazın böyük hissəsi (95%) dənizdən çıxarılır, bunun da 85%-i Bahar, Günəşli və Xərə-zirə dəniz yataqlarından hasil edilir.

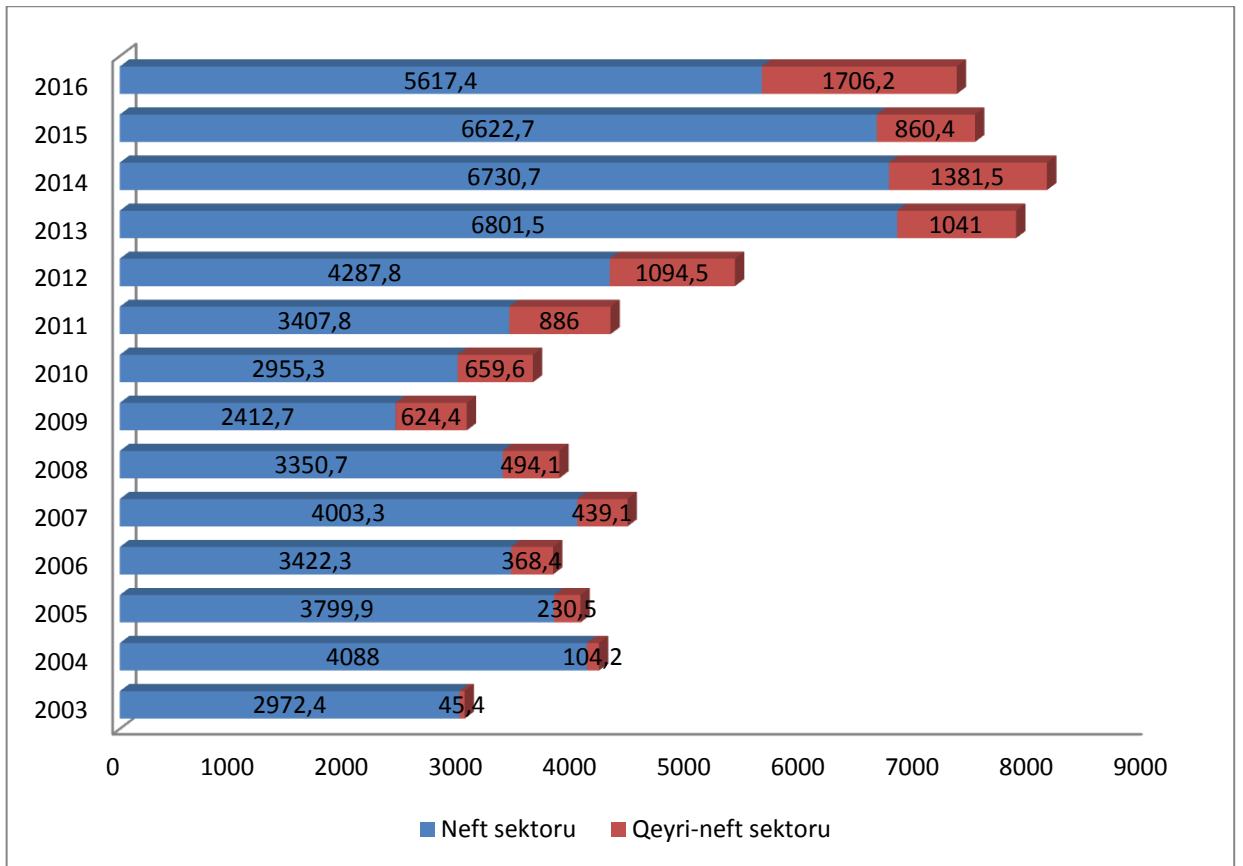
“Əsrin müqaviləsi”nin həyata keçirilməsi indiyədək Azərbaycanda təkcə neft

sənayesinə 30 milyard ABŞ dolları məbləğində sərmayənin qoyulmasını təmin etmişdir. Hazırda dünyanın 15 ölkəsini təmsil edən 34 neft və qaz şirkəti ölkəmizdə uğurla fəaliyyət göstərir. O cümlədən, ARDNŞ və onun struktur bölmələri tərəfindən təsis edilmiş 27 müştərək müəssisə və əməliyyat şirkəti, 7 alyans neft və qaz sənayesinin inkişafında mühüm rol oynayır. Dünyanın ən nüfuzlu beynəlxalq maliyyə qurumlarının da dəfələrlə rəsmən bəyan etdikləri kimi, ölkəmiz hazırda iqtisadi inkişaf sürətinə, adambaşına düşən ÜDM istehsalının həcminə görə dünyanın lider dövlətləri cərgəsinə çıxmış, siyasi cəhətdən dünya birliyində özünəlayiq yerini tuta bilmişdir. Azərbaycanın neft sektoru, təbii ki, ölkə iqtisadiyyatı üçün həlledici amildir, "Əsrin müqaviləsi"nin Azərbaycanın müasir tarixindəki rolu müstəsna əhəmiyyətə malikdir. "Əsrin müqaviləsi" imzalandıqdan sonra ölkəyə milyardlarla dollar xarici sərmayə qoyulmuş, yeni iş yerləri açılmış, güclü infrastruktur, kadr potensialı yaradılmışdır.

2002-ci il sentyabrın 18-də Bakıda Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə prezidentlərinin, ABŞ-ın energetika nazirinin iştirakı ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin təməli qoyuldu. Təxminən üç il sonra, 2005-ci ilin mayında kəmərin Azərbaycan ərazisindən keçən hissəsinin istifadəyə verilməsi mərasimi keçirildi və boru xəttinə ilk neft vuruldu. Həmin ilin oktyabrında isə kəmərin Gürcüstan hissəsi istifadəyə verildi. 2006-cı il mayın 28-də Azərbaycan nefti Ceyhan limanına çatdı və iyulun 4-də neftlə yüklənmiş ilk tanker buradan yola salındı. Səngəçal terminalından Türkiyənin Aralıq dənizi sahilindəki Ceyhan terminalınadək uzanan 1770 kilometrlik xəttin çəkilməsinə təxminən 4 milyard dollar vəsait xərclənmişdir.

BTC kəməri ildə 50 milyon ton Azərbaycan nefti nəql etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Lakin bu yaxınlarda Qazaxıstanın BTC-yə qoşulması bu ölkəyə də neftini Aralıq dənizi vasitəsilə dünya bazarlarına çıxarmağa imkan verəcəkdir. Hazırda kəmərlə gündə 400 min barreldən çox neft nəql olunur.

Xarici investisiyaların azalmasına səbəb əsasən, global iqtisadi böhranın təsiri və neft sektoruna yönəldilən investisiyaların həcmnin azalması olub.

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən.

Qrafik 2. 2010-2016-cı illərdə neft və qeyri-neft sektorlarına yönəldilmiş birbaşa xarici investisiyaların strukturu (milyard ABŞ dolları ilə).

Qrafik 2-dən də göründüyü kimi, birbaşa xarici investisiyaların strukturunda neft sektoruna yönəldilən investisiyalar hələ də üstünlük təşkil edir. Eyni zamanda diqqət yetirsək qeyri-neft sektorunda da əvvəlki illərə nəzərən artım dinamikası mövcuddur.

Respublikada neft kontraktlarında iştirak edən xarici şirkətlərin nəinki hüquq və öhdəlikləri təsdiqləndi, eyni zamanda Azərbaycan hökuməti tərəfindən onlara çox sayda əlavə güzəşt və imtiyazlar verilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

- ❖ Neft kontraktlarının fəaliyyətinin Bütün dövrü zamanı onun şərtlərinin iqtisadi sabitliyi;
- ❖ Xarici iştirakçıların mülkiyyət və hüquqlarının alınması, milliləşdirilməsi və yaxud da müsadirə hallarının istisna edilməsi;
- ❖ Azərbaycanın qanunvericiliyində yaranacaq dəyişikliklər ilə əlaqədar olaraq itirilə biləcək hüquq və mülkiyyətin tam kompensə edilməsi;

❖ Müqavilə dövründə neft-qaz əməliyyatları üçün material ehtiyatlarının, maşın və avadanlıq, ixrac (idxalının) azad rejiminin təmin edilməsi;

❖ İş dövründə vacib olacaq lisenziya və icarələrin alınmasında hərtərəfli yardımın göstərilməsi və əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı mövcud infrastrukturdan istifadə edilməsi hüququnun təmin edilməsi.

Neft sənayesinə investisiyaların cəlb edilməsi prosesinin inkişafı sahədə keçirilən vergi siyasətinin aparılması səviyyəsindən çox asılıdır. Azərbaycan Respublikası ərazisində, o cümlədən Xəzər dənizinin AR-na mənsub olan sektorunda faydalı qazıntıların çıxarılmasına görə madən vergisi tutulur.

Azərbaycan Respublikası ərazisində (Xəzərin də müəyyən hissəsi) yerin təkindən çıxarılan faydalı qazıntılar vergi tutma obyektidir. “Mədən vergisi haqqında” 24 may 1995-ci il qanununa əsasən çıxarılan neftin hər tonuna vergi dərəcəsi müəyyən edilir.

Respublikamızın neft ehtiyatlarının mənimsənilməsində iştirak edən xarici şirkətlər, podratçı və subpodratçılar, əməliyyat şirkətləri, onların orta q şirkətləri Azərbaycan dövlətinə yalnız mənfəət vergisi ödəyirlər. Neft investorları neft ehtiyatlarının işlənməsi ilə bağlı Bütün xərclərini cəmləyir və əldə edilmiş mənfəətə uyğun vergi ödəyirlər. Mənfəət artdıqda həmin vergi artır, əks halda isə azalır.

14.09.2017 tarixində “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlar blokunun işlənməsi üzrə Hasilatın Pay Bölgüsünün düzəliş edilmiş və yenidən tərtib olunmuş sazişi imzalanmışdır. Sazişi BP, SOCAR, “Chevron”, “Inpex”, “Statoil”, “ExxonMobil”, TPAO, “Itochu” və “ONGC Videsh Ltd.” OVL şirkətlərinin rəhbərləri imzalayıblar.

Bakıda “Əsrin müqaviləsi”nin (“Azəri-Çıraq-Günəşli”) yataqlar blokunun işlənməsi üzrə Hasilatın Pay Bölgüsü sazişinin 2050-ci ilə qədər uzadılmasını nəzərdə tutan sazişin imzalanması mərasimi də keçirilmişdir.

Qeyd edək ki, 2016-cı ilin dekabrın 23-də Bakıda SOCAR və BP-nin əməliyyatçısı olduğu ABƏŞ AÇG yataqlar blokunun gələcək işlənməsi üçün niyyət məktubu imzalayıb. Sənəd blokun 2050-ci ilədək işlənməsinə dair razılaşmanın

prinsiplərini əks etdirir.

BP şirkəti ABƏŞ və AÇG üzrə HPBS-nin Podratçı Tərəfləri adından operator qismində çıxış edir.

AÇG-də BP (operator – 35,8%), SOCAR (11,6%), “Chevron” (11,3%), “Inpex” (11%), “Statoil” (8,6%), “ExxonMobil” (8%), TPAO (6,8%), “Itochu” (4,3%), “ONGC Videsh Ltd.” (OVL, 2,7%) şirkətləri iştirak edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti öz Sərəncamı ilə “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının hazırlanması barədə tapşırıq vermişdir. Belə bir konsepsiyanın hazırlanması zərurəti ölkəmizin yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması ilə bağlıdır. Qazanılmış nailiyyətlər imkan verir ki, Azərbaycan öz qarşısına daha yüksək məqsədlər qoysun və bu məqsədlərdən irəli gələn vəzifələri müəyyənləşdirsin.

Konsepsiyanın əhatə etdiyi dövr ərzində neft-qaz hasilatı, nəqli və emalı sistemlərinin inşası, yenidən qurulması və modernləşdirilməsi nəzərdə tutulur. “Şahdəniz-2” layihəsinin gerçəkləşdirilməsi və Trans-Anadolu qaz kəmərinin (TANAP) çəkilişi yaxın gələcəkdə Avropanın qazla təminatında Azərbaycanın statusunu daha da yüksəldəcəkdir. İqtisadiyyatın klasterlər əsasında inkişafı çərçivəsində neft, qaz emalı və neftkimya zavodlarından ibarət kompleksin inşası planlaşdırılır. Kompleksin təşkili zəruri investisiyaların cəlb edilməsinə, ekoloji normativlərə riayət olunmasına, son məhsulun istehsalına qədər olan texnoloji zəncirin qurulmasına, hazır məhsulun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə, bu sahədə ixracın həcmnin və çeşidinin genişlənməsinə imkan yaradacaqdır. Bununla bərabər, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin investisiya fəallığı daha da artırılacaq, onun şaxələndirilməsi istiqamətində zəruri addımlar atılacaq, o cümlədən xarici ölkələrdə sərmayə qoyuluşlarına mühüm yer ayrılacaqdır.

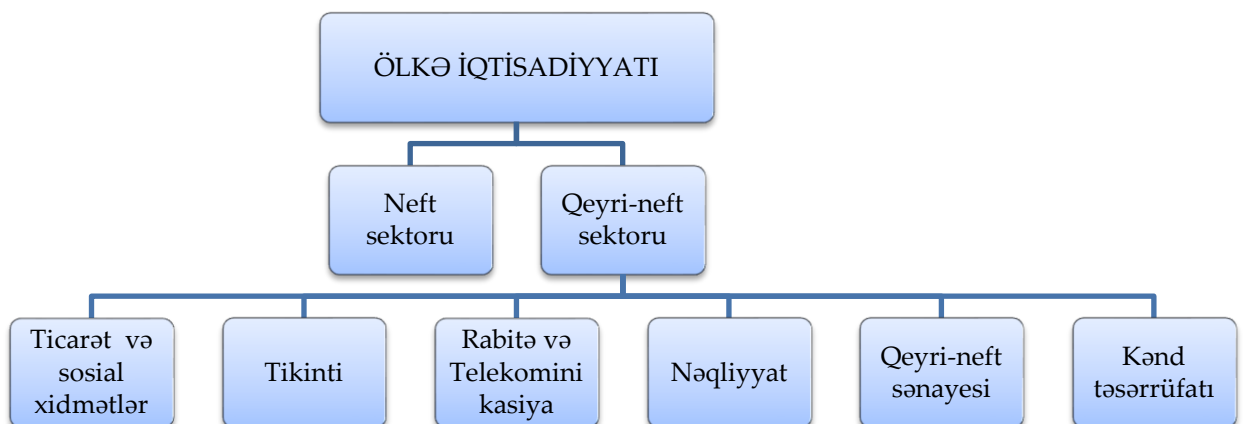
2.2. Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda xarici investisiyaların rolu.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının yalnız bir amil üzərində qurulması və iqtisadiyyatın yalnız bir amildən asılılığı məqsədəuyğun hal deyildir və böhran təhlükəsi yaradır. Bu baxımdan təbii ki, Azərbaycanda da neft

ehtiyatları ilə olduqca zəngin olmasına baxmayaraq, bu prinsip həyata keçirilir və iqtisadiyyatımızın neft amilindən asılılığının azaldılması və qeyri neft sektorunun inkişafı istiqamətində ildən ilə fəal və məqsədyönlü işlər aparılır.

2017-cu il ərzində qeyri-neft sektorunda iqtisadi islahatların davam etdirilməsi, idxaldan asılılığın maksimum dərəcədə azaldılması, gündəlik tələbat malları ilə özünü təmin etmə, ölkənin ixrac qabiliyyətinin diversifikasiyalaşdırılması, həmçinin yerli resurs və xammalla işləyən və ixrac qabiliyyətli məhsullar istehsal edən böyük sənaye komplekslərinin yaradılması, rəqabətə davamlı məhsul istehsalının, eləcə də, dövlət əhəmiyyətli müəssisələrin fəaliyyətinin dəstəklənməsi, biznes mühitinin əlverişliliyinin artırılması, xarici və yerli investisiyaların cəlb edilməsi, özəl müəssisələrin fəaliyyətinə dəstək verilməsi, özəl sektorun inkişafını təşviq edən və rəqabət mühitini təkmilləşdirən institutlara diqqətin artırılması, ölkə sahibkarlarının maarifləndirilməsi və onların işgüzar əlaqələrinin inkişafı istiqamətində əhəmiyyətli işlər həyata keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini qazandığı ilk illərində iqtisadi tənəzzüllə qarşılaşmışdır. 1995-ci ildən etibarən iqtisadi artım təmin edilmişdir. Tədqiqatlar göstərir ki, bu iqtisadi artımın əsas səbəbi neft sektoruna cəlb olunan investisiyaların və bu sektorla əlaqəli tikinti işlərini artmasının payına düşür. Bu səbəbdən qeyri-neft və neft sektorunda istehsal artım dinamikasını üzrə olan məlumatlar hər iki sektorda iqtisadi artımın eyni sürətli olmadığını qeyri-neft sektorunda iqtisadi artım tepminin daha az olduğu göstərilməkdədir.

Ölkə iqtisadiyyatının strukturu. Sxem 1

Qeyri-neft sektoruna nəzər saldıqda 6 əsas sahədən ibarət olduğunu görürük.

Sxem 4-də göstərilən bu sahələrin ilk 4-ü (ticarət və sosial xidmətlər, tikinti, rabitə və telekommunikasiya, nəqliyyat sahələri) qeyri-ticari sahələr olduğundan xarici ticarətdə əhəmiyyət kəsb etmir. Ölkəni xarici ticarətdə qeyri-neft sektorunu kənd təsərrüfatı məhsulları və qeyri-neft sənayesi təmsil edir.

Azərbaycan Respublikasının maliyyə potensialının artması nəticəsində qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətində məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün əlverişli zəmin yaranmışdır. Bununla əlaqədar cənab prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi iqtisadi kursun prioritet istiqaməti olaraq Azərbaycanda neft sektoru ilə bərabər qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə bu gün xüsusi diqqət yetirilir. Bu məqsədlə artan neft gəlirləri, o cümlədən Neft Fondunun vəsaiti hesabına ölkədə mühüm infrastruktur və sosial yönümlü layihələrin maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir və ölkənin iqtisadi inkişafının stimullaşdırılmasında, strateji əhəmiyyətli dövlət proqramları və layihələrin maliyyələşdirilməsində, eləcə də regiona investisiya qoyuluşunun təmin edilməsində Dövlət Neft Fondunun rolu ildən ilə artır.

Azərbaycan Respublikasının qeyri-neft sənaye sahələri, kənd təsərrüfatı, tikinti, nəqliyyat, rabitə və digər sahələrin inkişaf etdirilməsində xarici investisiyalardan istifadə edilməsi imkanları kifayət böyükdür. Xarici kapitalın qeyd edilən sahələrə və infrastrukturun inkişafına cəlb edilməsi səmərəliliyi bu istiqamətdə ümummilli yanaşmadan irəli gələn və bilavasitə dövlətin himayəsi ilə reallaşan proqramlardan asılıdır.

Qeyri-neft sektorunun xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu sektorda istehsalın real artım sürəti neft sektoru ilə müqayisədə xarici tələbin tərəddüdlərindən ciddi şəkildə asılı deyildir. Bu sektorda real istehsalın artım dinamikası əsasən cəlb olunmuş xarici investisiyalardan, daxili tələbin dəyişməsindən, ölkədə aparılan struktur və institusional dəyişikliklərdən daha çox asılıdır.

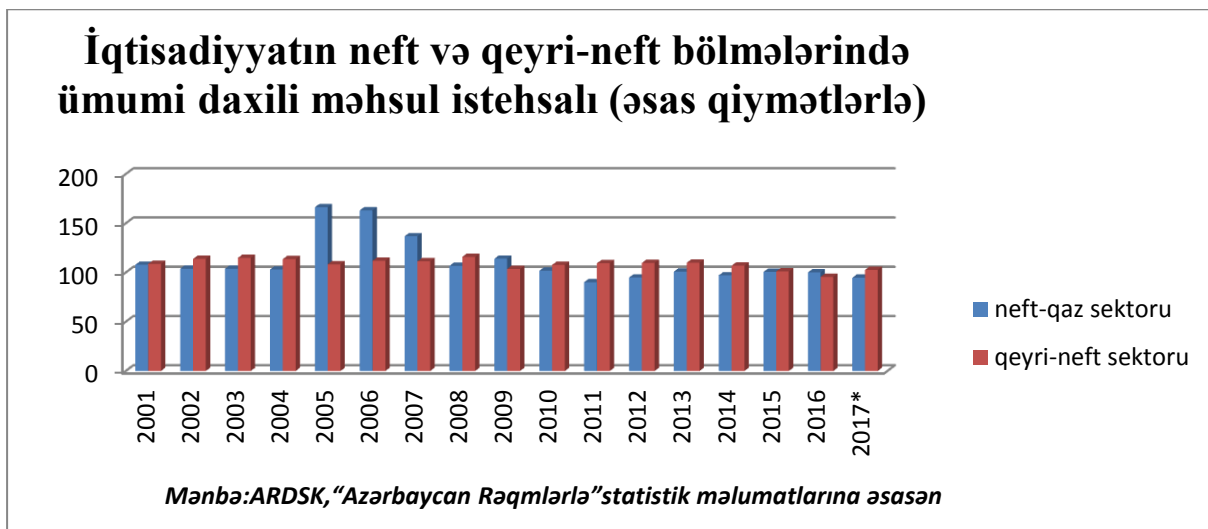
“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında eyni zamanda, qeyri-neft sənayesinin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə ölkənin malik olduğu təbii və iqtisadi resursların təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsi genişləndiriləcək və onlardan istifadənin səmərəliliyi yüksəldiləcəkdir. Bu sahədə dövlət tərəfindən

həyata keçirilən layihələrlə yanaşı, özəl sektorun da bu prosesdə yaxından iştirakı təşviq ediləcək, alternativ enerji tariflərinin çevik tənzimlənməsi təmin ediləcəkdir. Qeyri-neft sektorunun inkişafına xidmət edən və müasir tələblərə cavab verən istehsal, sosial və bazar infrastrukturunu şəbəkəsi yaradılacaq, təsərrüfatçılığın və idarəçiliyin mütərəqqi formalarından istifadə genişləndiriləcəkdir. Bölgələrdə yerli xammala əsaslanan sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin keyfiyyətə müasir səviyyədə qurulması və yeni müəssisələrin yaradılması istiqamətində tədbirlər həyata keçiriləcəkdir. Konsepsiyanın əhatə etdiyi dövrdə ölkədə polad istehsalı, neft-qaz emalı və neft-kimya kompleksləri, gübrə, gəmiqayırma və sement zavodları inşa ediləcəkdir. Alüminium sənayesi inkişaf etdiriləcək, ilkin alüminium istehsalı artırılacaq, özəl sektorun iştirakı ilə son məhsulun istehsalına qədər texnoloji zəncir qurulacaq, bu sahənin ixrac potensialı genişləndiriləcəkdir. Sənaye müəssisələrində innovasiya yönümlü texnologiyaların tətbiqi stimullaşdırılacaq, ixtisaslaşmış və ümumi təyinatlı sənaye şəhərcikləri yaradılacaqdır. İqtisadi rayonlar üzrə sənaye şəhərciyi infrastrukturunun formalaşdırılması qeyri-neft emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı dövlət investisiya siyasətində əsas istiqamət olacaqdır. Bu baxımdan, hər bir iqtisadi rayonun potensialı nəzərə alınmaqla xüsusi iqtisadi zonalarının yaradılması və sənaye şəhərciklərinin (o cümlədən Sumqayıtda neft-kimya məhsullarının emalı, Balaxanıda məişət tullantılarının emalı və Gəncədə metal (alüminium) məmulatların istehsalı üzrə sənaye şəhərcikləri) qurulması mühüm addımlardır. Qeyri-neft sənayesinin ənənəvi istehsal sahələrinin (kimya sənayesi, metallurgiya, maşınqayırma, elektrotexnika, elektronika, yüngül sənaye, yeyinti sənayesi və s.) inkişaf etdirilməsi və ixrac imkanlarının artırılması ilə yanaşı, rəqabətqabiliyyətli yeni istehsal sahələrinin yaradılması da dəstəklənəcəkdir. Ölkənin qeyri-neft sektoruna yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsinin intensivləşdirilməsi məqsədi ilə stimullaşdırıcı mexanizmlər tətbiq ediləcək, ixrac yönümlü qeyri-neft sektorunun inkişafı məqsədilə dövlət və özəl sektorun investisiya əməkdaşlığı inkişaf etdiriləcəkdir.

Araşdırmalara görə, Azərbaycan iqtisadiyyatında neft sektorundan fərqli olaraq qeyri-neft sektorunda istehsalın real artımı zəif inkişaf etməkdədir. Bu xüsusilə

neft sektoru ilə müqayisədə həmin sektora daha az xarici investisiyaların cəlb olunması və bu sektorun məhsullarına qarşı xarici tələbin zəif olması ilə əlaqədardır.

ÜDM istehsalında neft və qeyri- neft sektorunun statistik göstəricilərinə baxsaq müşahidə edərik ki, neft sektoru qeyri-neft sektorundan üstün mövqedədir.

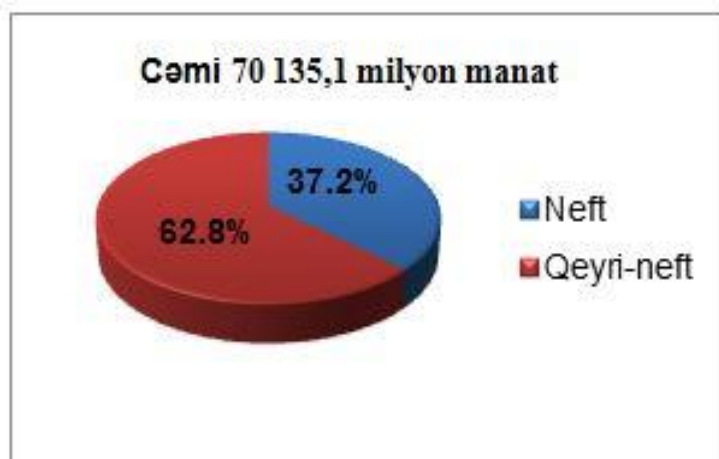
Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən.

Qrafik 3

İlkin məlumatlara görə 2017-ci ildə ölkədə istehsal edilmiş ümumi daxili məhsul 70 135,1 milyon manata çatmışdır (şəkil1).

Neft sektorunda əlavə dəyərin 37,2%-i (26 073,2 milyon manat) istehsal olunmuş, 2016-cı illə müqayisədə istehsal 5,0 faiz azalmışdır.

Qeyri-neft sektorunda əlavə dəyərin 62,8%-i (44 061,9 milyon manat) istehsal olunmuş, 2016-cı illə müqayisədə istehsal 2,7% artmışdır.

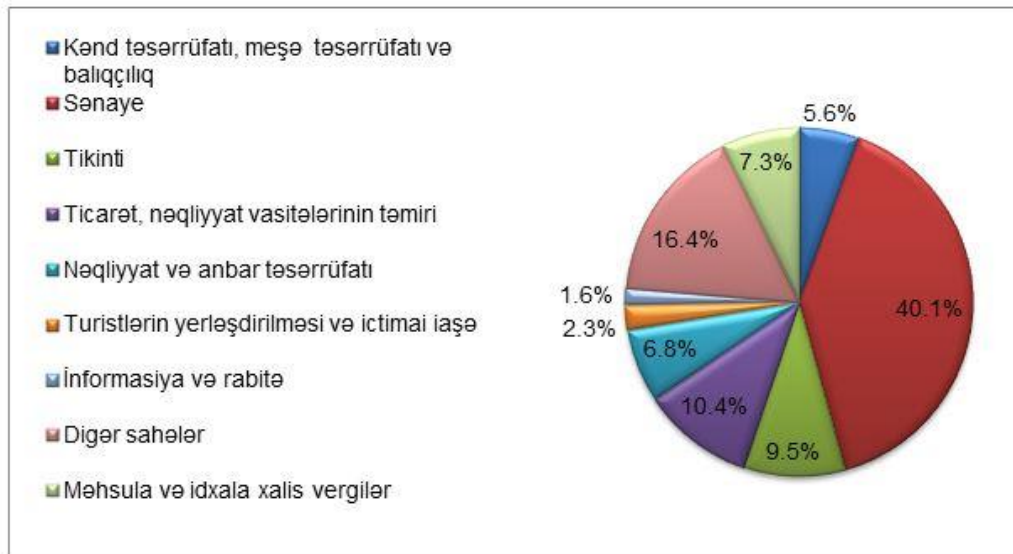

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən.

Şəkil 1

Ümumi daxili məhsulun bölgüsü (2017-ci il)

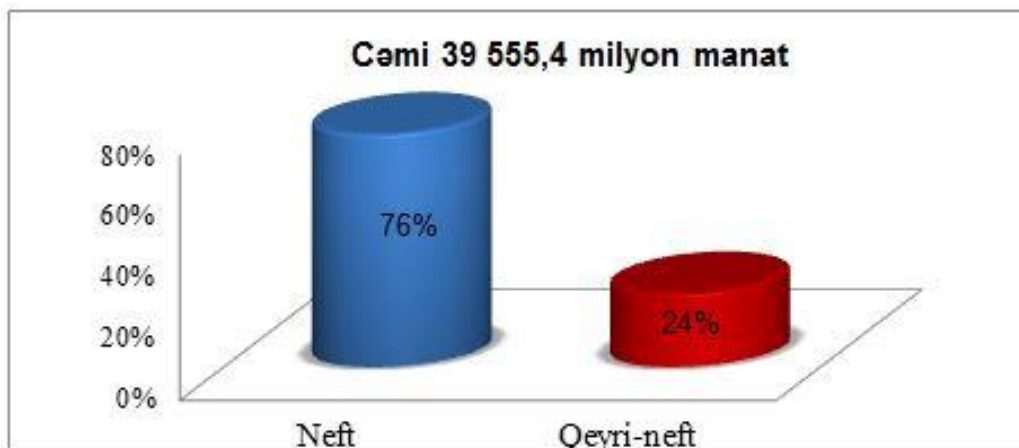
2017-ci ildə sənayedə 28 087,3 milyon manatlıq əlavə dəyər istehsal edilmiş, o da ümumi daxili məhsulun 40,1% təşkil etmişdir.

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən.

Şəkil 2 Ümumi daxili məhsulun strukturu (2017-ci il)

Şəkil 2-yə nəzər yetirək, Qeyri-neft sənayesi isə 9 484,8 milyon manat təşkil etmiş və 2016-cı ilə nisbətən 3,7% artmışdır. Bu artım əsasən rezin və plastik kütlə məmulatlarının istehsalı (71,7%), tikinti materiallarının istehsalı (46,6%), toxuculuq sənayesi (44,7%), maşın və avadanlıqların istehsalı (42,9%), elektrik avadanlıqların istehsalı (34,6%), kompüter, elektron və optik məhsulların istehsalı (25,5%), içki istehsalı (17,2%), kimya sənayesi (16,5), mebellərin istehsalı (16,2%) sahələrində müşahidə olunmuşdur. Ümumi olaraq ÜDM-in 40%-lik sənaye payında sən 76%-i neft sektoruna 24%-i isə qeyri-neft sektoruna düşür və bunu biz şəkil 3-dən görə bilərik.

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən.

Şəkill 3

Ticarət və sosial xidmət sahələrinin qeyri-neft sektorunda xüsusi çəkisi də artmaqdadır. Əhalinin mal və xidmətlərə istehlak tələbin artması və bu sahədə kiçik və orta biznes üçün əlverişli şəraitin qurulması ticarət və xidmət sektorunda yüksək inkişafa səbəb olmuşdur.

Xüsusilə, kapitalın özünü ödəmə prosesinin qısamüddətli və riskin aşağı olması bu sektora investisiyanın artmasına və hal-hazırda bazarın artan tələbini kifayət qədər ödəyə biləcək ticarət və infrastrukturun formalaşması üçün şərait meydana gətirmişdir. Ancaq, təklif potensialı yüksəlməsinə baxmayaraq bazar qiymətləri çox yüksəkdir. Kiçik və orta bizneslər üçün şərait olsa da, böyük bizneslər üçün əlverişli şərait yoxdur. Bu səbəbdən böyük biznesli işlər müəyyən əllərdə cəmlənməkdədir. Bu da qiymət faktorunun birtərəfli olaraq yüksəlməsinə səbəb olur.

Azərbaycanın müstəqillik qazanması onun həm qonşu ölkələrlə, həm də dünya ölkələri ilə iqtisadi, həmçinin xarici ticarət əlaqələrinin artmasına təkan vermişdir. Xarici ticarət sahəsində həyata keçirilən tədbirlər xarici ticarət sektorunun ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən birinə çevrilməsinə və xarici ticarət əlaqələrinin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Ölkədə azad iqtisadiyyat, özəl bölmənin inkişafı, respublikanın həm siyasi, həm də iqtisadi nüfuzu və yerləşdiyi əlverişli coğrafi şərait də xarici ticarət əlaqələrinin həcmnin və miqyasının artmasına böyük imkan yaratmışdır.

Əvvəllər Azərbaycanın əsas ticarət partnyorlarını MDB ölkələri təşkil edirdisə, indi bu nisbət Avropa Birliyi ölkələrinin xeyrinə dəyişib. MDB ölkələri arasında Azərbaycanla ən çox ticarət dövriyyəsinə malik olan ölkə Rusiya Federasiyasıdır. Bu ölkənin Azərbaycanın ticarət dövriyyəsindəki payı 50%-dir. Digər MDB ölkələri ilə müqayisədə Rusiyanın daha böyük üstünlüyə malik olmasının səbəbi bu ölkənin Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsulları üçün böyük bazara sahib olmasıdır. Azərbaycanla Rusiya arasında keçmişdə mövcud olmuş iqtisadi-ticari əlaqələr də bu dövriyyənin artmasında başlıca rol oynayır.

Son dövrlərdə, xüsusilə xarici neft şirkətlərinin Azərbaycanın neft sektoruna iri

həcmli investisiyalarından sonra ölkənin xarici ticarət dövriyyəsində Avropa Birliyi ölkələrinin rolu artmağa başlayıb. Bu tendensiya Bakı- Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin işə düşməsindən sonra xüsusilə nəzərə çarpır.

Azərbaycan Avropa Birliyi, ABŞ, Norveç, Kanada, Türkiyə, İsveçrə və Yaponiyanın Ümumiləşdirilmiş Preferensiyalar Sisteminə qoşulmuşdur ki, bu da Azərbaycan mənşəli malların bu bazarlara rüsumsuz və ya aşağı rüsumlarla daxil olmasına imkan verir.

Bununla yanaşı Azərbaycan Respublikası Rusiya, Qazaxıstan, Ukrayna, Moldova, Belarus, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Tacikistan ilə Sərbəst ticarət haqqında Saziş imzalamışdır. Yalnız Rusiya və Qazaxıstan ilə imzalanmış sazişlərdə spirtli içkilər və tütün məmulatları sərbəst ticarət rejimindən istisna edilmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə idxal-ixracın strukturu da zənginləşir. Son illər ərzində xaricə ixrac olunan mühüm növ məhsulların siyahısı artmışdır. 2003-cü ildə Azərbaycandan 1218 adda mal ixrac olunurdusa 2017-ci ildə bu rəqəm 2862-ə yüksəlmişdir. Xarici ölkələrə göndərilən malların əsas hissəsini mineral məhsullar, o cümlədən xam neft və neft emalı məhsulları təşkil edir. Bununla yanaşı, qeyri-neft məhsullarından ərzaq malları, az qiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar, plastik kütlə, kauçuk, rezin və onlardan hazırlanan məmulatlar, kimya sənayesi məhsulları, mirvari, qiymətli daşlar və metallar, onlardan hazırlanan məmulatlar, toxuculuq materialları ixrac olunmuşdur. Eyni zamanda Azərbaycandan ixrac olunan ərzaq məhsulları sırasında çay, bitkidən hasil olan piylər və yağlar, marqarin, şəkər, makaron məmulatları, meyvə və tərəvəz konservləri də xüsusi çəkiyə malik olub.

Azərbaycanın iqtisadi gücünü göstərən daha bir məqam ölkənin elektrik enerjisi sferasında da əsas ixracatçı statusunu daşımağa başlamasıdır. Yeni generasiya güclərinin yaradılması, infrastruktur imkanlarının genişləndirilməsi artıq Azərbaycanı elektrik enerjisi ixracatçısına çevirmişdir. Ölkənin elektrik enerjisi satışını və mübadiləsini həyata keçirdiyi ölkələr - Rusiya, İran, Gürcüstan və Türkiyədir.

Dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatına məqsədyönlü şəkildə qoyulan investisiyalar artıq öz bəhrəsini verir. Belə ki, ötən illərlə müqayisədə ölkəmizə bir sıra kənd təsərrüfatı məhsullarının idxalı azalmışdır. Bu isə o deməkdir ki, istehsal olunan kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının ölkə əhalisinin tələbatını ödəmək qabiliyyəti artmışdır.

Diqqətçəkən digər məqam budur ki, 1995-ci ildə ölkəyə gətirilən ərzaq mallarının xüsusi çəkisi xarici ticarət dövriyyəsində 41,6 faiz təşkil etdiyi halda, 2015-cu ilin yekunlarına görə, bu göstərici 20,6 faizə bərabər olmuşdur. Bu da təsadüfi deyil. Çünki ölkədə bu sahədə xüsusi tədbirlər həyata keçirilir, mühüm dövlət proqramları qəbul edilir. Bu baxımdan 2008-ci il avqustun 25-də təsdiq olunmuş "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı" xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Hazırda özəl bölmənin xüsusi çəkisinin 85 faizi ötməsi xarici dövlətlərlə aparılan ticarət dövriyyəsinin də həcmnin genişləndirilməsinə imkan yaradır. Belə ki, hazırda Azərbaycanın özəl sektorunda istehsal olunan rəqabət qabiliyyətli mallar xarici bazarda özünə getdikcə daha çox alıcı tapmaqdadır. İstehsalın quruluşu, investisiya qoyuluşunun istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, xarici və daxili tələbatın öyrənilməsi iqtisadi artımın sürətlənməsinə müsbət təsir göstərməklə yanaşı, idxaldan asılılığın da azaldılması üçün geniş imkanlar yaradır.

Son 15 ildə xarici ticarət dövriyyəsinin tərkibi də xeyli dəyişib. Belə ki, yeni istehsal sahələrində buraxılan məhsullar daxili bazarda satılan analoji xarici malları tədricən sıxışdırıb çıxarmış, hətta bəzi hallarda ixraca da yönəldilmişdir.

Tikinti sahəsində baş verən sıçrayışlı artım infrastruktur layihələrinin artması ilə yeni yolların çəkilməsi və yeni kürpülərin salınması, qeyri-neft sektoruna cəlb olunan investisiyaların tikinti-quraşdırma işlərinə, lüks yaşayış evlərini tikilməsi, restoran, şadlıq sarayı və hotel və s. binaların tikintisinə olan tələbin artması ilə əlaqədardır.

Tikinti qeyri-neft sektorunun qeyri-ticari sahəsi olduğundan tikinti bazarında təklif səviyyəsi daxili istehsalın potensialından asılıdır. Tikinti bazarında tələbin artan hər bir hissəsi mövcud istehsal potensialından artıq olduqda bazar tələb

artıqlığına və bunula qiymətlərin artması ilə reaksiya verir. Bu səbəbdən, hazırda tikinti bazarında qiymətlərin ciddi artımının müşahidə edilməsi tələb potensialının çox yüksək olmasıdır.

1993-1995-ci illərdə ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin bərpa olunması, nüfuzlu xarici şirkətlərlə "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması tikintinin dirçəlməsinə və yeni məzmununda inkişafına səbəb oldu. Artıq 1996-cı ildə əsas kapitalla investisiyalar 1995-ci ilə nisbətən 2,1 dəfə artdı. 1997-ci ildə əsas kapitalla investisiya qoyuluşuna görə 1990-ci il səviyyəsinə Azərbaycan MDB ölkələri arasında birinci olaraq çatdı.

Ölkədə inşaat, memarlıq və şəhərsalmaya aid dövlət siyasətini həyata keçirmək respublikanın Dövlət Şəhərsalma Arxitektura Komitəsinə, Fövqəladə Hallar Nazirliyinə həvalə edilmişdir.

Müstəqillik qazanıldıqdan sonra ölkənin iqtisadi sosial həyatında mühüm əhəmiyyəti olan "Qurtuluş" qazıma qurğusu, Mingəçevir və Yenikənd SES-lərində turbinlər, Bakı istilik mərkəzində qaz-turbin qurğusu, Səngəçal terminalı "Coca-cola" və "Pepsi-cola" istehsalı zavodları, Heydər Əliyev Beynəlxalq Aeroportunda beynəlxalq aerovağzal kompleksi və yük terminalı, Sumqayıt etilen-polietilen zavodunda buxar-generator kompleksi, "European Tobacco» Baku" ASC-nin sexi (illik gücü 2.6 mlrd. ədəd siqaret), ildə 70 min t inşaat metal prokatı istehsal edən "Baku Steel Company" zavodu, Bakıda yuyucu toz zavodu (istehsal gücü 12 min t), Bakı fındıq emalı zavodu, Neftçalada nərə balığı yetişdirən zavod, Xaçmazda "Qafqaz Konserv" zavodu, Lənkəranda tomat və pivə istehsalı zavodları, Abşeronda "Azbentonit" zavodu, Naxçıvan Beynəlxalq Aeroportu, Şamaxı televizor zavodu, Vayxır hidroqovşağında su anbarı, Naxçıvanda süd məhsulu istehsalı sexi. Qax rayonunda fındıq emalı sexi, Şəkiddə meyvə şirəsi istehsal edən zavod, Culfa-Naxçıvan magistral qaz kəməri, Babək rayonunda beton istehsal edən zavod, Bakı, Gəncə, Naxçıvan, Quba və digər şəhərlərdə olimpiya-idman kompleksləri, müasir mehmanxana kompleksləri ofis binaları, iş mərkəzləri, bərkörklü avtomobil yolları və s. obyektlər tikilib istifadəyə verilmişdir.

İnformasiya və telekommunikasiya texnologiyalarının dövlət orqanlarında

istifadəsinin səmərəliliyinin artırılmasının, əhalinin bu orqanlarla əlaqələrində ünsiyyətinin asanlaşdırılmasının və bürokratik əngəllərin aradan qaldırılmasının, ölkədə yaradılan müxtəlif təyinatlı informasiya sistemlərinin qarşılıqlı uzlaşmasının əsasını qoyulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsi inkişafını davam etdirir. Bu illər ərzində bu sahəyə ümumi investisiya qoyuluşunun həcmi təxminən 500 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir və bunun 70 faizi xarici investisiyalar olmuşdu. Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, daxili investisiyaların həcmi ildən-ilə artmaqdadır. Nəticədə müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən yeni birgə müəssisələr yaradılmışdır.

İqtisadiyyatın infrastrukturunu olan nəqliyyatın öncül inkişafı nəticəsində 2017-ci ilin yanvar-dekabr ayları ərzində nəqliyyat sektorunda fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri tərəfindən 226.4 milyon ton yük daşınmış və 2016-cı ilin müvafiq dövrünə nisbətən 1.8% artım müşahidə olunmuşdur. Yüklərin 3.7% dəniz, 6.4% dəmir yolu, 0.1% hava, 63.9% avtomobil nəqliyyatı, 25.9% isə boru kəməri ilə daşınmışdır. Qeyri-neft yüklərinin həcmi 3.6% artaraq 172.1 milyon ton təşkil etmişdir.

Bundan başqa, bir sıra transmilli nəqliyyat proqramları və layihələri çərçivəsində, o cümlədən TRASEKA və Şimal-Cənub beynəlxalq dəhlizlərinin Azərbaycan segmentində avtomobil magistrallarının tikintisi və yenidənqurulması, regionlarda, xüsusən kənd və dağ rayonlarında yol şəbəkəsinin bərpası və təkmilləşdirilməsi işləri həyata keçirilmişdir.

Dövlət büdcəsinin vəsaiti və xarici kreditlər hesabına həyata keçirilmiş investisiya layihələri nəticəsində yeni avtomagistrallar və respublika əhəmiyyətli avtomobil yolları istifadəyə verilmişdir. Bakı şəhərinin nəqliyyat sisteminin təkmilləşdirilməsi proqramı çərçivəsində bir neçə müxtəlif səviyyəli nəqliyyat qovşaqları və ötürücüləri, piyada keçidləri inşa edilmiş, bir sıra şəhər avtomagistralları yenidən qurulmuşdur.

2007-ci il fevralın 7-də Tbilisi şəhərində “Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu xətti haqqında” üçtərəfli saziş və “Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu xətti

layihəsinin həyata keçirilməsi çərçivəsində Marabda - Türkiyə Respublikası sərhədinə qədər (Kartsaxi) dəmir yolu sahəsinin maliyyələşdirilməsi, layihələndirilməsi, inşası, reabilitasiya-rekonstruksiyası və istismarının prinsip və şərtləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Gürcüstan Hökuməti arasında ikitərəfli Saziş , imzalanmışdır.

Layihənin maliyyələşdirilməsinə başlayandan etibarən 31.12.2017 tarixinə qədər Dövlət Neft Fondu tərəfindən xəzinədarlıq vasitəsilə Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinə ümumilikdə 642,3 milyon ABŞ dolları, o cümlədən cari il ərzində 12,1 milyon ABŞ dolları vəsait ayrılmışdır. Bu vəsait Nazirlik tərəfindən Gürcüstan və Azərbaycan hökumətləri arasında imzalanmış İkitərəfli Sazişə müvafiq olaraq, Marabda-Türkiyə Respublikası sərhədinə qədər dəmir yolu sahəsinin və müvafiq infrastruktur obyektlərinin layihələndirilməsi, inşası, reabilitasiya-rekonstruksiya və istismarı üçün yaradılmış “Marabda-Kartsaxi Dəmir Yolu” MMC-nin hesabına köçürülmüşdür.

Kənd təsərrüfatı qeyri neft sektorunun prioriter sahəsi hesab olunur. Bu sahə ölkədə istehlak tələbinin əsas komponenti olan ərzaq məhsullarının bilavasitə və dolayı olaraq təklifini təmin edir. Son illərdə kənd təsərrüfatının məhsullarının genişlənməsi üçün şəraitlər artmışdır. Lakin, daxili bazarda olan xarici məhsullarla rəqabətin, habelə məhsuldarlığın aşağı olması kənd təsərrüfatı istesalatının stimullaşmasına imkan vermir. Xüsusilə, bu sahəyə investisiya axınının az olması bu sahədə istehsal riskinin yüksək olmasıyla əlaqədardır.

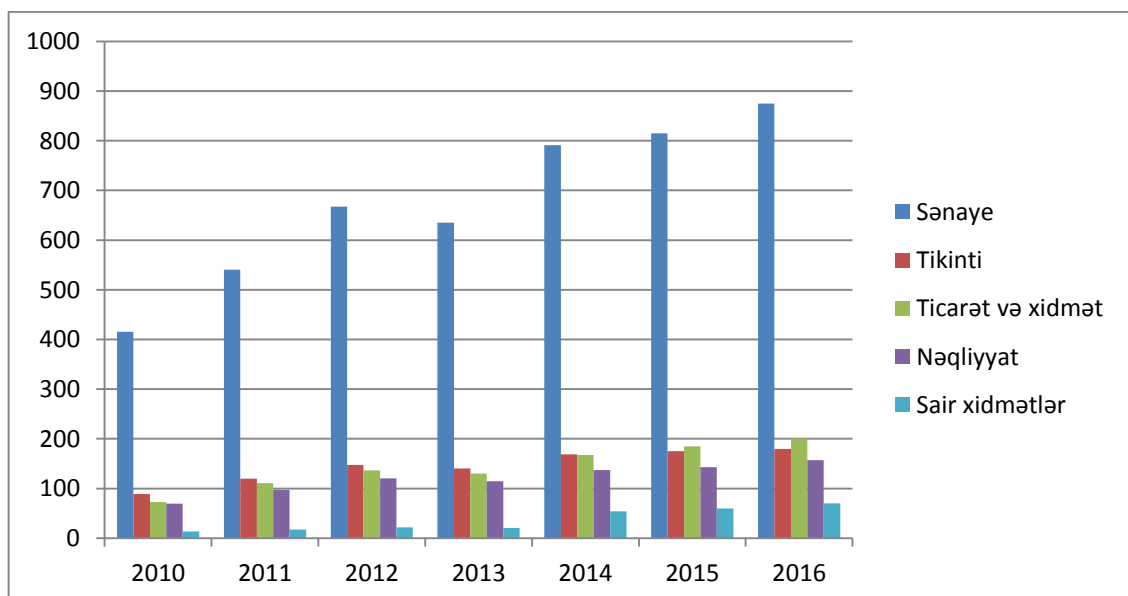
Regionların inkişaf proqramı çərçivəsində kənd təsərrüfatına dövlətin maliyyə dəstəyi olmasına baxmayaraq, bu sahədəki xərclər azalmamış və onun rəqabət qabiliyyəti istənilən səviyyəyə yüksəlməmiş və bununla ölkə ixracatında kənd təsərrüfatı məhsullarının payı kiçik yer tutmaqda davam edir. Hal-hazırda əsas problemlərdən biri də bu sahədə effektiv aqroservis sisteminin olmamasıdır. Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun əsas sahələrindən olan kənd təsərrüfatında xarici investisiyalar hesabına məhsul istehsalının stimullaşdırılması, rəqabət qabiliyyətinin artırılması, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının yerli istehsal

hesabına ödənilməsi və ixracın genişləndirilməsi məqsədilə subsidiyaların verilməsi, vergi güzəştlərinin tətbiqi, lizinq xidmətlərinin genişləndirilməsi kimi kompleks dövlət dəstəyi tədbirlərinin həyata keçirilməsi aqrar sektorun inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatının neft sektorundan asılı olmasının mənfi nəticəsi olaraq neftin dünya bazarında qiymətinin aşağı düşməsi ilə xarici valyutanın azalması nəticəsində devalivasiya ilə özləşmiş, bunun nəticəsi olaraq əsaslı şəkildə neftdən asılılığı azaltmaq üçün hökumət qeyri-neft sektorunun inkişafına diqqəti yönəltmişdir. Bunun nəticəsidir ki, son illərdə iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların strukturunda qeyri-neft sektoruna yönəldilən investisiyaların xüsusi çəkisində nəzərə çarpacaq dərəcədə artım baş verir.

Azərbaycanda qeyri-neft sektoru üzrə birbaşa xarici investisiyaların artımının qeyri-neft sektorunun inkişafına təsirini təyin etmək üçün vektor avtoreqresiya modelinə (VAR) Granger təsir testi tətbiq olunub. Testin nəticəsi göstərir ki, Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda birbaşa xarici investisiyaların artımı bu seqmentin inkişafına müsbət təsir edir. Bu ekonometrik hesablama da göstərir ki, qeyri-neft sektorunun inkişafında birbaşa xarici investisiyalar mühüm rol oynayır.

Xarici investisiyaların böyük əksəriyyəti sənaye sektoruna yönəldilmişdir ki, bu da vəsitlərin əsasən yarıdan çoxunun neft amili ilə bağlı olan mədənçıxarma sənayesinə yönəldilməsi ilə əlaqədar olmuşdur.

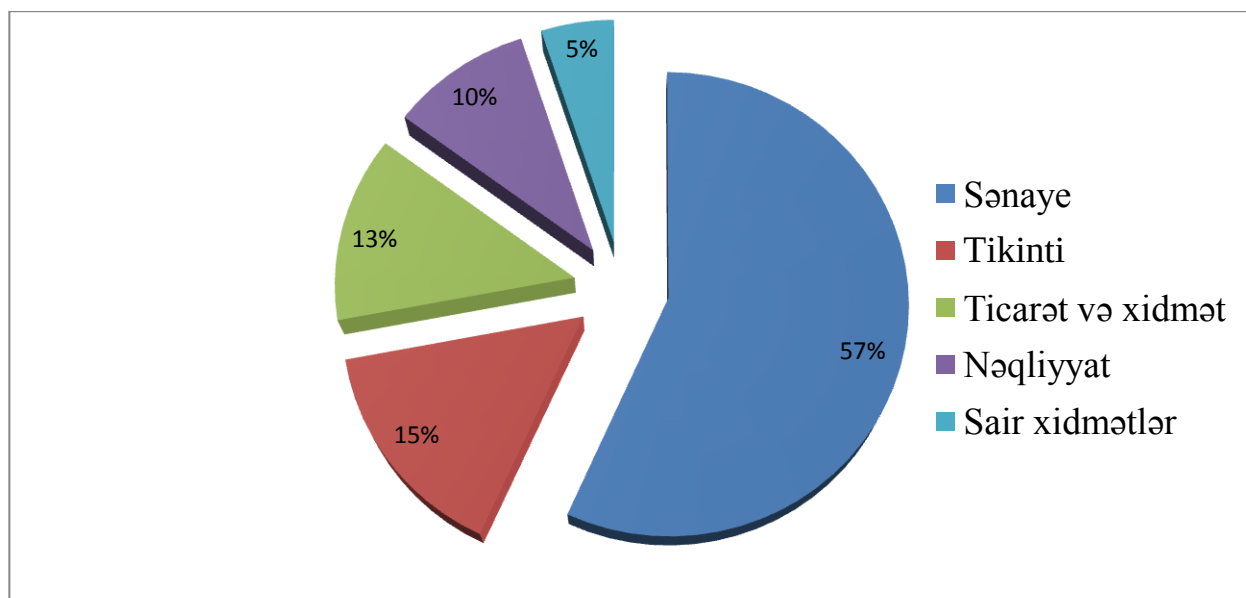

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən.

Qrafik 4. 2010-2016-cu illər üzrə Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici

investisiyaların sahələr üzrə strukturu. (milyon ABŞ dolları ilə)

Qrafik 4-dən göründüyü kimi, ən çox birbaşa xarici investisiya sənaye sektoruna yatırılıb. Sənaye sektoruna yatırılan vəsaitin həcmi ilə digər sektorlara qoyulmuş vəsaitlərin həcmi arasında kəskin fərq var və bu fərq sahədən asılı olaraq 4-31 dəfə intervalındadır. Qrafikə diqqət yetirsək, görə bilərik ki, kənd təsərrüfatı ümumiyyətlə təsvir olunmayıb. Təəssüf ki, həmin dövrdə xarici investorlar tərəfindən, kənd təsərrüfatına investisiya yönəldilməyib. Halbuki bu sektor ən çox xarici investisiyaya ehtiyac duyulan sektorlardan biridir. Xarici investorlar tərəfindən kənd təsərrüfatına vəsait qoyuluşu həm də bu sahədə yeni texnologiyaların tətbiqinə şərait yarada bilər ki, bu da məhsuldarlığın artmasına səbəb olar. Belə ki, kənd təsərrüfatının ÜDM-dəki payı cəmi 5-6% arasında dəyişir ki, bu da əhəlinin 40%-nin çalışdığı sektor üçün çox aşağı göstəricidir. Şəkil 4-də nəzər yetirsək 1995-2016-cı illərdə ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft sektoruna yatırılmış investisiyaların payında yene də sənaye sahəsi (57%) igər sahələri dəfələrlə üstələyib.

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən.

Şəkil 1 1995-2016-cü illər ərzində sahələr üzrə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş birbaşa xarici investisiyalar (mln ABŞ dolları)

Qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün aparılan investisiya müsabiqələri nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatında əhəmiyyətli

mövqe qazanmış səhmdar cəmiyyətləri sırasında «European Tobacco»-Baku (ETB), «Pepsi-Cola». «Coca-Cola», «Baku Steel Company», «Baku Castel», «Qaradağ-Sement», «Azərsun Holding» şirkətlərini xüsusi qeyd etmək olar.

ETB şirkəti ölkənin qeyri-neft sektoruna xarici investisiya qoyan ən böyük qurumdur. Bu şirkət Bakı Tütün Kombinatı bazasında yaradılmış, yenidənqurma və yüksək texnoloji avadanlıqlar alınmasına milyon dollarlarla vəsait sərf etmişdir.

Modernləşdirmənin mühüm istiqaməti kimi ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqinə diqqət verilir. «Qaradağ-Sement»də 4 yeni təmizləyici filtr (elektriklə işləyən) quraşdırılmış, Bütün peçlərdə qaz analizatorları qoyulmuşdur. Ümumən bu səhmdar cəmiyyəti müvafiq məqsədlə 295 milyon manat vəsait xərcləmişdir.

Qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən şirkətlər ixrac yönümlü fəaliyyət proqramlarını da reallaşdırmağa nail olurlar. Belə ki, «Baku Castel» və «ETB» bu sahədə xeyli iş görmüşlər. Digər şirkətlər də daxirli bazanın tələbatını ödəməklə yanaşı, xarici bazarlara çıxmaqdadırlar. Tütün məmulatlarının ixrac olunduğu ölkələr arasında MDB ölkələri (əsasən Orta Asiya), BƏƏ, Pakistan, İordaniya, Nigeriya, Əfqanıstan, Monqolustan və s. aiddir.

Dünyada tanınmış spirtsiz içkilər istehsal edən «Coca-Cola» və «Pepsi-Cola» şirkətlərinin məhsulları əsasən daxili bazarda istehlak olunsun da qonşu ölkələrə də göndərilir. Analoji vəziyyət əsasən pivə istehsalında ixtisaslaşan «Baku Castel» şirkətinin fəaliyyətində də müşahidə olunur.

«Baku Castel» şirkətinin pivə istehsal edən 6 müəssisəsi daxili bazarda fəaliyyət göstərir. Bu müəssisələr paytaxtdan kənarda, Salyan, Yevlax, Xaçmaz və Gəncədə yerləşir. Hazırda şirkət 1,8-2 milyon dekalitr pivə istehsal edir. Şirkətin müəssisələrinin texnoloji gücü bu həcmə 2,5-3 dəfə artırılaraq 5 milyon dekalitrə çatdırmağa imkan verir.

Ayda 30 min ton sement istehsal edən «Qaradağ Sement» ATSC ölkədə gedən geniş miqyaslı əsaslı tikinti işlərinin yüksək keyfiyyətli sementlə təminatında apancı rol oynayır. Bu şirkət daxili bazarda haqsız rəqabətin aradan qaldırılması üçün göstərdiyi bir sıra təşəbbüsləri ilə tanınmışdır.

Məsələn, «Qaradağ Sement» ATSC sement üzrə Avropa normativləri əsasında

standart layihə hazırlayaraq Azərbaycanın standartlaşdırma və metrologiya üzrə dövlət qurumuna təqdim etmiş, ölkənin sement bazarında vəziyyəti işıqlandırmaq üçün KIV nümayəndələrini səfərbər etməyə çalışmışdır.

Ölkədə, xüsusilə də paytaxtda aparılan tikinti işlərində iştirak edən daxili və xarici inşaat təşkilatları «Qaradağ Sement»in məhsullarından fəal istifadə edirlər. Təqribi hesablamalara görə «Qaradağ sement» daxili bazarın 60%-ini əhatə edir.

Problemlər də az deyildir. Yüksək ixtisaslı yerli mütəxəssislərdən istifadənin vəziyyəti hələ ki, Bütün istiqamətlərdə qənaətbəxş sayıla bilməz. Xarici və yerli mütəxəssislərin əməyinin ödənilməsində müşahidə olunan fərqlər bir çox hallarda narahatlıq doğurur. Bununla belə, qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən şirkətlərdə çalışan yerli işçilərin orta əmək haqqları respublika üzrə müvafiq göstəricidən yüksəkdir.

Sosial problemlərin həllində xarici şirkətlərin göstərdikləri təşəbbüslər təqdirəlayiq olsa da, bir sıra hallarda fraqmentar xarakterlidir.

Bilavasitə istehsalla məşğul olan xarici investisiyalı müəssisələrlə yanaşı digər qurumlar da iqtisadi fəallığın dəstəklənməsində iştirak edirlər.

Bura xarici investisiyalı banklar, sığorta şirkətləri, lizinq təşkilatları aid edilə bilər. Sığorta sahəsində ABŞ, Türkiyə, İngiltərə, Rusiya, İran kapitalının iştirakı ilə yaranan xarici investisiyalı şirkətlər fəaliyyət göstərir. Sığorta bazarında mühüm mövqe qazanmış bu qurumlardan «TEMZ» sığorta qrupunu (Azərbaycan-İngiltərə), «Günay-Anadolu» şirkətini (Azərbaycan-Türkiyə), «Atəşgah» şirkətini (Azərbaycan-Rusiya), «Azər-Asiya» şirkətini (Azərbaycan-İran), «AİG Caspian Insurance Company» LTD (Azərbaycan-ABŞ), «Başak-İnam» (Azərbaycan-Türkiyə) və s. göstərmək olar.

«AON-AZƏRİ» və «Heath Lambert» (Azərbaycan-İngiltərə) sığorta brokeri təşkilatları Azərbaycanın sığorta bazarında öz mövqelərini möhkəmləndirməklə sahibkarlığın zəmanət sisteminin formalaşdırılmasında iştirak edirlər.

Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda və ayrı-ayrı istiqamətlərdə artıq öz işini qaydaya salmış xarici investisiyalı müəssisələrin, səhmdar cəmiyyətlərinin qısamüddətli fəaliyyətinin ilkin təhlili görülmə işləri konkret meyarlar baxımından

qiymətləndirməyə və bəzi ümumiləşdirmələr aparmağa imkan verir.

Qeyri-neft sektorunda xarici investisiyalı müəssisələr aşağıdakı funksiyaları tədricən də olsa icra etməkdədirlər. Onlar:

- ❖ ilkin kapital yığımında iştirak edir;
- ❖ tənəzzül prosesinin dayandırılması və iqtisadi canlanma meyllərinin dayanıqlı şəkil alması üçün maddi imkan rolunda çıxış edirlər;
- ❖ dünya iqtisadiyyatına integrasiyanın intensivləşdirilməsi və ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsi üçün maddi zəmin formalaşdırılmasında öz tühvələrini verirlər;
- ❖ nəticədə sosial problemlərin həllinə xarici kapitalın səmərəli cəlb olunması əhəmiyyətli inkişafı şərtləndirir. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün xüsusən ağırlı problem olan işsizliyin aradan qaldırılmasında nəzərə çarpan müsbət dəyişikliklər baş verir;
- ❖ iqtisadi fəallığı yüksəltməklə xarici investisiyalar yerli müəssisələrin fəaliyyəti üçün istehsal və xidmət mühiti formalaşdırır;
- ❖ ekoloji problemlərin həllində investisiya imkanlarının reallaşması həlledici amilə çevrilməkdədir. Ətraf mühitin mühafizəsinə yönəldilən beynəlxalq proqramların həyata keçirilməsi, xarici kapitalla birlikdə, qabaqcıl bərpa texnologiyalarının və ekoloji mədəniyyətin təbliği get-gedə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir;
- ❖ regional iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində, tarazlı və ahəngdar inkişafın dəstəklənməsində, xarici kapitaldan istifadə hesabına əldə edilən irəliləyişlər daha sistemli şəkildə özünü büruzə verir;
- ❖ nəhayət, iqtisadi islahatların maddi bazasını formalaşdıran özəlləşdirmə prosesi lazımi miqyas və sürət almaqdadır və yeni təsərrüfatçılıq formalarının təşəkkülünə rəvac verir.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarətində qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı həyata keçirilən əhəmiyyətli işlər də görülmüşdür. Bu işlərdən biri də Xüsusi İqtisadi Zonaların yaradılması ilə bağlı tədbirlərdir. “Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2009-cu il 14 aprel tarixindən

qüvvəyə minmişdir. Bu Qanunun tətbiqi ilə bağlı imzalanmış fərmanda ölkədə xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması və fəaliyyəti ilə əlaqədar dövlət siyasətinin Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilməsi müəyyən edilmişdir. Fərmanda verilmiş tapşırıqların icrası ilə bağlı hazırda xüsusi iqtisadi zonaların fəaliyyətini tənzimləyəcək qanunvericilik bazasının yaradılması üzərində tamamlanma işləri görülür. Bundan əlavə, xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasına və yerləşəcək ərazilərə dair təkliflər hazırlanmışdır.

Xarici ticarətdə qeyri-neft sektorunu inkişaf üçün ÜTT-ə üzvlük xüsusi üstünlüklər yaradır. Belə ki, ölkə ixrac etdiyi mal və xidmətlər dünyada 150-dən artıq ölkənin bazarlarına etibarlı və heç bir ayrı seçkiliklə özləşmədən daxil olma imkanı əldə edəcək; iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirmək məqsədilə dünya bazarında rəqabətədavamlı məhsulların inkişafı üçün əlverişli mühit yaradılacaqdır; ölkəyə investisiyaların cəlbə, ticarət dövriyyəsinin artması, iş yerlərinin açılması hesabına maliyyə aktivlərinin artırılmasına nail olunacaq; Azərbaycan ticarət tərəfdaşları arasında yarana biləcək hər hansı bir hadisənin, ticarət mönaqişələrinin həlli yollarının ədalətli mexanizmlər vasitəsilə həlli imkanı qazanacaq; ən əsası isə, ölkənin istər qanunvericilik, istərsə də institusional əsaslarının müasirləşdirilməsi və sabitləşdirilməsi sahəsində islahatlar sürətlənəcəkdir. Sadalanan bu işlər ölkənin qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsinə və xarici investorların Azərbaycanda öz biznes fəaliyyətlərini qurmağa xidmət edir ki, bu da nəticə etibarlı ilə ölkənin qeyri-neft sektorunun inkişafına zəmin yaradır.

Bundan başqa neft sektoru ilə müqayisədə qeyri-neft sektoruna investisiya cəlb etmək çox çətindi. Çünki, neft şirkətləri ilə müqayisədə digər sahələrdə çalışan investorların da maliyyə imkanları məhduddu və onlar da öz vəsaitlərini maksimum fayda əldə edə biləcəkləri və təhlükəsiz ölkələrə yatırmaqda maraqlıdırlar. Bu baxımdan, gələcəkdə ölkənin qeyri-neft sektoruna investisiya cəlb etmək üçün Azərbaycanın qarşısında duran əsas məsələlərdən biridir.

2.3. Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb olunmasının perspektivləri.

Azərbaycanda xarici investisiyaların cəlbinə zəruri şəraitin yaranmasında respublika parlamentində qəbul edilmiş və ölkə Prezidentinin 15 yanvar 1992-ci il tarixli 57 sayılı fərman ilə təsdiq edilmiş “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunun əhəmiyyəti böyükdür. Qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiya qoyuluşunun hüquqi və iqtisadi prinsiplərini müəyyən edir, xarici investorların hüquqlarının müdafiəsinə təminat verir.

Xarici investisiyaların cəlbə Azərbaycan mvcud vəziyyətin yaxşılaşdırılması istiqamətində mühüm amil kimi çıxış edir. Azərbaycan Respublikası xarici firmaları ölkəyə cəlb etmək üçün əksər üstünlüklərə malikdir. Bu üstünlüklərdən aşağıdakıları göstərmək olar:

❖ Azərbaycanın əlverişli coğrafi-nəqliyyat mövqeyinə malik olması ilə yanaşı, burada inkişaf etmiş beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat şəbəkəsi də (hava, su, dəmiryolu və avtomobil yolları, neft qaz kəmərləri) vardır ki, bu da xaricə intensiv əlaqələr yaratmaq imkanını asanlaşdırır.

❖ Azərbaycan güclü təbii-iqtisadi potensiala (zəngin mineral və xammal ehtiyatları, məhsuldar torpaq sahələri, əlverişli təbii-iqlim şəraiti, bol və ucuz işçi qüvvəsi və s.) malikdir.

❖ Azərbaycanda bir sıra müasir texniki-iqtisadi bazaya malik sənaye müəssisələri, istehsal sahələri və infrastrukturaya obyektləri mövcuddur.

❖ Azərbaycanda bir sıra sahələrdə güclü elmi potensial və ixtisaslı kadr ehtiyatı mövcuddur.

❖ Ölkədə xarici investisiyaların cəlb olunması və onun mühafizəsi haqqında, xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması və inkişafı haqqında və bir sıra bu kimi digər hüquqi-normativ aktların qəbul olunması və onların həyata keçirilməsi üçün təşkilati-idarəetmə işlərinin görülməsi.

❖ Ölkədə artıq xarici işgüzar dairələrlə birgə təsərrüfatçılıq fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin yaradılması.

❖ Azərbaycan Respublikasının artıq bir çox ölkələrlə dövlətlərarası iqtisadi əlaqələrə dair müqavilələr bağlaması, bir sıra beynəlxalq müqavilə və sazişlərə

qoşulması, bir neçə beynəlxalq və regional iqtisadi birliklərə və təşkilatlara daxil olması və s.

Xarici investorların ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunması üçün iqtisadiyyatın prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə Kənd Təsərrüfatı, Səhiyyə, Sənaye və Energetika, Mədəniyyət və Turizm, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliklərinə, Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyinə rəsmi şəkildə müxtəlif sorğular önvanlanmış, həmin qurumlardan müvafiq məlumatlar əldə edilmişdir.

Dövlət investisiyaları sahəsində siyasətin əsas istiqamətləri:

2013-2016-cı illər üçün ölkədə dövlət investisiya siyasətinin ana xəttini aşağıdakı prioritetlər təşkil edəcəkdir:

- investisiya axınının qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafına yönəldilməsinin stimullaşdırılması;
- regionlar arasında investisiyaların bölüşdürülməsinin optimallaşdırılması;
- ölkədə investisiya fəaliyyətinin sosial istiqamətinin gücləndirilməsi, insan kapitalına, infrastruktura qoyulan investisiyaların prioritetliyi;
- dövlət investisiya siyasətinin tam şəffaflığının təmin edilməsi;
- ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasına nəzarətin gücləndirilməsi;
- dövlətin müdafiə qabiliyyətinin artırılması.

Özəl investisiyalar sahəsində siyasətin əsas istiqamətləri

- Azərbaycan müəssisələrinin investisiya cəlbediciliyinin daha da artırılması məqsədilə tədbirlərin davam etdirilməsi;
- müəssisələrin texnoloji yenidənqurulması məqsədilə müasir texnoloji avadanlığın Azərbaycana gətirilməsi üçün xarici ticarət rejiminin təkmilləşdirilməsi;
- daxili investisiyalarla yanaşı birbaşa xarici investisiyaların ixracyönümlü və əlavə dəyərin xüsusi çəkisi yüksək olan sahələrə yönəldilməsi;
- xidmət sahələrində birbaşa xarici investisiyaların tənzimləmə rejiminin təkmilləşdirilməsi;
- beynəlxalq standartlara uyğun mühasibat uçotunun və auditor fəaliyyətinin yaradılması prosesinin sürətləndirilməsi.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə son illər ərzində ölkəmizdə iqtisadiyyatın davamlı və rəqabətqabiliyyətli inkişafı istiqamətində çoxşaxəli iqtisadi islahatlar həyata keçirilmiş, o cümlədən regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, qeyri-neft ixracının artırılması üzrə kompleks tədbirlər görülmüş, dövlət-sahibkar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, biznes və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, qeyri-neft sektorunun stimullaşdırılması, o cümlədən özəl sektora təşviq mexanizmlərinin tətbiqi, aqrar sektora dövlət qayğısının artırılması, kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi məsələləri diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

2017-ci il dərin iqtisadi islahatlar və sabitləşmə ili olmuş, ölkədə makroiqtisadi sabitlik təmin edilmiş, ölkə iqtisadiyyatı yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Respublikada biznes mühitinin əlverişliyinin artırılması istiqamətində kompleks tədbirlər davam etdirilmiş, sahibkarlığın inkişafı istiqamətində səylər gücləndirilmiş, iqtisadiyyatın diversifikasiyası və regionların sosial-iqtisadi inkişafı istiqamətində kompleks tədbirlər görülmüşdür.

Hesabat ilində, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli müvafiq Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın 11 əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələri çərçivəsində, fiskal dayanıqlılığın gücləndirilməsi və davamlı monetar siyasətin qəbul edilməsi, özəlləşdirmə və dövlət mülkiyyətində olan müəssisələrlə bağlı islahatların həyata keçirilməsi, insan kapitalının və əlverişli biznes mühitinin inkişaf etdirilməsi, kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyəti üçün biznes mühitinin və tənzimləyici bazanın yaxşılaşdırılması, KOS subyektlərinin maliyyə resurslarına sərfəli və səmərəli çıxışının təmin edilməsi, xarici bazarlara çıxış imkanlarının artırılması, innovasiyaların təşviqi, rəqabətə davamlı sektorun yaradılması, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının istehsal vasitələrinə, daxili və xarici bazarlara çıxışının asanlaşdırılması, daxili bazarda idxalı əvəzləyən zəruri ərzaq məhsullarının istehsalının artırılması, qida təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi, kənd yerlərində məşğulluq imkanlarının artırılması, Azərbaycan üzərindən ticarət həcminin artırılması üçün əlverişli mühitin yaradılması, tranzit ticarətindən daha yüksək

dəyərin əldə edilməsi və digər istiqamətlər üzrə müəyyən edilmiş tədbirlərin icrası uğurla davam etdirilmişdir.

Dünya iqtisadiyyatında 2016-cı ilin ikinci yarımilindən başlayaraq iqtisadi artım templərində müşahidə olunan sürətlənmənin 2017-ci ildə də davam etməsi və neft ixrac edən ölkələrin neft təklifini məhdudlaşdıran razılaşmalar əldə etməsi ilə aşağı neft qiymətlərinin tədricən yüksəlməsi, ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı həyata keçirilən islahatlar Azərbaycan iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərmişdir. İxrac gəlirlərinin əhəmiyyətli dərəcədə artması, qeyri-neft ixracının genişləndirilməsi və idxalın əvəzlənməsi istiqamətində həyata keçirilən islahatlar nəticəsində milli valyutada sabitləşmə müşahidə olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən, 2017-ci ilin yanvar-noyabr aylarında xarici ticarət dövriyyəsi 21.8 mlrd. ABŞ dolları, o cümlədən, ixrac 14.0 mlrd. ABŞ dolları, idxal isə 7.8 mlrd. ABŞ dolları olmaqla 6.2 mlrd. ABŞ dolları həcmində müsbət ticarət saldosu yaranmışdır. Bu dövr ərzində qeyri-neft ixracı əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 24,1%, o cümlədən kənd təsərrüfatı və emalı məhsulları ixracı 28,3%, sənaye məhsulları ixracı isə 20,5% artmışdır.

Ölkənin uzunmüddətli iqtisadi və sosial inkişafını təmin etmək üçün xarici investisiya siyasəti mühüm alətlərdən biridir. Bu sahədə əsas vəzifə iqtisadiyyatın Bütün sahələrinə investisiya qoyuluşu imkanlarının genişləndirilməsi və daha əlverişli investisiya mühitinin təmin edilməsi məqsədilə Bütün investorlar üçün azad rəqabət mühitinin yaradılmasından və sahədə mövcud normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsindən ibarət olacaqdır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının investisiya siyasətinin başlıca məqsədləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- ❖ Bazar münasibətləri və rəqabət mühitinin formalaşdırılması;
- ❖ İqtisadi cəhətdən səmərəli fəaliyyət göstərən müəssisələrin təşkili;
- ❖ İqtisadiyyatın prioritet sahələrinin inkişafı;
- ❖ Struktur siyasətlərin müvəffəqiyyəti üçün zəmin yaradılması, yeni və mütərəqqi istehsal sahələrinin təşkili və inkişafı;

- ❖ Uzunmüddətli maliyyə sabitliyinin təmin olunması;
- ❖ İxracı istiqamətlənmiş və idxalı əvəz edən istehsal sahələrinin stimullaşdırılması yolu ilə ixracın artımı və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi Azərbaycanın malik olduğu nəhəng iqtisadi potensial fondunda tamamilə realdır. SSRİ dağıldıqdan sonra respublikamıza çoxsahəli sənaye miras qalmışdır. Sənayemizin sahə və regional strukturunun inkişafı obyektiv qanunauyğunluqlar baxımından optimal olmasa da onun böyük istehsal potensialına malik olduğu etiraf edilməlidir. Qarşımızda duran əsas problem xarici investisiya üçün əlverişli mühitin yaradılması, onun fəaliyyətinin müxtəlif iqtisadi, siyasi vasitələr ilə idarə edilməsi və stimullaşdırılmasıdır.

Strateji Yol Xəritəsi və özəlləşdirməyə dair yeni qanun layihəsi Azərbaycanın iqtisadi inkişafına mənbit şəraitin yaradılması üçün maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsini, həmçinin investorların iştirakına dəstək verilməsi məqsədilə qanunvericilik şərtlərini və hüquqi müdafiə məsələlərini əks etdirir. Yerli özəl sektorun xüsusi 76 çəkisinin artırılması məqsədilə, Azərbaycan birgə iştirak etmək şərtlə kiçik şirkətlər qrupunun hədəf kimi qiymətləndirilməsini də nəzərdən keçirə bilər.

Azərbaycanda özəl sektorun iştirakı proqramlarının məqsədi ölkəyə yerli və xarici investorları fəal surətdə cəlb etməklə investisiya axınını gücləndirməkdir. Hazırkı Strateji Yol Xəritəsində ölkə iqtisadiyyatının inkişafının sürətləndirilməsi üçün maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsi baxımından müxtəlif yanaşmalar müəyyən edilmiş, eləcə də hər hansı qurumun təşəbbüsü ilə investorların iştirakının dəstəklənməsi üçün onun hüquqlarının qorunması və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu yanaşma Azərbaycanda kapital bazarlarının inkişaf etdirilməsinə maraq göstərən investorların, o cümlədən öz biznesini inkişaf etdirmək marağında olan strateji alıcıların cəlb edilməsi üçün görülən tədbirlərə təkan verir. İnvestorlar, məsələn, dövlət investisiya fondları, pensiya fondları, ianə fondları və özəl sektor investorları bu baxımdan xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılacaqdır. MDB, Şərqi Avropa, Yaxın Şərq ölkələrində və

Türkiyədə investisiya qoyan ən böyük bazar iştirakçıları ilə əlaqələr yaratmaqla potensial investorlar seçilə bilər. Bundan əlavə, inkişaf etməkdə olan bazarların ən böyük iştirakçılarından başqa, nəzərdə tutulan müəssisələrin fəaliyyət miqyasından asılı olaraq, digər xarici investorlar da cəlb edilə bilər. Regionda fəaliyyət göstərən sənaye konqlomeratları və yerli dəyər zənciri boyunca öz fəaliyyətini genişləndirən transmilli şirkətlərlə əməkdaşlığın qurulması özəl sektorun özəlləşdirmədə iştirakını genişləndirmək məqsədilə nəzərə alınacaqdır. Yuxarıda qeyd edilən investisiya təşkilatlarının qlobal institusional aktivlərdəki payı təxminən 24 faizdir (36 trilyon avro).³⁷ Bu təşkilatlar son 5 il ərzində ölkələrin inkişafında aparıcı qüvvəyə çevrilmişdir. Azərbaycana belə investorları cəlb etməklə investisiya imkanlarını artırmaq və xarici kapital qoyuluşunu gücləndirmək olar. Investorların daha effektiv seçilməsi məqsədilə onlar təhlil ediləcək və onların fərqli xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif kateqoriyalara ayrılması, həmçinin bu kateqoriyalara aid olan investorlara ən uyğun fərdi yanaşma metodlarının tətbiqi imkanları araşdırılacaqdır. Belə yanaşmalardan biri fondların əlverişlilik (əlçatanlıq, qoyulan investisiyaların intensivliyi, yanaşmanın mürəkkəbliyi) və cəlbedicilik (aktivlərin səhm kapitalı və regionlar üzrə bölgüsü, gözlənilən maliyyə vəsaiti axını, investisiyaların zaman müddəti) baxımından təhlil edilməsi ola bilər. Digər yanaşma isə investorların risk və rentabellilik baxımından müxtəlif kateqoriyalara bölünməsi ola bilər. Ölkəyə investisiyaların cəlb edilməsi zamanı fondların ərazi üzrə paylanması, investisiya mandatları və məqsədləri, eləcə də investisiya qoyuluşuna mane olan hallar nəzərə alınmalıdır. Müxtəlif investor profilləri barədə aşağıda ətraflı qeyd edilmişdir.

Yaxın keçmişdə büdcə profisiti və investisiya göstəriciləri dövlət investisiya fondları tərəfindən idarə edilən aktivlərin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmuşdur. Karbohidrogen ixracı bazarlarına neft məhsullarının ixracı, inkişaf etməkdə olan bazarlara isə qeyri-əmtə məhsullarının ixracı nəticəsində yaranmış büdcə profisitləri bu fondların inkişafını daha da sürətləndirmişdir. Dövlət investisiya fondlarının reytingində karbohidrogen ehtiyatlarına əsaslanan fondlar yüksək mövqe tutur, digər fondlar isə qeyri-əmtə ehtiyatlarına əsaslanan

fondlardır. Ona görə də Azərbaycanda neftin qiymətləri ilə kapital axını arasında olan əlaqəni zəiflətmək üçün ölkəyə daha çox qeyri-əmtəə ehtiyatlarına əsaslanan investisiya fondlarının cəlb edilməsi imkanları qiymətləndiriləcəkdir. Bununla belə, karbohidrogen ehtiyatlarının qiymətlərinin düşməsi nəticəsində karbohidrogen əsaslı fondların məruz qala biləcəyi mənfi təsirlər də nəzərə alınmalıdır.

Ümumiyyətlə, xarici investisiyaların böyük bir hissəsi ya inkişaf etmiş ticarət, nəqliyyat və istehsal infrastrukturunu və yüksək istehlak tələbatı olan regionlara, ya da Yanacaq Enerji Kompleksi müəssisələrinin yüksək ixracat istiqamətli sıxlığı olan regionlarına yönəldilir. Azərbaycan Respublikasında xarici investisiyaların cəlb olunması üçün potensial sahələr əsasən *yanacaq-enerji kompleksi, kənd təsərrüfatı, İKT və turizm sahələri* hesab olunur.

Yanacaq-energetika kompleksi bir-birini qarşılıqlı surətdə tamamlayan neft maşınqayırması və metallurgiyanın birləşməsi kimi çıxış edir. Kimya və neft-kimya sahələri özəl kapital üçün investisiya layihələrinin satışından gəlir əldə etmək məqsədi ilə cəlbədicilərin sahələrdən biridir. Onlar ilkin xammal kimi təbii qazdan istifadə edən istehsal sahələrini də inkişaf etdirməlidirlər və emal sənayesinə daha çox xarici investisiya qoymalıdırlar. Nəticədə əsas artımı baza sahələri olan metaltutumlu, enerjitutumlu sahələr deyil, emal sənayesi sahələri olan maşınqayırma və dəmir emalı, kimya və neft kimyası, neft emalı sahələri verməlidirlər. Azərbaycanda xarici investisiya cəlbədiciliyinin prioritet kimya, metallurgiya və energetika sənaye sahələri əsasən aşağıdakılardır:

- ❖ nisbətən az enerji və su tutumlu yerli istehlak və ixrac yönümlü polimer materialların istehsalı;
- ❖ yerli istehlak və ixrac yönümlü qara metallurgiya məhsullarının istehsalı;
- ❖ əlvan metal və qırıntılarından yerli istehlak və ixrac yönümlü son məhsul istehsalı (alüminium oksidləri və emal olunmuş əlvan metallar və s.);
- ❖ parfümeriya məhsullarının istehsalı;
- ❖ bərk məişət tullantılarının təkrar emalı müəssisələri;
- ❖ energetika avadanlıqlarının istehsalı;

- ❖ plastik qab istehsalı;
- ❖ kommunal təsərrüfat avadanlıqlarının istehsalı.

Bu gün maşınqayırma kompleksi istənilən sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin nəinki emal sənayesinin, eyni zamanda Bütün ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahəsinə çevrilməkdədir. Məhz onun inkişafı əməyin məhsuldarlığını və təsərrüfatın Bütün sahələrinin iqtisadi səmərəliliyini şərtləndirir, dünyanın istənilən ölkəsinin elmi-texniki potensialının səviyyəsini və müdafiə qabiliyyətliliyini əks etdirir. Buna görə də Azərbaycanda maşınqayırma sənayesini dünya təcrübəsinə istinadən inkişaf etdirmək üçün xarici investisiyaların bu sektora cəlb edilməsi ölkəmiz üçün çox vacibdir. Beləliklə, Azərbaycanda maşınqayırma sənayesinə xarici investisiya yatırımları üçün potensial imkanlar əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- ❖ dəmir yolu və metropolitendə istifadə olunan vaqon və lokomotivlər, eskalatorlar üçün ehtiyat hissələrinin hazırlanması və təmiri müəssisələri;
- ❖ avtomobil nəqliyyat üçün ehtiyat hissələrinin hazırlanması və təmiri müəssisələri;
- ❖ inşaat materiallarının istehsalı;
- ❖ tibbi cihazlar və avadanlıqların istehsalı;
- ❖ məişət texnikasının istehsalı.

Yüngül sənaye bütün ölkələrdə inkişaf edib. O cümlədən Azərbaycanda da yüngül sənaye sahəsi yetərincə inkişaf edib. Buna baxmayaraq töngül sənaye ona bitki xammalı (pambıq, kətan), heyvandarlıq xammalı (yun, ipək, xəz-dəri) və söni və sintetik liftlər verən kimya sənayesi ilə sıx əlaqəli olduğundan bu sahənin inkişafına xarici investisiya yatırımları istər istəməz həm yüngül sənayenin həm də digər kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafını sürətləndirə bilər. Ona görə də dövlətin investisiya siyasətində yüngül sənayenin inkişafı ön plana çəkilir. Azərbaycanda yüngül sənayeyə xarici investisiya qoyuluşları üçün potensial sahələr əsasən aşağıdakılardır:

- ❖ pambıq və pambıq məhsullarının emalı;
- ❖ yun emalı;
- ❖ gün-dəri emalı;

- ❖ baramaçılıq təsərrüfatlarının yaradılması;
- ❖ yerli xammala əsaslanan toxuculuq və tikiş məhsullarının istehsalı;
- ❖ əl ilə toxunan xalçalar;
- ❖ yüksək keyfiyyətli ayaqqabı istehsalı;
- ❖ ağac emalı və mebel istehsalı;
- ❖ tarixi-mədəni, milli-tətbiqi sənətkarlıq məhsullarının istehsalı;
- ❖ məhsulların qablaşdırılması üçün tara və avadanlıqlar istehsalı;

Respublikamız emal sənayesinin müxtəlif sahələrinin inkişafı üçün kifayət qədər kənd təsərrüfatı xammalı bazasına malikdir. Bundan başqa, bu xammal resurslarının və onların emalına əsaslanan müəssisə və istehsalların çoxu gəlirli və öz xərcini çıxaran sayılır. Azərbaycanda aqrar sektorun maddi texniki bazasının yaradılmasında potensial sahələr vardır ki, onlarda öz növbəsində həm xarici investisiya, həm də daxili investisiyalar hesabına reallaşdırıla bilər. Xarici investisiyalar hesabına yaradılma imkanı olan maddi-texniki bazanın komponentləri əsasən aşağıdakılardır:

- ❖ kənd təsərrüfatı məhsullarının uzunmüddətli saxlanılması məqsədilə regionlarda soyuducu kameralar, anbarlar və s. ilə bağlı layihələr;
- ❖ kənd təsərrüfatı texnikası və ehtiyat hissələrinin, gübrələrin və bitki mühafizəsi vasitələrinin, baytarlıq preparatlarının istehsalı;
- ❖ heyvandarlıq və quşçuluq sənayesinin tələbatını təmin etmək üçün müasir tipli yem emalı müəssisələrinin tikintisi və məhsul istehsalı;
- ❖ un dəyirmanlarının tikintisi.

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanda emal sənayesini kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin etmək üçün aqrar sahənin əksər növlərinə xarici investisiyaların cəlbi ölkəmiz üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, xarici investisiyaların ölkəmizdə reallaşdırılması respublikamızda həm maddi-texniki bazanın yaradılmasında, həm xarici ölkələrin kənd təsərrüfatı təcrübələrinin öyrənilməsində və həm də emal sənayesini xammalla təmin etmək üçün çox vacibdir. Kənd təsərrüfatının bitkiçilik sahəsinə xarici investisiyaların yatırılması üçün lazım olan Bütün şərait (əlverişli iqlim şəraiti, bol və ucuz işçi qüvvəsi,

mönbit torpaq sahələri və s.) ölkəmizdə mövcuddur. Azərbaycan Respublikası ərazisində xarici investisiya üçün potensial bitkiçilik növləri əsasən aşağıdakılardır:

- ❖ pambıqçılıq;
- ❖ özümçülük;
- ❖ tütünçülük;
- ❖ şəkər çuğunduru;
- ❖ taxılçılıq;
- ❖ toxumçuluq, tingçilik təsərrüfatlarının yaradılması;
- ❖ tərəvəzçilik və bostançılıq;
- ❖ çayçılıq;
- ❖ yağlı bitkilər, zeytunçuluq, günəbaxan;
- ❖ ekoloji kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı;
- ❖ intensiv bağçılıq təsərrüfatlarının yaradılması.

O cümlədən ölkəmizdə kənd təsərrüfatının heyvandarlıq sahəsinin də imkanları böyükdür. Heyvandarlığın inkişafı üçün tələb olunan Bütün təbii şəraitin (geniş otlaq sahələrinin olması, yem bazasının mövcudluğu və s.) olması bu sahəyə xarici investorların diqqətini cəlb edir. Xarici investisiyaların heyvandarlıq sektorunda perspektiv imkanları əsasən aşağıdakı sahələr üzrə reallaşdırılması məqsədəuyğundur:

- ❖ cins heyvanların yetişdirilməsi üzrə təsərrüfatlar;
- ❖ quşçuluq, damazlıq quşçuluq;
- ❖ arıçılıq;
- ❖ balıqçılıq;
- ❖ damazlıq və ətlik-südlük istiqamətli iribuynuzlu heyvandarlıq təsərrüfatlarının yaradılması.

Azərbaycan Respublikasında son illər rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsi yüksək sürətlə inkişaf edir. XXI əsrdə ölkədə informasiya cəmiyyətinə keçid, elektron hökumətin formalaşdırılması və intellektual potensialın inkişafı sosial-iqtisadi inkişafın yüksəldilməsi üçün zəruri məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Eyni zamanda, ölkə üzrə rabitə və informasiya texnologiyalarını inkişaf etdirməklə ölkənin hərtərəfli tərəqqisinə nail olmaq, xüsusilə informasiya və kommunikasiya

texnologiyalarının (İKT-nin) inkişafı üzrə Milli Strategiyanı həyata keçirmək, müəyyən edilmiş məqsədlərə və fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq layihələri planlaşdıraraq icrasını təmin etmək qarşıdakı illərdə prioritet inkişaf istiqamətləridir. Mövcud potensialdan səmərəli istifadə etməklə onun inkişaf etdirilməsi, rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsinin təşkilati, hüquqi, texniki, kadr baxımından modernləşdirilməsi, İKT sənayesinin formalaşdırılması, bu sahəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsi və sahibkarlığın genişləndirilməsi nəticəsində ölkədə informasiya cəmiyyətinə keçidin təmin edilməsinə yönəlmiş müxtəlif tədbirlər nəzərdə tutulur. İKT-nin investisiyalar üçün potensial sahələr aşağıdakılardır:

- ❖ milli telekommunikasiya peykinin orbitə çıxarılması, kosmik sənayenin inkişaf etdirilməsi istiqamətində dövlət və özəl sektor arasında əməkdaşlığa xarici investorların cəlb edilməsi;

- ❖ İKT məhsullarının istehsalı;

- ❖ rəqəmsal yayımverici və qəbuledici avadanlıqların istehsalı;

- ❖ kompüter texnologiyaları;

- ❖ elm və texnologiyaya əsaslanan informasiya sahələri.

Məlumdur ki, dünya iqtisadiyyatında ən gəlirli sahələrdən biri də **turizmdir**. Araşdırmalar göstərir ki, dünyada turizm inkişaf edən ölkələr hər il bu sahədən milyardlarla dollar gəlir götürür. Azərbaycanda da bu sahənin inkişafı üçün böyük potensial var və son illər bu istiqamətdə xeyli işlər görülüb. Belə ki, qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün turizmi prioritet sahə kimi seçildikdən sonra görülən işlər sahəsində ölkəyə gələn turistlərin sayı ilbəil artır. Turizmin inkişafı üçün mehmanxanalar, otellər tikilir. Turizm zonaları sayılan Quba, Nabran, Şamaxı, Qəbələ, Şəki, Qax və s. zonalarda son illər xeyli işlər görülüb, turistlərin qarşılınması üçün şərait yaradılıb. Statistik məlumatlarda da göstərilir ki, sözügedən rayonlara istirahətə gələnlərin sayı durmadan artır. Xarici investisiyaları cəlb etmək üçün Azərbaycanın prioritet turizm növləri əsasən aşağıdakılardır:

- ❖ dağ idman növlərinin inkişafı;

- ❖ kurort-sanatoriya, turist-baza kompleksləri;
- ❖ müalicəvi turizm istirahət mərkəzləri;
- ❖ regionlarda mehmanxanalar.

Ənənəvi enerji mənbəyi kimi karbohidrogen ehtiyatlarının məhdudluğu və ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısının alınması dünyada alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri hesabına istehsal olunan enerjinin həcmnin artırılmasını zəruri edir. Artıq bu istiqamətdə müsbət təcrübə mövcuddur və bir sıra ölkələrdə günəş, külək və digər təmiz və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə ildən-ilə genişlənir. Azərbaycan özünün əlverişli təbii şəraiti ilə kifayət qədər alternativ və bərpa olunan enerji potensialına malikdir. Lakin bu potensialdan hələlik istifadə olunmur. Ona görə də dünya təcrübəsindən geniş istifadə etməklə ölkədə mövcud olan alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri hesabına yeni enerji güclərinin yaradılmasını təmin etmək üçün xarici investisiyaların cəlb edilməsinə ehtiyac yaranır. Azərbaycanda xarici investisiyalar üçün potensial investisiya obyektləri aşağıdakılardır:

- ❖ külək enerjisi hesabına elektrik enerjisi istehsalı;
- ❖ günəş enerjisindən elektrik enerjisi istehsalı;
- ❖ kiçik su elektrik stansiyaları;
- ❖ geotermal enerji istehsalı.

Nəhayət, ölkəmizdə xarici investisiyaların əlverişli şərtlərlə cəlb edilməsinin aşağıdakı perspektivləri aşağıdakılardır:

- infrastrukturun inkişafına yanaşmaların optimallaşdırılması;
- idxalı əvəz edən məhsulların istehsalı üçün iqtisadi və institusional mühitin dəstəklənməsi;
- investisiyaların ölkənin əmək resurslarının bol olduğu rayonlara yönəldilməsi;
- ixrac potensialının genişləndirilməsi üçün tədbirlər kompleksinin hazırlanması və həyata keçirilməsi.

Bütün deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, milli iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişafında xarici investisiyaların rolu danılmazdır. Xarici investisiyaların cəlb olunması və onlardan səmərəli istifadə olunması hər bir dövlətin siyasətinin

prioritet vəzifəsidir ki, bu bizim respublikamıza da aiddir. Xüsusən xarici investisiyaların cəlb edilməsi hər bir ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatı ilə integrasiyasını daha da dayanıqlı və uzun ümürlü edir. Bu proses digər iqtisadi proseslərdən, xüsusi ilə də xarici ticarətdən üstün hesab edilir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Keçən əsrin son onilliyində dünyada baş vermiş danılmaz siyasi və iqtisadi dəyişikliklər ölkəmizə də öz təsirini göstərmişdir. Ölkəmiz öz istiqlaliyyətinə qovuşmuş, BMT, Dünya Bankı, BVF, MDB, QDİƏT və s. bu kimi iqtisadi və siyasi beynəlxalq təşkilatlara üzv olmuş, öz müstəqil siyasətini həyata keçirməyə başlamış və dünya ölkələri ilə bir çox sahələrdə əlaqələr qurmuşdur.

Ölkəmizdə həyata keçirilmiş iqtisadi islahatların artması və baş verən iqtisadi dəyişikliklər xarici investisiyalara olan tələbi artırmışdır. Statistik göstəricilərdən də göründüyü kimi, xarici investisiyalar iqtisadiyyatımız üçün bir “donor” rolu kimi çıxış etmişdir. Buna baxmayaraq xarici investisiyaların cəlb edilməsi mövcud problemlərin həllinə çatmaq məqsədi kimi yox, vasitə kimi qəbul etmək lazımdır. Səbəb odur ki, bu amil dövlətin xarici borcalmalarının artmasına səbəb olur. Bu da ÜDM üçün iri rəqəmdir və nəticədə çox ciddi narahatlıq doğura bilər.

Bağlanmış neft kontraktları Azərbaycanın iqtisadi inkişafına bir çox sayda müsbət təsirlərlə nəticələnə bilər. Onlar ölkəmizin elə suveren dövlət kimi tanınmasına kömək ola bilər ki, bununla da uzunmüddətli iqtisadi müqavilələr bağlamaq mümkündür. Azərbaycan həm də müasir neftçixarma və nəqliyyat texnologiyalarını da cəlb olunmasından faydalana bilər. Hazırda neft və qaz sahəsində xidmət edən təzə infrastruktur yaranıb ki, bu da məşğulluğu stimullaşdırır.

Xarici investisiyaların cəlb olunması və təşviq olunması istiqamətindəki siyasət daha da inkişaf edilməlidir. Çünki, Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün potensial investisiya sahələri müəyyən olunmalı və xarici investisiyaları da o sahələrə məqsədə uyğun və səmərəli şəkildə yönləndirmək lazımdır. Bütün bu işlərin həyata keçirilməsi dövlətin investisiya siyasətinin daha da inkişafını və təkmilləşdirilməsinin tələb edir.

Nəticə olaraq təqdim olunan buraxılış işinin nəticələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırı bilərik:

- ❖ Bazar iqtisadiyyatında islahatların davamlı inkişafı və bazar sisteminin dayanıqlılığı xarici investisiyaların təşviqindən bilavasitə asılıdır.
- ❖ Son zamanlarda makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında və dünya bazarında azad iqtisadi integrasiya münasibətlərinin formalaşmasında aparılan investisiya siyasəti vacib rol oynamışdır.
- ❖ Aparılan təhlillər sübut edir ki, hazırda dövlətin iqtisadi inkişafa yönəltdiyi investisiyaların miqyası xeyli məhdudlaşmış, fərdi və xarici investisiyaların kəmiyyəti isə artmışdır. Lakin dövlətin investisiya proseslərindəki iştirakı funksiyasında ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Bu da dövlətin milli iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi prosesində mülkiyyətçi kimi deyil, investisiya prosesinin tənzimləyicisi kimi iştirak etməsidir.
- ❖ Investisiya artımı ilə gəlirlərin sonrakı artımı arasındakı nisbəti müəyyənləşdirməklə xarici investisiyaların iqtisadi inkişafda və milli iqtisadiyyatın formalaşmasında rolunu müəyyənləşdirmək mümkündür.
- ❖ Azərbaycan Respublikasında xarici investisiyaların cəlb edilməsi prosesində neft sektorunun və xüsusilə də, bu sahədə bağlanmış olan “Əsrin Müqaviləsi”nin rolu hədsiz dərəcədə böyükdür.
- ❖ Azərbaycan iqtisadiyyatının xarici investisiya qoyuluşundakı yüksək göstəriciləri bazar iqtisadiyyatının müqayisəli üstünlükləri ilə izah oluna bilər. Azərbaycanda xarici investisiyaların cəlb edən aşağıdakı ümumi xüsusiyyətlər mövcuddur:
 - Zəngin təbii ehtiyatların, xüsusilə də, neft-qaz yataqlarının mövcudluğu;
 - Ucuz və ixtisaslı işçi qüvvəsi;
 - Bazarın uzunmüddətli potensialı;
 - Regional coğrafi mövqeyi;
 - Əlverişli investisiya mühiti və s.
- ❖ Azərbaycanda neft sektoru ilə yanaşı qeyri-neft sektorunun inkişafı və bu sahəyə xarici investisiyaların cəlbi istiqamətində məqsədyönlü siyasət aparılır. Bu siyasət Azərbaycanda regionların sosial-iqtisadi inkişafına da birbaşa olaraq təsir göstərir.
- ❖ Azərbaycan Respublikasının aidiyyəti qurumları tərəfindən ölkədə olan potensial investisiya sahələri müəyyənləşdirilir və onların cəlbi istiqamətində işlər görülür.

- ❖ Azərbaycanın öz qapılarını xarici iş adamlarının və investorların özünə açması, “açıq qapı” siyasətinin yeridilməsi, onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etməsinə, beynəlxalq aləmdə nüfuzun yüksəlməsinə təkan verən mühüm amil məhz ölkədə ardıcıl və məqsədyönlü daxili və xarici investisiya siyasətinin düzgün aparılmasıdır.

Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyata xarici sərmayələrin cəlb olunması bir tərəfdən xarici iqtisadi siyasətin yenidən qurulmasının və eləcə də ölkədə gedən bütöv bir iqtisadi sistemin - radikal iqtisadi islahatların, struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsinin başlıca istiqamətlərini təşkil edir.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

1. Şəkərəliyeva Z. A. “Keçid iqtisadiyyatında xarici investisiya qoyuluşunun zəruriliyi və onun nəzəri aspektləri.” Bakı 2003
2. İbrahimov F.M. “Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyalar və onun milli iqtisadiyyatın dirçəlməsində rolu”. Bakı 2007
3. Əliyev A. L. “Azərbaycan sənayesində xarici və daxili investisiyalardan səmərəli istifadə problemləri”. Bakı 2004
4. Məmmədov İ.S. “Azərbaycan sənayesində investisiya fəaliyyəti və onun təkmilləşdirilməsi”. Bakı 2005
5. Международные экономические отношения, учеб./Н.Н. Ливенюев и др., М.: ТК Велби, изд-во Проспект, 2005;
6. Рыбалкина - «Международные экономические отношения» Москва2000.
7. Natiq Sabiroğlu – Qloballaşma və Xarici İnvestisiyalar. Bakı, 2006
8. Zeynalov V.Z. Azərbaycanca İnvestisiya siyasəti. Bakı 2012
9. Hacıyev Ş., Dünya iqtisadiyyatının tarixi. Bakı 2012
10. Osman Nuri Aras. Azərbaycanın Hazar ekonomisi və stratejisi. İstanbul, Der yayınları.
11. Şükürov N. İnvestisiya mühiti və onun formalaşmasına təsir edən başlıca amillər // İqtisadiyyat və audit, 2008, №1, s.10-14.
12. J.Hirshleifer. Investment Decision under Uncertainty: Choice-Theoretic Approaches. «Quarterly Journal of Economics»
13. Fisher I. The nature of capital and income. New York, The Macmillan Company, 1906, 427 p.
14. Investment Climate Statement Azerbaijan (2009 – Azərbaycanda investisiya mühiti haqqında). BUREAU OF ECONOMIC, ENERGY AND BUSINESS AFFAIRS OF U.S. DEPARTMENT OF STATE. 2009
15. World Investment Report 2016. New York and Geneva, 2017
16. Yogesh Maheshwari. Investment Managment 2008
17. “Əsrin Müqaviləsi” 20 sentyabr 1994

18. “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı 15 yanvar 1992

19. “Investisiya fəaliyyətinin qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı 13 yanvar 1995

20. Abbasov Ç.A., Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına integrasiya yolları. Bakı 2005

21. İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin rəsmi internet saytı (www.economy.gov.az).

22. Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet saytı (www.azstat.org).

23. Azərbaycanın sənaye portalı- <http://www.senaye.gov.az/>

24. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi

25. www.azerbaijans.com

26. www.oilfund.az

27. İqtisadi inkişaf konsepsiyası: www.economy.gov.az/media/pdf/inkishaf-konsepsiya-2020.pdf

28. www.ikisahil.com